

T.C.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Plastik Sanatlar Anabilim Dalı / Plastik Sanatlar

**GÖBEKLİTEPE KALINTILARININ SEMBOLİZM
VE SANAT İLE İLİŞKİSİ**

Esra TERKOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr.Üyesi Fırat ARAPOĞLU

İstanbul, 2023

GÖBEKLİTEPE KALINTILARININ SEMBOLİZM VE SANAT İLE İLİŞKİSİ

Esra TERKOĞLU

Plastik Sanatlar Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

2023

Esra TERKOĞLU” tarafından hazırlanmış ve 16.08.2023 tarihinde sunulmuş “GÖBEKLİTEPE KALINTILARININ SEMBOLİZM VE SANAT İLE İLİŞKİSİ” başlıklı tez Plastik Sanatlar Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak **oy birliği** ile kabul edilmiştir.

Akademik Ünvan Adı SOYADI

Eş Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fırat ARAPOĞLU

Danışman

Tez Savunma Sınavı Jüri Üyeleri:

Dr. Öğr. Üyesi Fırat ARAOĞLU

Ortak Dersler Bölümü
Altınbaş Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Leyla ULUSMAN

GSTF / Takı Tasarımı
Altınbaş Üniversitesi

Doç. Dr. Seda YAVUZ

Edebiyat / Sanat Tarihi
İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Janet BARIŞ

GSTF / Radyo,
Televizyon ve Sinema
Altınbaş Üniversitesi

Doç. Dr. Baybora TEMEL

GSF / Resim
Trakya Üniversitesi

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak bütün şartları sağladığını beyan ederim.

Tezin Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne teslim tarihi: 24/08/2023

Bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışlara uygun olarak edinildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bu kuralların ve davranışların gerektirdiği şekilde, bu çalışmada, orijinal olmayan tüm materyalleri ve sonuçları tamamen alıntı yaptığımı ve referans gösterdiğimi de beyan ederim.

Esra TERKOĞLU

İmzası

ÖZET

GÖBEKLİTEPE KALINTILARININ SEMBOLİZM VE SANAT İLE İLİŞKİSİ

TERKOĞLU, Esra

Yüksek Lisans, Plastik Sanatlar Ana Bilim Dalı, Altınbaş Üniversitesi,

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fırat ARAPOĞLU

Tarih: 08/2023

Sayfa: 116

Göbekli Tepe dünyanın en eski mimari eseridir. Türkiye'nin Güneydoğusundaki Germuş Dağları'nda yer alan ve bu uzun dağ sırtının zirvesine on beş kilometre yükseklikte dikilen yapının, Dünya üzerindeki en eski insan yapımı tapınak olduğu bilinmektedir. Bu 12.000 yıllık tapınağın dünyada hayatta kalan en eski dini yer olduğu düşünülmektedir. Göbeklitepe'nin 1974'te keşfi, arkeologları ve bilim adamlarını şok etmiştir. Hatta bazı araştırmacılar bu sitenin İncil'deki Cennet bahçesi olduğunu iddia edecek kadar ileri gittiler. Göbeklitepe yapı sistemlerinde 'T' şeklinde 43 megalit vardır, bu sütunların ortalama yüksekliği 4-6 metredir. Bölgede ayrıca, henüz hayvanları evcilleştirmeye veya çiftçiliğe başlamadığını gösteren vahşi hayvan kemikleri bulunmuştur. Sahada bu tür kalıntıların varlığı, yapının sürdürülebilirlik için büyük ölçüde yabani yiyeceklere ve hayata bağımlı olan avcı toplayıcılar tarafından inşa edildiğini gösteriyor. Böylece site, yerleşim ve sosyokültürel gelişim arasında yeniden değerlendirmeye yol açmıştır. Göbekli Tepe'deki heykeller ve mimari çömlekçilik, yazı, tekerlek ve tarımın başlangıcından önceye dayanmaktadır. Göbekli Tepe, sadece varlığı tarihimizi öğrenmeye önemli bir değer katmakla kalmaz, aynı zamanda zengin bir coğrafyaya, konuma ve eşsiz bir mimariye ve alanında eşsiz sanat eserlerine sahiptir. Bu çalışmanın amacı Göbeklitepede yer alan çizimlerin ve kabartmaların, heykellerin ve diğer arkeolojik kalıntıların sanat çerçevesinde ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Göbeklitepe, Sanat, Megalit, Kabartma, Sembolizm.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP OF GÖBEKLİTEPE RESIDENTS AND SYMBOLISM AND ART

TERKOĞLU, Esra

M.A., Plastic Arts Department, Altınbaş University,

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Fırat ARAPOĞLU

Date: 08/2023

Pages: 116

Göbeklitepe is the oldest architectural monument in the world. Located in the Germus Mountains in southeast Turkey and erected at an altitude of fifteen kilometers on the summit of this long mountain ridge, the structure is known to be the oldest man-made temple in the world. This 12,000-year-old temple is thought to be the oldest surviving religious site in the world. The discovery of Göbeklitepe in 1974 shocked archaeologists and scientists. Some researchers even went so far as to claim that this site was the biblical garden of Eden. There are 43 'T' shaped megaliths in Göbeklitepe building systems, the average height of these columns is 4-6 meters. Wild animal bones have also been found at the site, indicating that he had not yet begun to domesticate or farm animals. The presence of such remains at the site indicates that the structure was built by hunter-gatherers who depended heavily on wild food and life for sustainability. Thus, the site has led to a reassessment between settlement and sociocultural development. The sculptures and architectural pottery at Göbekli Tepe predate the beginning of writing, the wheel and agriculture. Göbekli Tepe not only adds an important value to learning about our history, but also has a rich geography, location and unique architecture and unique artistic works in its field. The aim of this study is to deal with the drawings and reliefs, sculptures and other archaeological remains in Göbeklitepe within the framework of art.

Keywords: Göbeklitepe, Art, Megalith, Relief, Symbolism.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ŞEKİL LİSTESİ	ix
TABLO LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ.....	1
2. SEMBOLİZM	7
2.1 SEMBOL NEDİR?	7
2.2 SEMBOLİZM NEDİR?	7
2.3 SEMBOLLERİN GRAMERİ (ANLAMI)	13
2.4 SEMBOL TÜRLERİ	17
3. GÖBEKLİTEPE	19
3.1 GÖBEKLİTEPE’NİN KEŞFİ.....	20
3.2 GÖBEKLİTEPE TAŞ ÇAĞI DÜNYASI VE RESİMLERİYLE, SEMBOLLERİ İLE TANIŞMA	29
3.3 GÖBEKLİTEPE’NİN SON DÖNEMLERİNDEKİ KEŞİFLER	37
3.4 KARAHANTEPE VE GÖMÜLÜ BİNALAR	41
4.GÖBEKLİTEPE’NİN SEMBOLİZM VE SANAT İLE İLİŞKİSİ	50
4.1 SANAT NEDİR?	50
4.2 SEMBOLİZM’İN SANATLA İLİŞKİSİ VE İKONOĞRAFİ	53
4.3 GÖBEKLİTEPE BULUNTULARININ SEMBOLLERLE İLİŞKİSİ	54
4.4 GÖBEKLİTEPE’NİN SEMBOLİZM VE SEMBOLLER BAĞLAMINDA SANATLA İLİŞKİLENDİRİLMESİ	63

4.5 GÖBEKLİ TEPE: ANTİK BİR KEŞİFTEN SANATIN İLHAM KAYNAĞINA ..	87
4.6 MEGALİT VE DAİRESEL FORMLU ÖRNEKLER: GÖBEKLİ TEPE VE ANTİK TAŞ YAPILARI	93
4.6.1 Antik Taş Yapıların Esrarengiz Dokusu.....	93
4.6.2 Göbekli Tepe: Antik Bir Tapınak Kompleksi.....	94
4.6.3 Göbekli Tepe ve Diğer Magalitik Yapılar Arasındaki Bağlantılar	94
5. SONUÇ.....	97
REFERANSLAR.....	100

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 2.1: Bazı Geniş Sembolizm Türleri.....	17
Şekil 3.1: Göbeklitepe’de Bulunan Dairesel Planlı A B C D Yapıları Krokisi.....	22
Şekil 3.2: Göbeklitepe A Yapısında Yer Alan Yılanlı Motif.	25
Şekil 3.3: Göbeklitepe A Yapısı Krokisi.	25
Şekil 3.4: Göbeklitepe A Yapısı ile İlgili Görsel (Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı).	26
Şekil 3.5: T Şeklindeki Sütunlar.....	27
Şekil 3.6: Klaus Schmidt ve Kazı Alanından Kesitler.....	28
Şekil 3.7: Göbeklitepe'de Keşfedilen İlk Heykel.	29
Şekil 3.8: Göbeklitepe D Yapısı Krokisi.	30
Şekil 3.9: B Yapısının Zemininde Bulunan Delikli Taş ve C Yapısı.	31
Şekil 3.10: Tilki Figürü ve İnsan Figürü Görünen T Sütunu.	32
Şekil 3.11: Göbeklitepe'deki T Şeklindeki Taş Sütunlarda Yer Alan Bazı Semboller.	33
Şekil 3.13: D Yapısındaki Bir Taş Sütun.	34
Şekil 3.14: Dairesel Planlı Bir Alan.	36
Tablo 3.1: Göbeklitepe Katmanları.	37
Şekil 3.15: Göbeklitepe Sütunu.	38
Şekil 3.17: Göbeklitepe Kazı Planı.....	40
Şekil 3.18: Tek Tek Dağları ve Karahantepe'nin Kuzeyden Görünümü.	44
Şekil 3.19: Batı Terası, 2019 ve 2020 Yıllarında Kazılan Binalar.	45
Şekil 3.20: AD Yapısı, Caddenin Ortasından Geçen Profilin Çizimi ve Fotoğrafı.....	47
Şekil 3.21: Yapı AD'de Yapının Çeperden Merkeze Doğru Yıkım Sürecini Gösteren Kesit Fotoğrafları.....	47

Şekil 3.22: AB Yapısı, Batıdan Görünüm.	48
Şekil 3.24: AB Yapısı, Caddenin Ortasından Geçen Profilin Çizimi ve Fotoğrafı.	49
Şekil 4.1: D Muhafazası (Sütun 43).	57
Şekil 4.2: D Muhafazası (Sütun 18).	58
Şekil 4.3: D Muhafazası Sütun 2 (Sol) Sütun 38, (Sağ).	59
Şekil 4.4: GT'nin Ana Muhafazalarının Planı.	60
Şekil 4.5: D Muhafazasındaki İkiz Merkezi Sütunlar.	61
Şekil 4.7: Hayvanlar Arasında Ayrılmış Bir İnsan Kafasının Parçası.	67
Şekil 4.8: Muhafaza D Taş Döşeme, Bir İnsan Kafasının Tasviri.	68
Şekil 4.9: Antropomorfik Heykel.	69
Şekil 4.10: D Muhafazasında Gök Olaylarını Temsil Eden Kabartmalar.	70
Şekil 4.11: Kuzey Duvardaki Porthole Taşının Belirtilen Konumu Olan Muhafazanın Şematik Planı.	71
Şekil 4.12: Porthole Taşı, Muhafaza B'nin Kuzeyi.	72
Şekil 4.13: Göbekli Tepe Kuzeybatı Tepesi Alanlarından Anıtsal Bir Porthole Taşı.	73
Şekil 4.14: Anıtsal Porthole Stone Üzerindeki Heykellerin Detayı (Photo O. Dietrich). ...	74
Şekil 4.15: Sütun 66 Muhafaza H.	75
Şekil 4.16: Göbekli Tepe'de Totem Direği.	76
Şekil 4.18: Muhafaza B'nin Şematik Planı.	78
Şekil 4.19: Sütun 9-10 Muhafaza B.	79
Şekil 4.20: Muhafaza B'nin Kuzeyinde Yer Alan Porthole Stone.	80
Şekil 4.22: Nevalı Çori'de 'Terrazzo Binası'.	82
Şekil 4.23: Sütun 56 Muhafaza H.	83
Şekil 4.24: Sütun 2, Göbekli Tepe. Yaban Öküzü, Tilki ve Turna Kabartmaları.	85
Şekil 4.25: Vinç Dansı Dans Etmek.	86

Şekil 4.26: Klaus Schmidt'in "Göbekli Tepe: The Stone Age Sanctuaries" Adlı Kitabı.....	88
Şekil 4.27: Andrew Collins'in "Göbekli Tepe: Genesis of the Gods" Adlı Kitabı.....	89
Şekil 4.28: National Geographic Dergisinin "Göbekli Tepe: The World's First Temple" Adlı Özel Sayısı.....	90
Şekil 4.31: Göbeklitepe ve Stonehenge.....	95

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 3.1: Göbeklitepe Katmanları	37
---	----

KISALTMALAR

PPN	:	Çömlekçilik Öncesi Neolitik Pre-Pottery Neolithic
°C	:	Santigrat Derece
M.Ö.	:	Milattan Önce
M.S.	:	Milattan Sonra
Km	:	Kilometre

1. GİRİŞ

Göbekli Tepe, Bereketli Hilal'in kuzey ucunda, bugünkü Güneydoğu Anadolu'nun güneyinde, Türkiye'de yer almaktadır. Alman arkeolog Klaus Schmidt'e göre, yüzyıllardır süren yoğun çiftçilik ve yerleşim burayı görece özelliksiz bir manzaraya dönüştürmüş olsa da, 11.000 yıl önce bu manzara “cenneti” andırmaktaydı. Vahşi hayvanlar, akan nehirler, meyve ve yemiş ağaçları ve yabani arpa ve buğday çeşitleri dahil olmak üzere doğal kaynakların bolluğu, Afrika'nın dört bir yanından ve Batı Asya'nın Doğu Akdeniz bölgesinden avcı-toplayıcıları cezbeden bir coğrafi alandı. Schmidt'e göre, Göbekli Tepe'yi inşa etmek için gereken insan gücü sadece bu avcı-toplayıcılar tarafından karşılanamazdı, çünkü büyük taş sütunları oymak ve dikmek yüzlerce işçinin birlikte çalışmasını gerektirmektedir. Bu yüzden Göbekli Tepe'nin inşası için gerekli olan karmaşık, koordineli çabaların, karmaşık toplumların gelişimine zemin hazırladığına inanılmaktadır. Bu fikir, tarımın Göbekli Tepe'nin inşasından beş yüzyıl sonra gelişmesi nedeniyle, tarımın yerleşik toplulukların gelişimi için bir ön koşul olduğu şeklindeki arkeoloji çevrelerinde yaygın olarak kabul edilen görüşe meydan okumuştur.

Göbekli Tepe'yi kimin inşa ettiğini açıklamak için farklı teoriler olduğu gibi, uzmanların da bu dönüm noktasının tarihsel kullanımına ilişkin farklı görüşleri vardır. Bazı antropologlar, Göbekli Tepe'nin arkeolojik söylemde insan kafataslarının kasıtlı olarak değiştirilmesine ve biriktirilmesine atıfta bulunan Neolitik bir kafatası kültürünün yeri olduğunu öne sürmektedirler. İnsan kafatasları, atalara tapınma ve koruyucu özelliklerin ölümlerden yaşayanlara aktarılabilceği inancı dahil olmak üzere birçok nedenden ötürü saygı görmüştür. Son zamanlarda Göbekli Tepe'de, alın boyunca taştan yapılmış litik aletler kullanılarak yapılan çoklu kesiklerin neden olduğu kasıtlı derin kesikler bulunan üç insan kafatasına ait parçalar bulunmuştur (Gresky ve diğerleri, 2017).

Sitenin amacı ile ilgili öne çıkan bir diğer teori de göksel döngüleri gözlemlemek için kullanılmış olmasıdır. Bu teoriye göre Göbekli Tepe'nin yapımı MÖ 10. binyılda başlamıştır (Magli, 2016). Ana noktalara yönelik olduğundan ve bu yönetime sahip olan ilk bina olabilir (Belmonte & Garcia, 2016). En parlak yıldız olan Sirius'un inşaat zamanına denk gelen ve sitenin inşasına veya amacına bir şekilde ilham vermiş olabilecek görünümü özellikle ilgi çekicidir. Bu teori, sitedeki ikonografide Sirius'un yükselişine olası referanslarla desteklenmektedir. Örneğin, Yapı D'nin 43. sütununda, gökyüzüne ayrıntılı göndermeler

olarak yorumlanabilecek oymalar vardır. Bu referanslar arasında gökyüzünün tanrılarına adanmış sunaklar ve birkaç takımyıldız vardır (Magli, 2016).

Alanın kullanımına ilişkin farklı yorumlar olduğundan ve bunların çoğu “özel binalar”, “tapınak” ve “kutsal alanlar” terimleri etrafında toplandığından, bazı arkeologlar tarih öncesine kutsal ve dünyevi etnosentrik ayrımlar dayatma eğilimine karşı uyarıda bulunmuşlardır. Antropologlar bu alanların diğer toplumlarda ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiğini öne sürdükleri için bu özellikle önemlidir. Göbekli Tepe'nin sembolik nesnelerin gömülmesi ve bırakılması da dahil olmak üzere bir kült yeri olarak kullanıldığına dair yeterli kanıt vardır. Bununla birlikte, günlük yaşamdan ayrı kabul edilen Avrupa merkezli ritüel fikirlerinin tarih öncesi insan toplumlarını anlamada giriş noktası olarak kullanılmaması için kullanılan terminolojinin net bir şekilde tanımlanması önemlidir. Bu nedenle, “tapınak” tabiri, Tanrı'nın bulunduğu bir yer olarak tanımlanmak yerine, uzmanlaşmış kült mimariyi belirtmek için kullanılıyorsa, Göbekli Tepe'nin tasvirlerinde kullanılması uygun olabilir. Göbekli Tepe'yi anlamadaki zorluğun, belirli faaliyetlerin gerçekleştiğine dair kanıt bulmakla sınırlı olmadığı, aynı zamanda faaliyetlerin ne anlama gelebileceğini ve iletişimcinin kültürel ve sosyal önyargılarını empoze etmeden nasıl iletilebileceğini anlamakla sınırlı olmadığı açıktır (Dietrich & Notroff, 2015).

Arkeologlara göre, Göbekli Tepe MÖ 8.000 civarında kasıtlı olarak gömülmüştür (Haughton, 2011). Bunun için ortaya atılan birkaç neden vardır ancak hiçbiri yeterli kanıtla desteklenmemektedir. İlk olarak, bazı teorisyenlerin doğal olarak gömülmüş olabileceğine inandıklarını not etmek önemlidir. Göbekli Tepe'nin Babil'in Asma Bahçeleri olduğuna inanan teorisyenler için eski metinler, Asma Bahçelerin bir depremle yıkıldığını, bunun sonucunda yukarıdan toprak ve taş molozlarının, Göbekli Tepe'yi oluşturan T şeklindeki sütunları ve galerileri doldurup gömdüğünü doğruluyor. (Ragazas, 2013). Bununla birlikte, diğer bilim adamları, genellikle birikme yerine bir erozyon bölgesi olma eğiliminde olan bir tepenin üzerindeki konumu nedeniyle, alanın doğal bir şekilde gömülmesinin olası olmadığına inanmaktadır (Strom, 2017). Bu nedenle, sitenin neden terk edilmiş ve gömülmüş olabileceği konusunda birçok spekülasyon yapılmıştır.

Göbekli Tepe'nin gömülmesiyle ilgili bir başka hipotez de anıtların önemini yitirince terk edildiği yönündedir. Göbekli Tepe'nin inşasından birkaç yüzyıl sonra bölgede tarım ve hayvancılığın başlaması, yaşam tarzlarının ve inançların değişmesine neden olmuş olabilir

(Haughton, 2011). Site, dini inanç ve uygulamalarla bağlantılı olarak kullanılmışsa, bölgede yeni bir dinin ortaya çıkması da mümkündür ve bu durum öncekiyle bağlantılı herhangi bir anıtın yıkılması gerekecektir (Strom, 2017). Alternatif olarak, sitenin dini önemi varsa, gömülmesinin, artık kullanılmadığında yapılması gereken bir kutsallıktan arındırma işlemiyle ilgili olması da mümkündür (Strom, 2017). Son olarak, sitenin gelecek nesiller için korunması amacıyla gömülmüş olabileceğine dair spekülasyonlar da vardır (Strom, 2017). Alanın yalnızca bir kısmı kazılmış olduğundan, alan daha kapsamlı bir şekilde incelendikçe gömülmesiyle ilgili daha fazla ipucunun ortaya çıkması mümkündür.

Göbekli Tepe alanında bugüne kadar bilinen toplam altı yapı vardır. Bunlar: A, B, C, D, E ve F yapıları (Dendinos, 2016). Bu muhafazalar hem bireysel olarak hem de birbirleriyle ilişkili olarak mimari karmaşıklıkları ve önemleri açısından incelenmiştir. İlginç bir teori, dairesel çevrelerden üçünün (B, C ve D) kasıtlı olarak bir eşkenar üçgen oluşturacak şekilde planlandığını öne sürmektedir (Hacklay & Gopher, 2014). Araştırmacılar, standart sapma haritalamasına dayalı bir algoritma kullanarak yapıların tasarımını hakkında bilgi verdiğine inandıkları geometrik bir model oluşturmuşlardır (Hacklay & Gopher, 2014). Muhafazaların farklı boyutları ve şekilleri olduğu için yazarlar, orta noktaların tesadüfen bir eşkenar üçgen oluşturma ihtimalinin çok düşük olduğuna inanmaktadırlar (Hacklay & Gopher, 2014). Bu durum, kapalı alanların oluşturulmasının üç veya daha fazla ayrı proje yerine tek bir proje olarak üstlenildiği ve buna bağlı olarak tarihin bu döneminde soyut tasarım kurallarının ve organizasyon kalıplarının zaten kullanıldığı anlamına gelir (Hacklay & Gopher, 2014).

Yapıların ilişkili olduğu varsayımını destekleyen bir başka unsur ise hiyerarşik organizasyonlarıdır. Ek D'nin daha büyük boyutu, merkezi sütunlarının yüksekliği ve merkezi sütunlarının antropomorfik nitelikler taşıması nedeniyle daha yüksek hiyerarşik konuma sahip olduğu düşünülmektedir. Bu hiyerarşik mimari fikri, atalar gibi antropomorfik varlıkları sembolize edebilen T şeklindeki sütunların doğası tarafından da desteklenmektedir. B ve C bölmelerinde tilki, sütun üzerinde resmedilen ana totem hayvanı olmasında karşılık, ek D'de, orta sütundaki tasvirler, ataların insan değil, insan formuna sahip olabileceğini düşündürmektedir. Ek olarak, D bölmesindeki periferik sütunlar, çevredekiler tarafından tüketilen av hayvanlarını içerir ve bu da muhafazanın kendi içinde bir mekansal hiyerarşi oluşturur. Bu gözlemler, ayrı ayrı kavramsallaştırılmış üç yapı yerine tek bir

kompleks olarak hizmet edebilecek farklı çevrelemeler arasında hiyerarşik bir ilişki olabileceğine dair kanıt görevi görür (Hacklay & Gopher, 2014).

Göbekli'den önce, Tuc d'Audobert, Gorge d'Enfer, Roc-de-Sers, Bedeilhac ve bazı Kuzey Afrika siteleri gibi tipik olarak dağların yakınında bulunan bazı birincil Buz Devri yeniden diriliş bölgelerinde kabartma sanatı görülür. Kendine özgü bir politik, ritüel ve yapısal ifadeyle kendini sergileyen bir sanat anlayışına sahip gibi görünmektedir. Göbeklitepe'deki sanatı motive eden temel unsurlar uzmanlara göre totemik ve sosyo-politiktir. Bu alandaki sanatın ilhamı açıkça dini ve manevi olup, "tapınak" yorumlarını güçlendirmektedir.

Göbeklitepe, tarımın başlangıcından ve hatta çanak-çömleğin icadından bile daha eski bir geçmişe sahip olduğunu gösteriyor. T şeklindeki taşlar üzerinde yer alan hayvan figürleri, sanat olarak kabul edilebilecek bir üslubu temsil etmektedir. Akrep, tilki, boğa, yılan, yaban domuzu, aslan, turna ve yaban ördeği gibi figürler taşlarda yer almaktadır. Özellikle aslan figürleri, Neolitik dönemde Anadolu'da aslanların var olduğunu kanıtlamaktadır. Bazı araştırmacılara göre, bu hayvan figürleri tapınağı ziyaret eden kabileleri sembolize etmektedir. Göbeklitepe'deki buluntular, kalabalık grupların bir araya getirilmesindeki organizasyon becerisini ve sanatın gelişmişliğini göstermektedir. Ayrıca, bulunan sembollerin benzerlerinin Kuzey Irak ve Suriye'ye kadar uzanan bir bölgede bulunması da dikkat çekicidir. Bu nedenle Göbeklitepe'nin Neolitik dönemde kültürel etkileşim merkezi olduğu öne sürülmektedir. Tapınak zeminlerinin suyu geçirmeyecek şekilde inşa edilmiş olması, törenlerde sıvı maddelerin kullanıldığını işaret etmektedir. Göbeklitepe'nin konumu, çevresindeki birçok yeri görebilme ve kendisi de birçok yerden görülebilme özelliği taşımaktadır. Günümüzde de alan sanatları özellikle göbeklitepe gibi kültürel etkileşim merkezleri olma özellikleri göstermektedir elbette. Zira megalitik anıtların fiziksel varlığı, inkâr edilemez bir şekilde cazibelerinin bir parçasıdır. Ölçekleri ve genellikle karmaşık geometrileri, yaratıcıları açısından beklenmedik bir karmaşıklık ve hırs düzeyi ortaya koyuyor. Birçok taş çember, konumlarının benzersiz coğrafyasının yanı sıra astrolojik, güneş veya mevsimsel kalıplarla bir şekilde hizalanır. Örneğin Alicja Kwade'nin olasılık dışı, tehlikeli bir şekilde dengelenmiş küreleri aynı etkiye sahip. ParaPivot (2019) ve Pars pro Toto (2018) gibi eserlerdeki pürüzsüz taşlar, Göbeklitepe'nin dairesel planı kadar etkileyici bir şekilde geometrik olarak yerleştirilmiştir. Bu megalitler, çağdaş teknoloji sayesinde mümkün olmuş ve yine de taş çemberlerin daha büyümlü niteliklerinin çoğunu

yansıtmaktadırlar. Göbekli Tepe ve Land Art, farklı zamanlarda ve farklı kültürel bağlamlarda ortaya çıkmış olan iki farklı sanat formudur. İkisi arasında doğrudan bir ilişki veya etkileşim olmamıştır, çünkü Land Art, modern çağda ortaya çıkan bir sanat akımıdır ve Göbekli Tepe ise tarih öncesi döneme ait bir arkeolojik alan olarak kabul edilir.

Göbekli Tepe, yaklaşık 11.500 yıl öncesine tarihlenen ve günümüze kadar ulaşan devasa taş sütunlardan oluşan bir yapı kompleksidir. Bu kompleks, tapınak veya dini amaçlarla ilişkilendirilmiştir ve tarih öncesi insanların ritüellerini gerçekleştirdiği bir alan olarak düşünülmektedir. Göbekli Tepe, Neolitik dönemde yapılmış olup, büyük taş sütunlarla çevrelenmiş dairesel alanlardan oluşmaktadır. Diğer yandan, Land Art, 1960'ların ortalarında modern sanatçılar tarafından geliştirilen bir sanat akımıdır. Bu akım, doğal çevre ve peyzaj ile etkileşime geçmek amacıyla büyük ölçekli yapılar veya enstalasyonlar oluşturmayı hedefler. Land Art sanatçıları, genellikle doğal malzemeleri kullanarak çevreyle etkileşime geçen yapılar veya sanatsal düzenlemeler yaparlar. Ancak Land Art'ın odak noktası, çevre ve doğal alanlara olan duyarlılığı ve insanın doğayla olan ilişkisini sorgulamasıdır.

Göbekli Tepe ve Land Art arasında bir ilişki olmamasına rağmen, ikisi de büyük ölçekli sanat formlarıdır ve doğal çevreyle etkileşime geçen yapıları içerir. Göbekli Tepe, tarih öncesi döneme ait bir arkeolojik alan olarak önemlidir ve antik insanların dini ve ritüel yaşamlarına ışık tutmaktadır. Land Art ise çağdaş bir sanat akımıdır ve çevresel farkındalık, doğal alanların korunması ve doğanın sanatsal ifadesi gibi konulara odaklanır.

Göbekli Tepe'nin günümüz sanatla ilişkilendirilmesi, genellikle birçok sanatçı ve araştırmacının dikkatini çekmiştir. Göbekli Tepe'nin keşfi ve önemi, sanat dünyasında ilgi uyandırmış ve bazı sanatçıların eserlerinde ilham kaynağı olmuştur. Bazı sanatçılar, Göbekli Tepe'nin mistik ve gizemli atmosferinden etkilenerek eserlerinde bu unsurları yansıtmışlardır. Göbekli Tepe'nin dairesel yapıları, devasa taş sütunları ve hayvan figürlerini, çağdaş sanatta kullanılan sembolik ve mitolojik imgelerle birleştiren sanat eserleri ortaya çıkmıştır. Bu eserlerde, Göbekli Tepe'nin tarih öncesi döneme ait kökleriyle günümüz sanatının evrensel ve zamansız unsurları bir araya getirilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca, bazı sanatçılar Göbekli Tepe'nin keşfiyle birlikte insanlığın kökenlerine ve doğayla olan bağlarına vurgu yapmışlardır. Doğal malzemeleri kullanarak yapılan enstalasyonlar

veya yerleştirmeler, insanın doğayla olan ilişkisini sorgulamak ve çevresel farkındalık yaratmak amacıyla oluşturulmuştur. Bu tür eserlerde, Göbekli Tepe'nin antik dönemdeki insanların doğayla olan ilişkisini yansıttığı düşüncesi modern bir perspektifle yeniden ele alınmıştır.

Göbekli Tepe'nin günümüz sanatla ilişkilendirilmesi, sanatçıların ve izleyicilerin tarih öncesi döneme, insanın evrimine ve doğayla olan ilişkisine olan ilgisini yansıtmaktadır. Bu ilişkilendirme hem Göbekli Tepe'nin önemini vurgulamak hem de ağdaş sanatta tarih, mitoloji, doğa ve insanlık hakkında derin düşüncelere yol açmak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Tüm bunların ışığında bu çalışmanın amacı Göbeklitepe'de yer alan sanatsal unsurların incelemektir.

2. SEMBOLİZM

2.1 SEMBOL NEDİR?

Semboller toplumsal yaşam içerisinde geniş bir alan ayatılmış kavramlardır. Genel olarak genel kabul gören duygu ve düşünce aktarıcılarıdır. Genel olarak imgeler, işaretler ya da genel gerçeklerin daha geniş bir derinliğe sahip göstergeleridir (Wilkinson, 2019: 6). Tarih boyunca semboller insanlar arası iletişim ve etkileşimde önemli birer unsur olmuşlardır (Yasdıman Aktaşlıoğlu, 2022: 12).

Sembollerin anlamları toplumsal ihtiyaçlara göre şekillenir. Semboller ifade ettikleri içeriklere göre değişirler. Tüm semboller ortak özellikleri çok eski kadim kavimlere kadar dayanmalarıdır (Akçakaya, 2018: 374). Birçok alanla iç içe giren semboller özellikle resim sanatı ile iç içedir. Zira resim sanatında çoğu sanatçı sembollerle anlatım yolunu kullanmıştır. Sanatçıların bulundukları dönemler yaşadıkları kültür ve toplum, yaşayış biçimleri, şahsiyetleri ve tecrübeleri bu sembollerin ifade ediliş biçimini de etkilemektedir. Sanat eserleri sanatçıların ve sanatçıların bulundukları dönemin ortak eseridir. Bu yüzden de her dönem ve her sanatçı kendine özgü semboller üretmişlerdir. Çoğunlukla bu semboller belirli amaçlara hizmet etmiştir. Genel olarak semboller bulunduğu toplumsal yapıyı, güzellikleri, çatışma yalanan konuları, zaafiyetleri yani toplumda bulunan duyguları ve düşünceleri anlatmıştır (Turgut, 1991: 87).

Semboller jest ve mimiklerden, sesler ve davranış biçimlerine nesnelerden anlatılara değin insan yaşamında vazgeçilmez bir yere sahiptir. Günümüzde tarih boyunca olduğu gibi her geçen gün yeni semboller insan hayatına girmektedir. Sanat, spor, edebiyat ve kalan tüm toplumsal sahalarda kitle iletişim araçları ile üretilmekte ve yayımlanmaktadır. Bu süreç ise tarih boyunca her zaman bir devrim halinde devam etmiştir (Akçakaya, 2018: 374).

2.2 SEMBOLİZM NEDİR?

“Sembol” kelimesinin antik çağlardan beri kullanılan uzun ve karmaşık bir tarihi vardır. Bugün, çok çeşitli bağlamlarda çok farklı türden kavramları belirtebilir. Matematikte veya sembolik mantıkta kullanımı, edebiyat eleştirisindeki kullanımına neredeyse taban tabana zıttır ve orada bile kararsızdır, çünkü “sembol” genellikle “işaret”, “sinekdoche” ve “alegori”den ayırt edilemez. Northrop Frye’in “*Etkili Eleştiri Anatomisi*”nde sembol:

“eleştirel dikkat için izole edilebilecek herhangi bir edebiyat eserinin herhangi bir birimi” olarak tanımlanır. Sözcük, Yunanca “bir araya getirmek” fiili olan *symbolleîn* ile başlangıçta bir anlaşmanın iki tarafının anlaşmanın yerine getirilmesi için rehin olarak götürdüğü yarım madeni parayı ifade eden *symbolon*, “işaret”, “belirteç” sözcüğünden gelir. 17. yüzyılın sonlarında, Leibniz’de kullanımı, çoğu zaman matematiksel bir işaret için bir atama olarak hizmet etmiş gibi görünüyor. Alegorinin aksine, açıkça tanımlanmış bir anlamla edebiyata uygulanması, ilk olarak on sekizinci yüzyılın sonlarında Almanya’da gerçekleşmiştir. Sembol, amblem, hiyeroglif, alegori, Winckelmann, Lessing ve Herder tarafından neredeyse birbirinin yerine kullanılmıştır. Sadece Kant, “*Die Kritik der Urteilskraft*”ta estetik bağlamında sembole daha kesin bir anlam vermiştir. Kant sembolü “sezgisel temsile” karşı kullanan “modern mantıkçıları” (yani Leibniz ve Wolff) açıkça redderek “Sembolik temsil yalnızca bir tür sezgisel temsildir” der, Kant’a göre semboller kavramların analogi aracılığıyla dolaylı temsilleridir ve güzellik, ahlakın bir simgesidir. Bu terimi 1797’den sonra kullanmaya başlayan Goethe, sembol ile alegori arasındaki ayrımı en açık şekilde, özellikle “*Maximen und Reflexionen*”de çizmiştir: Goethe’ye gerçek sembolizm, tikel olanın daha genel olanı, bir rüya ya da gölge olarak değil, *Esrarengiz Olan*’ın canlı bir anlık ifşasıdır ve belki de en keskin şekilde: “Alegori bir fenomeni bir kavrama, bir kavramı bir imgeye dönüştürür”, sembolizm ise “fenomü fikre, fikri imaja dönüştürür, öyle ki fikir her zaman sonsuz derecede aktif ve ulaşılmaz kalır, görüntüde ve tüm dillerde ifade edilse de ifade edilemez kalacaktır”. Kant’ın yakın bir öğrencisi olan Schiller, bu terimi 1794 gibi erken bir tarihte Matthisson’ın şiirlerini incelerken kullanmış ve şairin cansız doğayı insan doğasına dönüştürmek için “sembolik bir işleme” ihtiyacı olduğunu öne sürmüştü. Doğa, “hayal gücünün bir sembolizmi (Symbolik)” ile “zihnin kendi iç uyumunun simgesi” haline gelmelidir. Goethe Schiller’e yazdığı bir mektupta, Shakespeare’in III. Richard eseri için “doğanın tasvir edilemediği semboller” kullandığını ve birer sembolik araçlar olarak nesnenin yerini aldığını belirtir. *Die Braut von Messina*’nın Önsözünde (1803) Schiller, “şiirdeki her şeyin yalnızca gerçeğin bir simgesi olduğunu” belirtir (Wellek, 1973:1-3).

Sembolizm, heykel, fotoğraf ve resim dahil olmak üzere birçok sanat biçiminde birleştirilmiştir. Anlam oluşturma yolunu neredeyse sonsuzdur; bazı yöntemler doğası gereği daha gelenekseldir veya bir işaret kaynağına sahiptir. Merriam-Webster’a göre sembolizmin özellikle şeyleri sembolik bir anlamla kuşatarak veya görünmeyen veya soyut olanı görünür veya duyuşal temsiller aracılığıyla ifade ederek sembol kullanma sanatı veya

pratiğidir. Maddi olmayan, ideal veya başka türlü soyut gerçekleri veya durumları ortaya çıkarmanın veya önermenin bir yöntemi olan sanatsal taklit veya icattır (Mardon, et al., 2021: 18).

Genellikle duygu, ruh hali veya belirli bir düşünce kavramları sembolizm tekniklerinde ifade edilir. Örneğin, adalet, özgürlük, hayırseverlik veya diğer duygusal fikirler, izleyiciye amaçlanan anlamlarını iletecek şekilde temsil edilebilir. Ağırlık dengesi, kartal ve açık el gibi semboller sırasıyla bu kavramları tasvir edebilir. Sıklıkla figürler, daha gerçekçi bir şekilde atıfta bulundukları öğelerin öğelerini içerir. Bunun bir örneği, Adem ve Havva'nın hikayesinde olduğu gibi ayartmayı temsil etmek için bir elmanın kullanılması veya Sovyet Rusya'nın iki sembolü olan sanayi işçisini ve köylüyü temsil etmek için bir çekiç ve orağın sokulması olabilir (Yizraeli Noy, 1989: 12).

Sembolizm, bir anlamı temsil etmek için belirli şekilleri, nesneleri veya fark edilebilir figürleri içermekle kalmaz, aynı zamanda bir eserin konumu ve duruşu, eserin amaçlanan amacına dair bir nüansa da ışık tutabilir. Heykelde, bir figürün ayakta durma, oturma, duruş ya da eğilme biçimi de sanatçının iletmek istediği belirli kavramları ifade edebilir. Seçilen malzemeler veya bir şeyin yaratılma şekli de bir parçaya anlam ve olası sembolizm verir (Mardon, et al., 2021: 18).

Sembolizm sanatı içinde, sembolizmi farklı şekillerde birleştiren diğer stillerin birkaç dalı vardır. Kavramsal sanat, görüntüde “bir kavramı aktarmaya” odaklanan bir sanat türüdür. Tüm kavramsal sanat eserleri belirli bir anlam içermese de, hepsi izleyiciyi düşünmeye teşvik eder. Bazen belirli bir mesaj vardır ve diğer zamanlarda sanatçının izleyicinin dikkate almasını istediği tek şey boşluk, renk ve çizgi gözlemidir. Kavramsalcılık 1960'ların sonlarında bir hareket haline gelmiş ve tefekküre neden olmak için soyutlama tekniğini sıklıkla kullanmıştır (Koca, 2017: 100). Genellikle bu eserler bir düşünceyi merkeze alır veya fikir beyan etmek veya bir noktaya değinmek ister. Tipik olarak sanatçı, sembolizm ve çağrışım yoluyla amaçlanan anlamı yaratmak için sahneye çeşitli nesneler/insanlar koyar. Kavramsal sanatın çoğunun açıklamaya ihtiyacı yoktur ve amaçlanan anlam çoğu durumda izleyici tarafından fark edilebilir (Ergüven, 2003: 27).

20. yüzyılın başlarında arkeolojide dil ile basit bir analogiye dayanan popüler izlenim, belirli maddi nesnelerin veya tasarımların deşifre edilmesi gereken bir anlamı olduğu yönündeydi.

Semboller olarak, bu nesneler veya motifler genellikle, güneşi veya dünyayı temsil eden bir tasarım gibi, gerçeklik veya doğa alanına ait fenomenlerin ezoterik temsilleri olarak görülür. Tersine, nesnelerin maddi olmayan bir şey için maddi semboller olarak hizmet ettiği de görülebilir. Bunlar, kişinin soy üyeliğini belirtmek için bir eser üzerine yerleştirilmiş bir tasarım, bir rütbeyi veya makamı belirten bir kostüm ögesi veya belirli dini veya kozmolojik inançları temsil eden ritüel imaları olan bir nesne olabilir. Bu perspektifte, geçim veya diğer pratik amaçlar için kullanılan nesnelerin aksine, genellikle yalnızca faydacı olmayan eserler ve sanat eserlerinin, öncelikle din ve kozmoloji (dünya görüşü) ile ilgili sembolik işlevlere sahip olduğu kabul edilir. Materyalist bir yönelim içinde ele alındığında, yaşamın maddi temelleri (ekonomi ve teknoloji), sembolik ve ideolojik bileşenlerin belirleyicisi olarak alınır ve bu nedenle ikincil veya epifenomenal duruma indirilir (Antmen, 2009: 34-36).

Sembolik anlamların analizi için terimlerin tanımlarını sağlarken, önemli miktarda teori sunmak gerekecektir. Belirli bir terminoloji kullanılarak verilerin açıklamasında bile teori mevcuttur. Burada tartışılan kuram türleri, yukarıda tanımlanan üç tür anlamla ilgili olacaktır. Maddi kültür sembollerinin arkeolojik tartışması için bazı ek terimlere ihtiyaç duyulsa da, mümkün olduğunda sağlanan tanımlar sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan tanımlar olacaktır. Burada genel tanımlar sağlanmış olsa da, bağlamsal arkeolojinin herhangi bir özel bağlamın analizinde tanımda değişikliklere ihtiyaç duyulabileceğini varsaydığı akılda tutulmalıdır. Genel terimleri eleştirmek her zaman gereklidir. Ve bazı durumlarda, sosyal anlamların doğasını yakalamak için yeni özel terimlerin geliştirilmesi gerekecektir (Sperber, 1975: 91-93).

Sembolik fenomenlerin incelenmesinde semiyotik kullanılır. Bir göstergenin iki bileşeni vardır: gösteren ve gösterilen. Dolayısıyla bir çömlek, gösterilen olan 'genç adam' gibi bir kavramın göstereni olabilir. Çoğu göstergebilimsel analizde, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin keyfi olarak görüldüğünü kabul etmek önemlidir. Endişe, 'genç adam' kavramının özel içeriğinden, çömlek ve onunla ilişkili anlamlar tarafından uygun bir şekilde nasıl atıfta bulunulabileceğinden çok, gösteren ve gösterilenin organizasyonu ile ilgilidir. Ayrıca sembolün analizinde, “genç bir adam”ın gerçekliğinden soyutlanmış olarak kalır. Bu nedenle, göstergebilimsel analizin çoğu hem anlam içeriğinin hem de göstergeler ile maddi eylem dünyası arasındaki ilişkinin yetersiz çalışmasına yol açar (Greet, 2015: 8).

Göstergenin basit bir biçimi, gösterenin gösterilenle bitişik olduğu bir gösterge olan dizindir. Bu nedenle sembol, gösterilenin bir giysi parçası veya bir ata kemiği gibi fiziksel bir parçası olabilir. Bir çömlek parçası, bir çömleğin indeksi olabilir veya bir çömlek grubu, yapıldıkları kilin indeksleri olabilir (Sperber, 1975: 93).

Bir sinyal, bir sembolün, mekanik veya geleneksel olarak, alıcı tarafında bazı eylemleri tetiklemesidir. O halde bir sinyal, bir kırmızı bayrağın trafiği durdurduğu ve yeşil bir bayrağın trafiği yeniden harekete geçirdiği zaman olduğu gibi, emirleri, görevleri, uyarıları ve benzerlerini içerebilir. Maddi kültür sinyalleriyle ilgili önemli bir konu, insanların, göstergenin diğer, daha derin veya daha geniş anlamları hakkında fazla bir fikre sahip olmadan, işaretlere, alanlara ve eylemlere nasıl tepki vereceklerini öğrenebilmeleridir. Nedenini bilmeden, bir maddi kültür parçasının nasıl bir etki yaratacağı çoğunlukla tahmin edilebilir. Çoğu maddi kültür çok anlamlı olmasa da “işe yarar”dır. İyi bir örnek, bir tepkiyi tetikleyen, bir ambiyans sağlayan, ancak kullanılan tekrar eden motiflerin çok az özel anlamı olan çok çağdaş duvar kağıdıdır. Bununla birlikte, tüm maddi göstergeler yalnızca sinyal olsaydı, maddi kültürün soyut kavramlar ve karşılıklı ilişkiler inşa etme olasılığı çok az olurdu ve maddi dünya büyük ölçüde fakirleşmiştir (Struck, 2004: 77).

Semboller, gösteren ve gösterilen arasında yakın bir bağlantı içerdiğinden, gösterileni yorumlamak, aşağıda tartışılacak olan semboller veya metaforlar durumunda olduğundan genellikle daha kolaydır. Semboller genellikle çok anlamlı olsa da (birçok anlamı vardır), simgeler daha kısıtlıdır. Resim daha gerçekçi hale geldikçe, gösteren ve gösterilen arasındaki karşılaştırma noktalarının sayısı artar ve yorumumuz daha güvenli hale gelir. Sembollerin değerler, algılar ve daha soyut anlamlar dizisi içine yerleştirilmesi de vardır. Burada simgelerden daha karmaşık işaret biçimlerine- sembollere ve metaforlara geçilebilir (Greet, 2015:9).

Kelime sembolü genellikle herhangi bir temsile atıfta bulunmak için gevşek bir şekilde kullanılır. Daha açık bir ifadeyle sembol, kasıtlı bir gösterene sahip olan ancak gösterilenle bir özelliği paylaşmayan bir işarettir. Çoğu sözcük simgedir ve bu nedenle göstergebilimsel dilbilimsel çözümlemelerin çoğu, göstergenin gelişigüzel ya da geleneksel olduğunu varsaymıştır. Herhangi bir belirli gösterge, örneğin, aynı anda bir sinyal ya da simge ve bir simge olabilir. Dolayısıyla bu terimler farklı nesneleri değil, farklı temsil türlerini ifade eder. Ek etkiler üretmek için metaforla sembolik işaretlerin geleneksel doğası üzerinde oynanır.

Metafor, belirli bir gösterge örneğinin atıfta bulunduğu şey ile göstergenin sürekli gösterme kapasitesi arasında bir tutarsızlık içerir. Genel olarak bir metafor, gösterileni diğer gösterilenlerle bağdaştırarak onun anlamına katkıda bulunur. Maddi kültür metaforları, muhtemelen konuşmadan çok, soyut kavramları (Tanrı, atalar) günlük hayatın dünyevi yönlerine dahil edebilen güçlü sosyal stratejilerdir (Sperber, 1975: 113-119).

Öyleyse hem konuşma dilinde hem de maddi kültürde sembol en yaygın gösterge biçimi iken, maddi kültür diğer gösterge türlerini, özellikle daha basit gösterge türlerini daha sık içerir. En azından bu nedenle, özellikle maddi kültürün okunmasındanmış bir disiplin olarak arkeoloji göstergebilimsel analiz tartışmasına dahil edilmelidir. Sembolik (geniş anlamda) anlamların bağlamsal analizinde önemli bir rol oynayan diğer terimler de tanımlanmaya ihtiyaç duyarlar çünkü bunlar arkeolojide genellikle aralarındaki farkları bulanıklaştıracak şekilde belirsiz bir şekilde kullanılır (Greet, 2015: 10).

Yapı ile kastedilen herhangi bir temel teşkilat şemasıdır. Terim, teknolojik sistemler, üretim ilişkileri ve akrabalık için kullanılabilir. Sembolik düzen çalışmasında yapı, organize bir benzerlikler ve farklılıklar kümesini ifade eder. Örneğin, dizimsel ilişkiler sıralı gruplamalara atıfta bulunur. Böylece insan vücudu birkaç parçaya bölünebilir (kafa, gövde, kollar, bacaklar vb.), bir çömlek belirli bir bölge düzenlemesine ve bir yerleşim çeşitli mekan kategorilerine bölünebilir (Akdeniz, 2022: 108). Yapının dizimsel yönü karmaşık olabilir, ancak genellikle basit ikili karşıtlıklar açısından tartışılır. Dizimsel bir seri, bir takım elbise, üniforma veya giysi parçası oluşturmak için vücudun farklı kısımlarında bir araya gelen farklı giysi öğelerini içerebilir. Paradigmatik bir küme, her biri veya tümü aynı konumda bulunabilen iki veya daha fazla işaretir. Küme üyeliği, farklılık ve karşıtlık yoluyla işaretin kimliğini belirlemeye yardımcı olur. Bu nedenle, burada başa takılabilecek alternatif şapka türleri, belirli bir bölgede çömlek üzerinde dekorasyon olarak kullanılabilecek çeşitli motifler veya bir yerleşimin bir bölümünde meydana gelebilecek farklı nesne ve faaliyetler ele alınmaktadır (Knowles and Moon, 2006: 77).

Ancak bu şekilde tanımlanan yapı, soyut bir kod olarak kalır. Bu nedenle benzerlik ve farklılıkların kaydedilmesi yetersizdir. Göstergeleri bir kümede bir araya getiren fikirlerin içeriğini de tartışmak gerekir. Bu nedenle, belirli bir dizimsel giysi seti, yas için uygun olduğu düşünülen fikirler nedeniyle siyahlık ve formalite ile karakterize edilebilir (Demir, 2008: 239).

Son olarak, tüm edebiyatta, resimde, sanatın her alanında ve tarihi eserlerde her çağda en yüksek soyutlama, en geniş daire, “sembolizm” kullanımı vardır. Burada, tarihsel bağlarından kopan terim, somut içerikten yoksundur ve tüm sanatta neredeyse evrensel olan bir fenomenin adı olarak kalır.

2.3 SEMBOLLERİN GRAMERİ (ANLAMI)

“Sembol” kelimesi, “bir araya getirmek” veya “toparlamak” anlamına gelen Yunanca “symballein” teriminden gelir ve “işaret”, “amblem”, “belirti” anlamına gelen isim “symbolon”dur. Edebi kullanımda bu ifade, en kesin olarak, görülenin çağrışımlar yoluyla bir şeyi daha fazla veya başka bir şeyi sembolize ettiği bir tasvir yöntemini ifade eder. Sonuç olarak, metinsel bir sembol, bir imgeyi (analoji) ve imgenin işaret ettiği ya da çağrıştırdığı bir fikir ya da kavramı (konu) bir araya getirir. Bir benzetme, analogi, nitelendirme veya alegori gibi bir sembol bir mecaz olarak kabul edilebilir. Sembol, başka bir şeyi temsil eden veya temsil eden canlı veya cansız bir öğedir. Symons (1919), *The Symbolist Tradition in Literature* adlı kitabında, “sembolizmin General de Nerval'e kadar götürülebileceğini, gözlemlenebilir dünyanın artık bir gerçeklik olmadığı ve görünmeyen dünyanın artık bir rüya olmadığı bir üslup geliştirdiğini” vurgular (Symons, 1919: 55).

Genel olarak, “sembolizm”, bir söylem düzeyindeki bir gerçekliğin, başka bir referans düzeyindeki başka bir gerçeklik tarafından tasvir edilmesi olarak tanımlanabilir. Bir kelimenin sembolik kullanımı, onun yazılı olarak duygusal kullanımından farklıdır ve terimin sözlükteki tanımına eşdeğerdir. Öte yandan bir sembol, bir işaret olabilir. Tanımlanabileceği şekliyle bir sembol, bir algı modelinin kelime karşılığıdır. Sonuç olarak, güç veya karmaşıklık ile karakterize edilir. Aynı zamanda, farklı kişisel deneyimleri iyi araştırılmış tekniklerle aktarma girişimi, mecaz karmaşasıyla temsil edilen kavramların karışık bir bağlantısı olarak da tanımlanabilir. Sembolün giriftliği, derinliği ve gücü göz önüne alındığında, sembolik edebiyat, şairin hayatın harikası deneyimini aktarmaya çalıştığı bir tür mistik şiirdir (Almazroae, 2021: 12).

Pamasyanizm'in eserleri edebi bir teknik olarak simgesel bir dil içerir. Parnasçılar, adını dergileri *Parnasse Contempo rain*'den alan Fransız yazarların bir koleksiyonuydu. Politik, doğal, bilimsel ve felsefi konularda, geleneksel şiir biçiminde, önemli ölçüde nesnellik, netlik ve tanımlama kesinliği ile kişisel olmayan şiirler üretirlerdi. Geleneksel ahlaka büyük

saygı duydular ve sanata müjde gerçeği olarak hürmet ettiler. Kulağa vurandan daha çok anlatmak isteyen, açık anlamdan daha fazlasını anlatmak isteyen bir şair için sembolizm gerekir. Normalde başka şekillerde ifade edilen gizem ve duygu duyguları, doğası gereği tarif edilemeyen kavramları açıklamak için bu yöntem kullanılabilir (Almazroaee, 2021: 13).

Saf duyuları veya şairin manevi gizem hakkındaki duygularını ifade etmek için bir sembol kullanılabilir. Abrams (2002) Edebi Terimler Sözlüğü adlı kitabında simge kavramını şu şekilde tanımlar:

“...en geniş anlamıyla her şeyi gösteren bir şey; bu görüşe göre, tüm kelimeler sembollerdir. Bununla birlikte, edebi yazıları tartışırken, sembol terimi yalnızca, sırayla kendisinin ötesinde bir dizi referansı ifade eden veya gösteren bir öğeyi veya olayı ifade eden bir dizi kelimeye atıfta bulunur. “

Gösterilen nesne ile temsil ettiği şey arasındaki ilişki, tamamen semboldeki sosyal normlar meselesidir. Haç, Hilal ve Yıldız, Kırmızı, Beyaz ve Mavi gibi birçok sembol “geleneksel” veya “kamusal”dır ve bunların tümü, anlamları bağlamları tarafından belirlenen sembolik öğelerle ilgilidir. Bir kavramı açıklamak, uygun hale getirmek, gizli veya bastırılmış duyuları uyandırmak, bir kaçış sağlamak ve bir şeyi süslemek veya göstermek için bir sembol kullanılabilir. Geleneksel ve kişiselleştirilmiş semboller iki kategoriye ayrılmıştır. Bazıları onları edebi ve dini sembollere ayırmaktadır. Önemli semboller (isteğe bağlı ve alışılmış işaretler), metaforik, anma ve kutsal semboller, Paul Elmer More'un onları içine koyduğu dört kategoridir. İlk iki tip ağırlıklı olarak edebi sembollerken, üçüncü ve dördüncü tipler öncelikle dini sembollerdir. Birçok şair bir toplum içinde kamusal veya “sosyal” semboller kullanırken, çoğu şair de özel veya kişisel semboller kullanır (Mutlu, 2017: 38).

Bunu sıklıkla, tavus kuşunun kendini beğenmişlikle ve bir şahinin kahramanca macerayla ya da yükselen güneşin ölümle ya da tırmanmayla genel ilişkisi gibi, belirli bir nesne, olay ya da etkinlik ile belirli bir kavram arasındaki popüler olarak kabul edilen bağlantılardan yararlanarak yaparlar. Çok çalışmayla veya ilerlemeyle ve yenilgiyle veya başarısızlıkla inişle. Bazı yazarlar ise anlamlarını öncelikle kendilerinin ürettikleri sembollerini kullanırlar ki bu da yorumu zorlaştırır. The Statesman's Manual (1816) adlı kitabında Coleridge'e göre Bir sembol, kişide benzersiz olanın (yani yaşam formlarının) veya benzersiz olanda genelin (yani cinsin) veya özelde evrensel olanın ışıltısıyla tanımlanır; her şeyden önce, aşkının

ışılmasıyla. Neredeyse her zaman anlaşılır kıldığı aktüelin içinde yer alır ve bütünü eklemelede simgesi olduğu bütünlüğün canlı bir parçası olarak kalır. Abrams (2002)'a göre sembolizm (ancak) olayı bir fikre, kavramı bir imgeye dönüştürür ve öyle bir şekilde ki kavram imgede her zaman sonsuza kadar işler ve ulaşılmaz kalmaya devam eder ve tüm dillerde aktarılsa bile kavram yine de ifade edilemez kalır (Chapman 1991: 157).

Böylece hem Coleridge hem de Goethe, bir sembolün tek bir özne, yani kendi başına görüntü sağladığını ve ayrıca sembolün belirsiz kalmaya devam ettiğini, ancak anlam açısından bolca, hatta çekinmeden kışkırtıcı olduğunu vurgular; ve bu nedenle bir sembol, genişletilmiş bir metafordan daha yüksek bir iletişim tarzı olarak kabul edilebilir (Talalay 1993: 70-72).

Ne zaman bir imge (ya da bir deneyim ya da başka herhangi bir ayrık varlık), gerçek benliğin ötesinde bir anlama sahipse, sembolizm alanına girer. Eserin içinde semboller yer alabilir, ancak manevi içerimlere sahip olmaları, sanat nesnesinin kendisinin ötesinde bir evrene açılmaları onların doğasında vardır. Sembol, eserin ötesine geçmek ve onu eserin ötesindeki anlam dünyasına bağlamak için esere içkin bir şeyi kullanmanın bir aracıdır. Sözün, anlatının veya oyunun hem içindeki hem de dışındaki anlamların temsili haline gelebilen geleneksel varlık veya araç olabilir; Thomas Hardy gibi gözlemsel bir yazardaki olayların bariz bir şekilde tesadüf etmesi gibi, önem kazanan gerçekleşmiş bir olay olabilir; ya da şiirin hem içinde hem de dışında yorumların simgesi haline gelen geleneksel nesne ya da araç olabilir (Almazroae, 2021: 14).

Sembollerin anlamı arketipsel ve arketip yapılar açısından da incelenebilir. Çeşitli mitlerde karşılaştırılabilir motifler veya konular bulunabilir ve dünyanın her yerinden insanların mitlerinde ve efsanelerinde tekrarlanan bazı resimlerin ortak bir anlama sahip olduğu veya daha doğrusu karşılaştırılabilir psikolojik tepkiler ortaya çıkarma ve benzer performans gösterme eğiliminde olduğu görülür. “Arketipler” bunlar gibi temalar ve imgelerdir (Tillich, 2002: 229).

Basitçe söylemek gerekirse, arketipler genel sembollerdir. Wheelwright (1962)'a göre metafor ve gerçeklik, insanlığın tamamı olmasa da önemli bir çoğunluğu için aynı veya çok yakın referansı taşıyanlardır. Ay dede ve toprak ana, güneş ışığı, kanama, yukarı-aşağı, çemberin merkezi ve daha birçokları gibi pek çok simgenin, uzay ve zamanda birbirlerinden

o kadar uzak olan uygarlıklarda tekrar tekrar tekrarlandığı keşfedilmiştir (Wheelwright, 1962: 111).

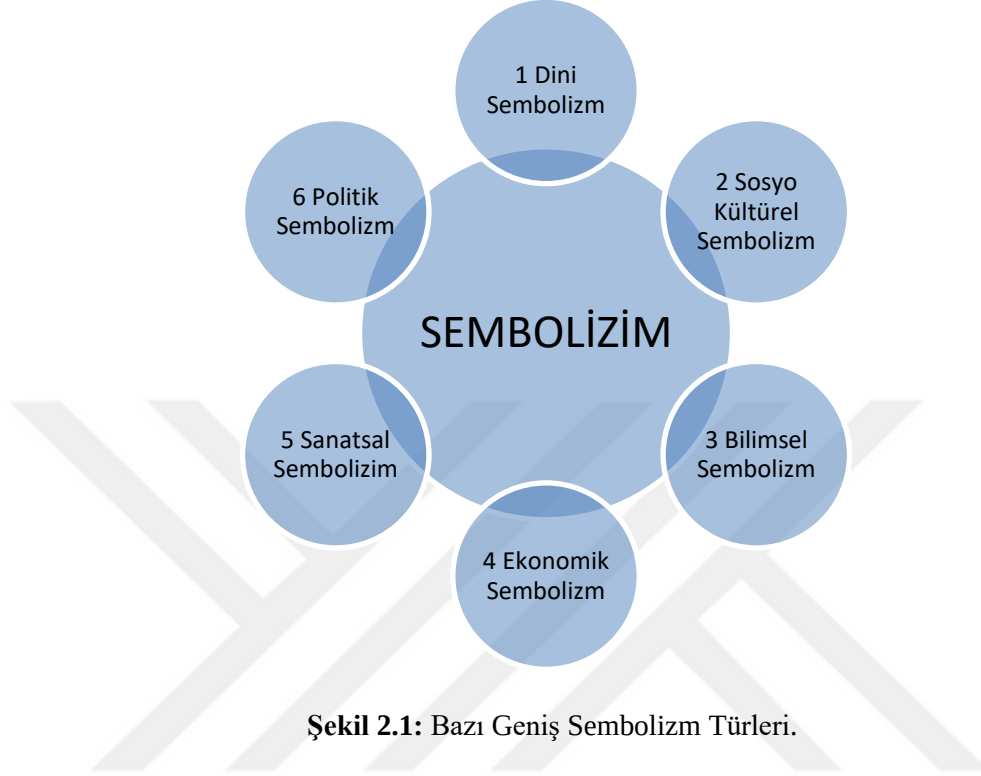
Arketiplerin bazı örnekleri ve sıklıkla bağlantılı oldukları sembolik çağrışımlar aşağıda almaktadır, ancak bu anlamlar bir ortamdan diğerine büyük ölçüde değişmektedir. Birincisi, doğum-ölüm dirilişini, arınmayı ve kurtuluşu, döllenmeyi ve genişlemeyi çağrıştıran su, hepsi yaradılışın sırlarıdır. Jung'a göre su, bilinçaltı için en yaygın metafordur. Deniz, tüm yaratılışın kaynağı olan suyun bir başka tezahürüdür; metafizik gizem ve sonsuz; kalıcılık ve sonsuzluk; bilinçsizlik Nehir ayrıca suyun başka bir boyutuna atıfta bulunur, ölümlülüğü ve yeniden doğuşu (vaftiz), sonsuza akan zamanı, yaşam döngüsünün geçiş dönemi dönemlerini ve tanrı reenkarnasyonunu ifade eder (Almazroaee, 2021:14).

İkincisi, ateşle güçlü bir şekilde bağlantılı olan Güneş'tir. Ayrıca, yaratıcı gücü, doğal kanunu, farkındalığı (düşünme, aydınlanma, bilgi ve zihinsel vizyonu) temsil eder; baba özü (ay ve dünya, dişil veya anne kavramıyla ilişkilendirilir); zaman ve hayatı anlatır. Aslında, yükselen güneş doğum, yaratıcılık ve farkındalık ile ilişkilidir. Bununla birlikte, batan güneş ölümü gösterir. Renkler denilince şunlar söylenebilir: Kırmızı, kan dökülmesini, fedakarlığı, azgın arzuları ve kaosu çağrıştırır. Ardından gelişmeyi, iyimserliği, doğurganlığı ve duyguyu simgeleyen yeşil gelir. Son olarak beyaz, ışığı, masumiyeti, saflığı ve içindeki kalıcılığı temsil eden çok iki işlevli bir renktir. Ölüm, korku, paranormal ve anlaşılmaz kozmik gizemin kör edici gerçekliği olumsuz yönlerdir (Almazroaee, 2021: 15).

Başka bir arketip olarak daire, bütünlüğü ve birliği temsil eder. Yılan (yılan, solucan), canlılığı ve saf gücü, ayrıca kötülüğü, yozlaşmayı ve hazcılığı, ayrıca yıkımı, gizemi, bilgeliği ve bilinçsizliği temsil eder. Üstelik bolluğu, cenneti, saflığı ve el değmemiş güzelliği (özellikle kadınsı) ifşa eden bir bahçeyi temsil eder. Bir ağaç da başka bir semboldür ve en geniş anlamıyla evrenin yaşamını gösterir: tutarlılık, çoğalma, çoğalma, üretici ve yenileyici faaliyetlerdir. Sınırsız yaşamı temsil eder ve bu nedenle sonsuzluğun bir simgesidir. Son olarak, çöl manevi kuraklığı, ölümü, nihilizmi ve karamsarlığı temsil eder. Bunlar her şeyi kapsamaz, ancak sembollerini anlamaya çalışanların karşılaşılabilecekleri en yaygın sembollerden bazılarını sembolize eder. Son olarak Frye (2012) "*The Drunken Boat*" adlı makalesinde en geniş tanımıyla sembolizm, bir öğenin diğerini simgelemek veya ima etmek için kullanılması veya sembollerin yazılı olarak ciddi ve yaygın kullanımıdır (Almazroaee, 2021: 16).

2.4 SEMBOL TÜRLERİ

Bazı geniş sembolizm türleri vardır. Bu geniş tipler aşağıdaki şemada ele alınmıştır.

Şekil 2.1: Bazı Geniş Sembolizm Türleri.

Bu sembolizm türlerinden bazılarının açıklaması aşağıda verilmiştir.

Dini Sembolizm: bir din tarafından arketipler, eylemler, sanat eserleri, olaylar veya doğal fenomenler dahil olmak üzere sembollerin kullanılmasıdır. Dinler, dini metinleri, ritüelleri ve sanat eserlerini zorlayıcı fikirlerin veya ideallerin sembolleri olarak görür. Semboller, toplumun ahlaki değerlerini veya dinin öğretilerini ifade eden yankılanan bir mitos oluşturmaya yardımcı olur, teşvik eder. Farklı dinlere dayanan birçok dini sembolizm vardır. Bazıları aşağıda verilmiştir (Kızıl, 2018, 330):

- i. İslami Sembolizm
- ii. Hindu Sembolizmi
- iii. Hristiyan Sembolizmi
- iv. Buda Sembolizmi
- v. Yahudilik Sembolizmi

- vi. Çoktanrıcılık Sembolizmi
- vii. Mitraizm gizemleri Sembolizm
- viii. Sih Sembolizmi
- ix. Evrensel Sembolizm
- x. vb.

Sosyo-kültürel Sembolizm: sanatta, kültürden kültüre, dünya çapında ve tarih boyunca değişmeyen şey sembolizmdir. Sosyo-kültürel sembolizm, sınırlı olmamakla birlikte, üretildiği kültürün mitolojisiyle her zaman etkileşim halinde olmuştur (Uluocak, 2011: 257). Birçok yönden, tanrıların ve insanların herhangi bir durumda birbirleriyle karşılaşabilecekleri veya karşılaşmayabilecekleri, dünyevi ve fantastik olanın kesiştiği noktada var olur.

Bilimsel Sembolizm: Bilim ve teknolojide kullanılan sayıların, formüllerin ve denklemlerin yazılmasını kolaylaştırmak için geleneksel olarak benimsenen standartlaştırılmış işaretler. Noktalar, düz çizgiler, eğriler, yüzeyler ve hacimler arasındaki ilişkileri inceleyen matematik disiplini (Poon, 2017: 60).

Ekonomik Sembolizm: ekonomik amaç için sembolün ifadesidir. Örneğin € sembolü Avrupa para birimini ifade eden bir sembol olduğu gibi günümüzde neredeyse tüm insanlarca bilinen geniş bir kitleye hitap eden bir semboldür.

3. GÖBEKLİTEPE

Neolitik çağ, göçebe hayatın yavaş yavaş sona erdiği, tarım toplumuna geçişin hızlandığı ve mimari yapıların ortaya çıktığı bir dönemdir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bu döneme ait yerleşim kalıntıları bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerinden en bilinenleri buluntu sırasına göre (1956) Hacılar Höyük (Burdur), (1958) Çatalhöyük (Konya), (1960) Göbeklitepe Höyük (Şanlıurfa), (1963) Aşıklı Höyük (Aksaray), (1963) Çayönü'dür. Höyük (Diyarbakır), (1990) Hallan Çemi Höyük (Batman)'tür. Bu höyüklerin en dikkat çekicilerinden biri de yerleşim izine rastlanmayan Göbeklitepe'dir (Bengisu, 2020: 86).

Göbeklitepe, Türkiye'de Şanlıurfa'nın 15 km kuzeydoğusunda, geniş bir sıradağın yüksek noktasında yer almaktadır. Yaklaşık dokuz hektar üzerine kurulmuş olan bu yer, binlerce yıldan günümüze uzanan, yüksekliği on beş metreyi bulan muazzam bir katman yığıdır. Bu bölge geçmişte olduğu gibi bugün de çekiciliğinden bir şey kaybetmemiş çünkü bölge sakinleri bugün bile Göbeklitepe sırtının tepesinde duran dilek ağacı nedeni ile hala insanların ziyaret ettiği kısmen kutsal bir alandır.

Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü 1995 yılından itibaren ortak çalışmaları sonucu bu alanı gün yüzüne çıkarmışlardır. Bu alan çok sayıda taş alet ve iri boyutlu düzgün kesme taşlarla doludur. Bu nedenle tarımın başlangıcı ve yerleşik hayata geçiş sürecinde yeni bir anlayışa katkı sağlayan Göbeklitepe, insanlığın erken tarihindeki sırrın ortaya çıkarılmasında önemli bir rol oynamıştır (Schmidt, 2007: 239).

Göbeklitepe, dünyanın en etkileyici Neolitik bölgelerinden biridir. Göbeklitepe, doğaüstü insansı varlıkları temsil eden T şeklindeki yekpare sütunlarla çevrili dairesel ve dikdörtgen kesitlerle dolu tarih öncesi, yapay anıtsal bir tepe bölgesidir. 800 yıl boyunca kalker sırtlı bir alanda inşa edilmiş, 1800 yıl boyunca da ikinci katmandaki anıtlar yardımcı yapılarla desteklenerek genişletilmiştir. Bu bölge MÖ 7000'de terk edilmiş ve bir tarih gizemi haline gelmiştir (Gresky vd., 2017: 3).

Göbeklitepe yerleşim için kullanılmamış ve bu alanda herhangi bir konut kalıntısına rastlanmamıştır. Bu nedenle bu alanda sadece birkaç kutsal tapınak bulunmaktadır (Schmidt, 2000: 46). Bu tapınaklardaki en eski anıt en görkemli olanıdır. Bu alandaki yapıların her biri birkaç ton ağırlığında ve T biçimli yekpare sütunlardan oluşuyor. Bu sütunların ortasına dairesel bölümler yapılmıştır. Hearthstone duvarlar, dairelerin yaklaşık 10-12 sütununu

birbirine bağlar ve çapları yaklaşık 10-20 metre arasındadır (Schmidt, 2010: 240). Avcı-toplayıcıların kurduğu bu muhteşem bölge, III. katmanlar halinde düzenlenirler. I. Tabaka çakıl büyüklüğünde birçok kaya ve parke taşı içerir ve kahverengimsi sarı, çok gevşek bir yüzeye sahiptir. Katman II, birçok kutsal alanın olduğu yerdir. Bu tabakada herhangi bir yerleşimin olmaması dikkat çekicidir. III. tabakada büyük yuvarlak yapılar ortadan kalkmış, bunların yerini dikdörtgen odalar almıştır (Peters, et all, 2014: 3066). Ancak anıtsal bölümlerin en önemli dayanağı olan T biçimli sütunlar, dönemin zorlu koşullarına dayanabilmiştir. Bu nedenle günümüzde II. tabakadaki yapıların tamamına yakını kutsal alan olarak tanımlanmaktadır. Geçmişten günümüze bu katmanlardaki kalıntıların mimari ölçeği küçülmüş, arkeolojik kazılar sonucunda sütunların boyutu ve sayısı da önemli ölçüde azalmıştır. Ayrıca II. tabakadaki sütunların ortalama yüksekliği 1,5 metre iken, III. tabakadaki sütunların ortalama yüksekliği 3,5 metre civarındadır (Schmidt, 2011: 239–240).

Neolitik dönemde avcı-toplayıcı insanlar tarafından inşa edilen Göbeklitepe, halkla ilişkiler faaliyetleri ile yumuşak güç unsurlarını destekleyen, kültürel diplomasi yoluyla imaj ve itibar yönetimine katkı sağlayan günümüzde kültür belgesellerine konu olmaktadır.

Çalışmanın bu kısmında kısaca bilgfi verdiğimiz Göbeklitepe alanı ile ilgili detaylı bilgi verilecektir.

3.1 GÖBEKLİTEPE’NİN KEŞFİ

Göbekli Tepe ilk olarak 1963 yılında Chicago Üniversitesi ve İstanbul ekibi tarafından gözlemlenmiştir. Höyük, Anadolu'nun Güneydoğu bölgesinde çok sayıda başka yerleşimin gözlemlendiği daha geniş bir bölge araştırmasında gözlemlenmiştir (Curry, 2008). Göbekli Tepe'nin yeniden keşfinden ilk yazılı olarak, ortak üniversite ekibinin bir parçası olan Peter Benedict tarafından “Güneydoğu Anadolu'da Yüzey Araştırmaları” adlı makalesinde bahsedilmiştir (Schmidt, 2000). Benedict makalesinde, bölgeyi “Yüksek bir kireçtaşı sırtında yer alan, aralarında hafif çöküntüler bulunan, yuvarlak tepeli kırmızı toprak tepeciklerinden oluşan bir kompleks” olarak tanımladı. Peter Benedict, Göbekli Tepe'nin o sırada onlara nasıl görüldüğünün kesin bir tanımını yaptı, ancak tepe yüzeyinin altında yatan şey gün yüzüne çıkmadığı için site tam anlamı ile keşfedilemedi. Sonunda, höyüğü kaplayan büyük kireçtaşının bir Orta Çağ İslam mezarlığından geriye kalanlar olduğu sonucuna vardılar (Schmidt, 2000).

Chicago Üniversitesi ve İstanbul ekibi tarafından yapılan bu ilk gözlemin ardından, bir süre bölgeden uzaklaştılar. Bu arada ortak ekip, “özenle hazırlanmış mimarisi nedeniyle önemli ve beklenmedik bir yer” olan Çayönü mevkiindeki kazılara odaklandı. 1983'ten 1991'e kadar bölge, Nevalı Çori'deki büyük ölçekli kazılar için kazı programına eklendi. Bu kazı, 1983-1990 yılları arasında yapılan Atatürk Barajı inşaatının gölgesinde yapıldığı için belli bir aciliyet duygusu taşıyordu. Bu kazı, kurtarma kazısı olarak sınıflandırılabilir. Bu sırada Harald Hauptmann'ın yönetimi altında, göğünlülükle Çayönü'nün kanallı binalarına benzeyen büyük dikdörtgen ev binalarının bulunduğu bir Neolitik yerleşim yeri kazılıyordu (Dietrich and Notroff, 2015: 77).

Üç inşaat aşamasına sahip olan kazı sırasında başka bir yapı bulunmuştur. Bu yapı, Yakın Doğu'nun Neolitik döneminde daha önce görülen herhangi bir yapıya benzemiyordu; çok sayıda anıtsal taş heykeli vardı. Merkezde iki T-şeklinde sütun bulunan bir sıra ile birbirine bağlanan duvarlar boyunca uzanan T-veya Gama-şekilli sütunları vardı. Yapı, kol ve ellerin temsili nedeniyle kazı üyeleri tarafından soyut bir insan temsili olarak değerlendirilmiştir. Yerleşim mimarisinin geri kalanını inceleyen kazı ekibi ilk başta burayı ritüel toplantıları için kullanılmış olabilecek ortak bir bina olarak tanımladı. Bu site 1991 yılında Atatürk köprüsü tarafından sular altında kaldı. Ancak, alanda yapılan yeni ve sıra dışı keşif, kazı ekibinde yer alan Klaus Schmidt'i bölgede Nevalı Çori gibi daha fazla yerleşim yeri bulmaya itmiştir (Mardon, 2021: 21).

Göbekli Tepe, hafifçe yuvarlatılmıştır ve manzaranın geri kalanından 15 metreden biraz daha yüksektir. Schmidt'e göre, bu tür bir şeklin ancak insan yapımı olabileceği ve boyut olarak taş devri için etkileyici olduğu aşıkardır (Curry, 2008). Site neredeyse tamamen dokunulmamıştı ve oraya sadece yürüyerek veya bir at yardımıyla ulaşmak mümkündü. Temizlenmiş taştan çok sayıda duvar vardı. Ayrıca derin sürüm yapılmadan sadece tarım için kullanıldığını belirlediler. Teoriye göre, yoğun kış yağmurları geçirdikleri için, Göbekli Tepe dışında, bölgenin ekilebilir arazisi olduğu için bölgede tarım yoğundur (Dietrich, 2016).

Sitenin ilk saha çalışmasının bu ilk sistematik araştırmasında, Göbeleki Tepe, Nevalı Çori'den zaten bilinenlere benzer heykeller de dahil olmak üzere, keşif açısından hızla kendini kanıtlamıştır. Schmidt'in liderliğinde Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Şanlıurfa Müzesi ortak bir proje olarak başlayan kazı, 1995 yılında başlamıştır. İlk açma güneydoğu yamacın tabanında açılmıştır. Bir terrazzo zemini kesen modern bir çukur zaten vardı. Göbekli Tepe zaten benzersiz özellikler gösteriyordu. Örneğin, tortuları büyük ölçüde, çok az toprakla karıştırılmış Kireçtaşı kaldırım taşları, kemikler ve pislikten oluşuyordu. Açma, “daha sonra Katman II olarak belirlenen, erken ve orta çömlekçilik öncesi-neolitik B'ye tarihlenen” dikdörtgen yapıları ortaya çıkarmak için devam etmiştir. Nevalı Çori'de bulunana benzer bir keşif ise iki dayanak direğidir (Dietrich, 2016).

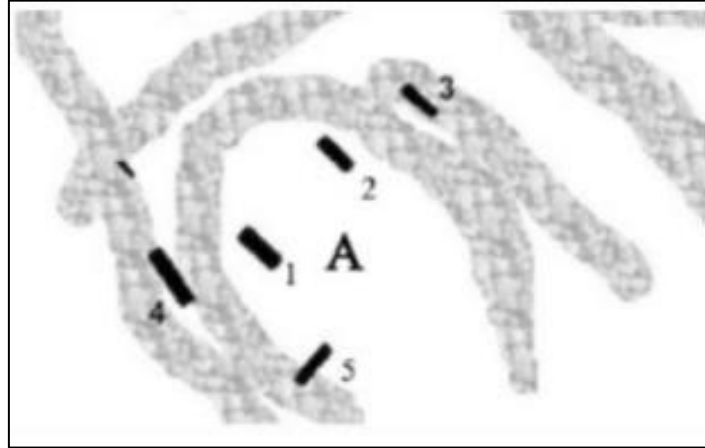
Göbekli Tepe çok benzersiz bir sitedir, Yakın Doğu'daki diğer Neolitik sitelere benzemez, Sitenin temel verilerini tam olarak tespit etmek mümkün değildir, bunun nedeni site üzerinde araştırma veya çalışma olmaması değil, sitenin benzersiz olması nedeniyledir. Ortaya çıkarılan binalar beklenmedik boyutlardaydı ve kasıtlı olarak 3 metre toprak altına gömülmüştür. Schmidt'in 1995-1999 “Göbekli Tepe Kazıları Ön Raporu”ndan önce, dolgunun altında henüz hiçbir yapı ortaya çıkmamıştı. Bu, hizmet seviyelerini belirlemelerine izin verecek hiçbir mühürlü tortuyla karşılaşılması anlamına geliyordu (Schimit, 2000). Karışıklığa ek olarak, güneydoğu zirvesi, güney yamaçları veya güneydoğu yamaçları arasında hiçbir bağlantı yoktur. Bu, birkaç katmanın sürekli olarak numaralandırılmasını imkânsız hale getirmiştir. Ancak, biriken hayvan kemikleri sayesinde, örneğin yaban sığı, yaban eşiği ve yaban domuzu gibi çok sayıda yabani türü içeren bölgenin zengin biyolojik çeşitliliğini ortaya çıkarmak mümkün oldu. Evcilleştirilmiş hayvan bulunamadı ancak botanik bitkilerin hâkim olduğu tortular çıkarılmıştır. Buldukları

bitkilerin hepsi yabaniydi, örneğin badem ve antep fıstığı gibi yabani yemişler ve yamaçlar hâlâ birçok yerde yabani tahıllarla kaplıydı. Aynı çağa ait başka yerleşim yerlerinde de ocak, ev, çöp çukuru, kilden bereket figürinleri gibi herhangi bir yerleşim izine rastlanmamıştır. Ayrıca çekiç ve bıçak gibi aletlere dair hiçbir kanıt yoktu. Sahadaki eserler, MÖ 9000'e tarihlenen yakındaki sitelerdeki diğerlerine benziyordu. Schmidt'in ekibi, taş yapıların aynı yaşta olduğunu varsaydı ve alanın karbon tarihlemesi bu teoriyi doğruladı (Curry, 2008). Schmidt, sitenin megalitik sütunlu alt katmanlarının Neolitik değil, Proto-Neolitik/Mezolitik olduğu sonucuna vardı. Başka bir deyişle, megalitik bir avcı-toplayıcı toplum tarafından inşa edilmiştir.

Ancak, araştırılan alanın tahliyesi, ilk tarla mevsiminde bölgedeki toprak sahiplerinden birinin güneydoğu çöküntüsündeki tarlalarını sürmeye engel olan taşlardan temizlemeye başlaması nedeniyle durdu. Toprak sahibi oradan iki büyük T-Biçimli sütunun başını çıkardı ve sütunlardan birinin kafasını balyozla parçaladı. Alanı ve tarihçileri inceleyen insanları rahatlatacak şekilde, çiftçiler durmaya ikna olarak kazılar devam etmiştir. Son olarak, 1996'da başlayan bölgeyi keşfetmek için bölgenin kazısına yeniden başlanabildi. Göbekli Tepe'nin III. arazi A Muhafazası olmuştur (Şekil 2.3). Bu yapı çapı 5 metre olan daire şeklinde bir yapıdır. Arazi sahibi tarafından ciddi şekilde hasar görmüş olan bu iki sütun, A Muhafazasının merkezi direkleri haline gelmiştir. Sütunlar kazıldı ve sütunların yoğun bir şekilde süslenmiş olduğu keşfedilmiştir. Birinci Sütunun sol tarafında, arkeologların yılan olduğunu varsaydıkları ağ benzeri bir desen bulmuştur (Şekil 2.2). Aynı sütunun önü, başın altından tabanına dikey olarak uzanan ve genişliğinin yaklaşık üçte birini kaplayan merkezi bir oluk taşımaktadır (Dietrich, 2016).

Şekil 3.2: Göbeklitepe A Yapısında Yer Alan Yılanlı Motif.

Şekil 3.3: Göbeklitepe A Yapısı Krokisi.

Bu özel oluk ve yükseltilmiş bantları, alçak kabartmalı yılanların yanlarındaydı. Gerçek bir nesneyi temsil ettikleri teorize edilmiş, muhtemelen bir tür stola benzeri bir giysi olarak ele alınmıştır (Roma'daki geleneksel erkek giysisi olan toga'nın eşdeğeri, genellikle bütünden yapılmış ve geleneksel Roma erkek giysisi olan toga) (Dietrich, 2016). İkinci sütun ise oldukça farklı bir şekilde dekore edilmişti. Sağ tarafında tilki, turna ve boğa olmak üzere üç farklı hayvanın dikey dizilimi vardır. Arka taraf, Stola'nın dikey bantları arasında bir giysi

gibi bukranium ile süslenmişti. Daha yakın zamanda ikinci sütunun orijinal konumunda olmadığı keşfedildi, bu nedenle ön taraf olduğunu düşündükleri şey arka taraftı (Dietrich, 2016).

Şekil 3.4: Göbeklitepe A Yapısı ile İlgili Görsel (Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı).

En büyük T sütunu toplam 45.000 kilogramın üzerinde bir ağırlığa sahipti. Hızla şu soru devreye girdi: Tarih öncesi bir toplum böylesine muazzam bir yapının inşasını nasıl organize etti? En somut sonuç, kökünün bir ritüel geçmişe dayanması muhtemel olan Göbekli Tepe bölgesinden birkaç avcı-toplayıcı grubun alınmasıydı (Dietrich, 2016). Kalker platosunun her tarafını kaplayan taş ocaklarında çalışmaları imkansızdı ve megalitik küçük bir grup tarafından kısa sürede yapılabilirdi. Öte yandan, Avcı-toplayıcılar eğer yerinde kalsalardı aşırı sömürüye maruz kalacaklardı. Bu varsayımlardan ortaya çıkan hipotez, insan popülasyonunun tahıl gibi bazı kaynakları kontrollü bir şekilde kullandığını ve bunun “ekine yeni başlanmasına yol açtığı” idi (Schmidt, 2000). Tekrar tekrar aynı noktada buluşma fikri, neolitikleşmenin kökenlerinin kurucu faktörlerinden biriydi. Göbekli Tepe'nin zemininin bir tür ritüel amaçla kullanıldığı güvenle söylenebilse de kesin işlevi, zaman çizelgesi ve

bölgede kimlerin buluşmak için geldiği bilinmiyor. (Schmidt, 2000). T Şeklindeki sütunlar antropomorfik bir tasarıma sahip gibi görünse de sütunların amacı hala bilinmiyor. Göbeklitepe'nin eşsiz bir site olup olmadığı bilinmiyor, ancak keşfedilmeyi bekleyen benzer bir site daha olabilir. Bununla birlikte, bu özel sitede meydana gelen olayların “son LPPNB ile bir bitiş ante quem'i olduğu biliniyor ve bugün Jacques Cauvis Göbeklitepe hakkında dünyevi ve kutsal arasındaki bu, avcı yaşam tarzının değişimini anlamak için mükemmel bir rehber olduğunu aktarmıştır (Schmidt, 2000).

Şekil 3.5: T Şeklindeki Sütunlar.

Site bugün hala kazılmaktadır. Schmidt, 2014 yılında ölene kadar Göbeklisite üzerinde çalıştı. Ölümünden önce, 50 yerel işçi ve bir öğrenci akışından sorumluydu. Yazın çok sıcak (45°C'ye ulaşan) ve kışın çok yağmurlu olduğu için, alan her yıl ilkbahar ve sonbaharda iki ay boyunca kazılmıştır. Arkeolog, 1995 yılında bölgede bir ev bile satın aldı. Göbekli Tepe'nin tüm sürprizlerinden vazgeçmediği için, ölümünden bu yana, site hala araştırılıyor ve uzun bir süre daha keşfedilecek gibi druyor. Schmidt, çığır açan radar ve jeomanyetik araştırmaların yardımıyla Göbeklitepe'nin tüm zirvesinin haritasını çıkardı. Bu araçlarla, zirveyi kaplayan 89.000 metrekarelik alanda bir veya iki megalit değil, en az 16 megalit halkası çizmiştir. 2008'de kazı o alanın sadece yüzde 5'ini kaplıyordu. Smith'e göre, arkeolog yakın zamanda hiçbir işi kaçırmaz, 50 yıl daha sadece uçsuz bucaksız sitenin yüzeyini çizerdi (Curry, 2008).

Şekil 3.6: Klaus Schmidt ve Kazı Alanından Kesitler.

Sonuç olarak tarih, özellikle prehistorik olarak adlandırılan dönem boşluklarla doludur ve Göbekli Tepe, o döneme ait bilgi birikimimizdeki birçok boşluğu dolduracak önemli bir parça olabilir. Sitenin her zaman olduğu kadar önemli olduğu düşünülmedi ve ilk olarak 1963'te Chicago Üniversitesi ve İstanbul'un ortak ekibi tarafından siteyi yuvarlak tepeli kırmızı toprak tepecikleri olarak görerek kazı yapılamadı. Klaus Schmidt, sitenin kazılmaya başladığına dair üniversite ortak raporunu okuyana kadar... Çiftçinin hasarlı T sütunları araziye temizlerken sahanın kısa bir süre için kazıyı durdurması gerekti ve sahanın

korunmasını sağlamak için onları durdurmak gerekti. Site ne kadar incelenirse, kullanımı hakkında o kadar çok teori ortaya çıkacaktır ve karbon tarihlemesi yoluyla zaman periyodu daha kesin hale gelmiştir. Göbekli Tepe'nin yeri bugün hala kazılıyor ve alan hakkında hala ortaya çıkarılacak birçok bilgi vardır.

3.2 GÖBEKLİTEPE TAŞ ÇAĞI DÜNYASI VE RESİMLERİYLE, SEMBOLLERİ İLE TANIŞMA

Göbeklitepe'de keşfedilen ilk heykel, 1983 yılında Urfa Müzesi'ne getirilmiştir (Şekil 3.7.).

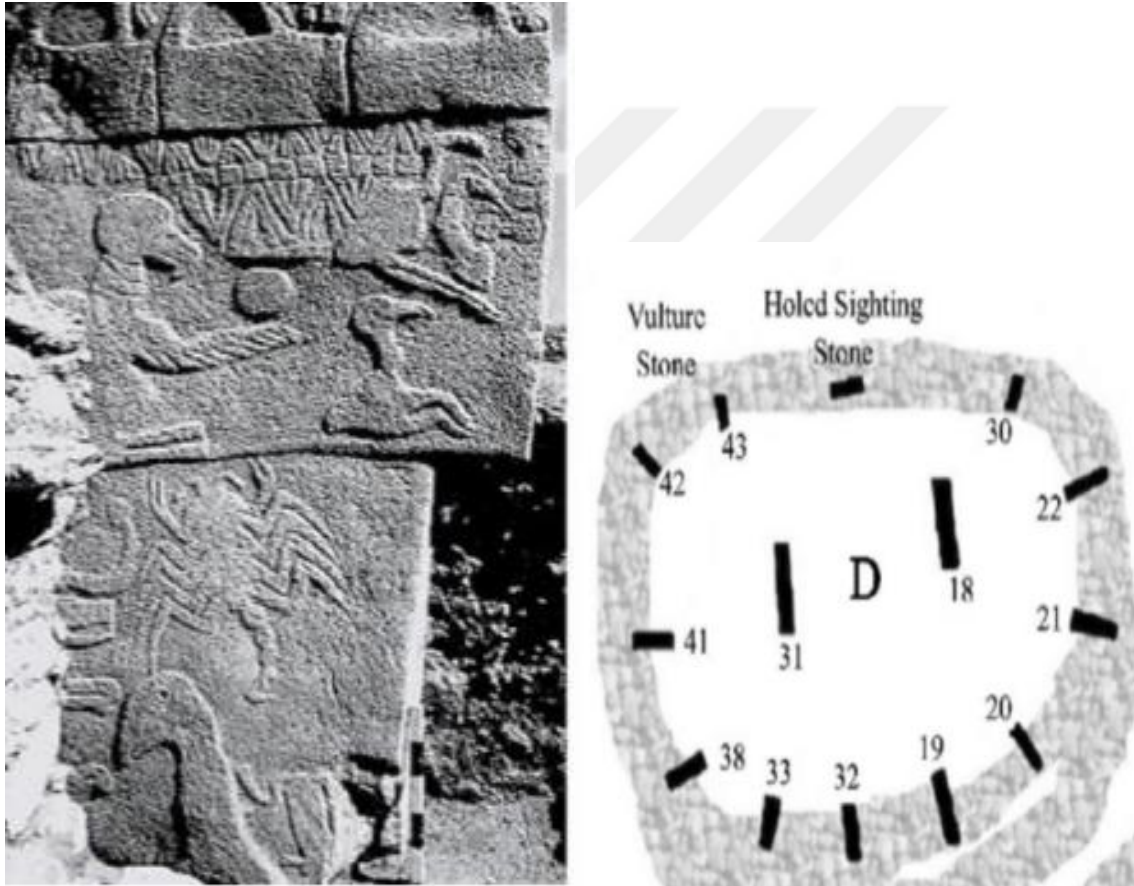

Şekil 3.7: Göbeklitepe'de Keşfedilen İlk Heykel.

Göbeklitepe'deki arazinin sahibi Şavak Yıldız'ın tarlasını sürerken bulduğu heykeli Urfa Müzesi'ne götürdüğü, Harald Hauptmann ve Klaus Schmid müzede fallik tasvirli bu heykeli görerek ardından bu heykelin keşfedildiği yeri görmek için Göbeklitepe'ye gelmişlerdir.

Kazılarla, Göbeklitepe'nin Nevalı Çori'den 2.000 yıl önce, yani M.Ö. 10.000 yıllarında yapılmaya başlandığını ve M.Ö. Yapılan kazılarda 2.000 yıllık yapılar üç tabaka halinde ortaya çıkarıldı. Her yıl milyonlarca turistini ilgisini çeken, 5000 yıl öncesine tarihlenen Mısır Piramitleri ve İngiltere'deki Stonehenge'den 7000 yıl daha eski olan Göbeklitepe yapıları,

bugün dünyanın en eski anıtları olarak kabul ediliyor. Yüzeysel jeomanyetik ve jeoradar çalışmaları Göbeklitepe'de 20 adet dairesel veya oval planlı yapı ortaya çıkardı ve bunlardan A, B, C, D, E ve F yapıları olarak adlandırılan alanlardan 6 tanesi araştırılmıştır. T şeklindeki taş sütunlar bu yapıların en belirgin özelliğidir. Her dairesel yapı (10-20 m çapında) en az 10 en fazla 15 T şeklinde taş sütuna sahiptir. Diğer küçük taş sütunlarla çevrili her yapının merkezinde iki büyük taş sütun vardır. Yükseklikleri 3-6 m arasında değişen bu taş sütunların en büyüğü 5,5 m yüksekliği ve 16 ton ağırlığı ile D yapısının merkezinde yer almaktadır (Balıkçı, 2014: 48) (Şekil 2.9).

Şekil 3.8: Göbeklitepe D Yapısı Krokisi.

Bu dairesel yapıların taş sütunlarının ağaç direklerle birbirine tutturulduğu ve bu ahşap direklerin yapının çatısını da sakallandığı tahmin edilmektedir. Ayrıca bu yapılardan bazılarında çatıya yatay olarak yerleştirilmiş dikdörtgen bir delik bulunan taş bir kapıdan girildiği düşünülmektedir. B yapısının zemininde bulunan delikli taşın yapının kapısı olduğu düşünülmüş ve çatının çökmesiyle birlikte yıkılacağı tahmin edilmiştir (Şekil 2.10). C

yapısında olduğu gibi bazı yapılara ön kısımlarda dromoslu bir kapıdan girilmektedir (Karacalı ve Urfalıoğlu, 2019: 69)

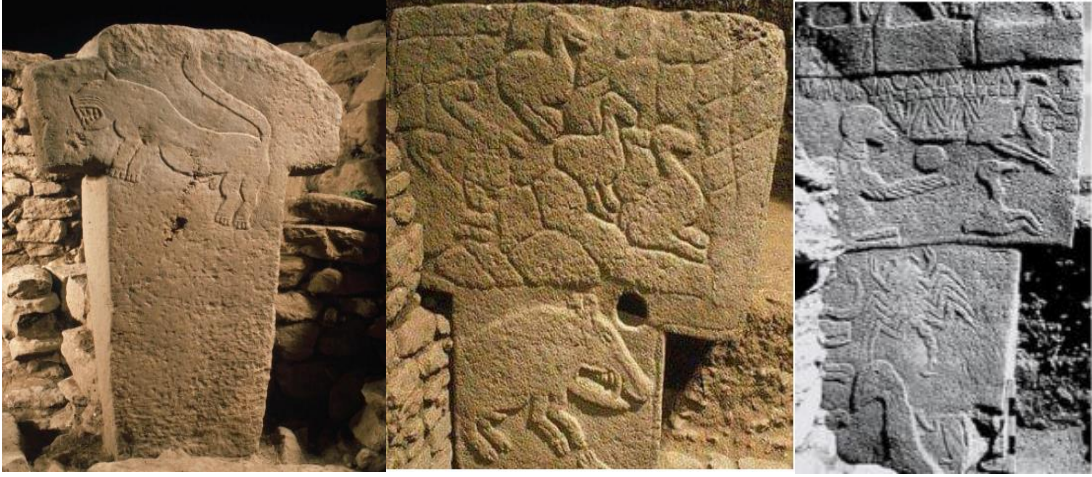
Şekil 3.9: B Yapısının Zemininde Bulunan Delikli Taş ve C Yapısı.

T şeklindeki taş sütunlar araştırmacılara göre insanı betimlemektedir. Bazı taş sütunlarda iki yandan kol ve el heykelleri, bu taş sütunların stilize edilmiş insan tasvirleri (figürleri) olduğunu göstermektedir. T'nin uzun kısmı gövdeyi, üst kısım ise başı temsil eder. Ancak ağız, burun, göz gibi organlar baş kısmında tasvir edilmemiştir. D yapısında yanlardan gelen kollar iki taş sütun üzerinde önde kollarla birleştirilmiş ve bele kuşakla bağlanmış tilki kürkü vücudun mahrem bölgelerini örtmüştür (Şekil 2.11). Buradaki tilki kürkü, Göbeklitepe sakinlerinin deri işçiliğini (tabaklama) bildiklerini ve işlenmiş postları pansuman olarak kullandıklarını göstermektedir. Taş sütunların Göbeklitepe'ye 1 km uzaklıktaki kayalık yerlerden çakmaktaşı aletlerle kesilerek getirildiği yarım kalmış ya da kırık taşlardan anlaşılmıştır (Baghos, 2022).

Şekil 3.10: Tilki Figürü ve İnsan Figürü Görünen T Sütunu.

Göbeklitepe'nin taş heykelleri ve kabartmaları, dünyanın en eski plastik sanatlarındandır. Göbeklitepe'de şimdiye kadar keşfedilen 100'e yakın T şeklindeki taş sütun ve heykellerin üzerindeki boğa, aslan, tilki, yaban domuzu, ceylan, yaban eşeği, turna, leylek, ördek, akbaba, örümcek, akrep ve aslan gibi hayvan kabartmaları ilgi görüyor (Şekil 2.12). Dünyanın en eski plastik sanatları olarak insanların ilgisini çekmektedir. Kazılarda ortaya çıkarılan heykeller, Göbeklitepe'nin dünyanın en eski heykel atölyesi olduğunu da göstermektedir. Heykel ve kabartmaların üzerinde mitolojik ya da fantastik hayvan figürleri yer almamaktadır. Tasvirlerin tamamı bölgenin o çağında yaşayan hayvanlara aittir. Heykeller ve taş sütunların üzerindeki aslan, leopar, yaban domuzu, turna, ördek vb. hayvan türleri, Göbeklitepe ve çevresinin 12.000 yıl önce orman ve sulak alanlarla kaplı olduğunu gösteriyor. Heykeller ve taş kabartmaların yanı sıra, yaklaşık 2 metrelik insan vücudu üzerinde üst üste yontulmuş farklı figürlerden oluşan “totem” Göbeklitepe'nin en ilgi çekici heykelidir (Peters and Schmidt, 2004: 206).

Şekil 3.11: Göbeklitepe'deki T Şeklindeki Taş Sütunlarda Yer Alan Bazı Semboller.

Göbeklitepe arkeolojik buluntularında cinsiyeti belli olan insan ya da hayvan tüm figürler erkek olarak tasvir edilmiştir. Dikdörtgen planlı yapıda aslan kabartmalı iki simetrik taş sütun arasına yerleştirilmiş kaldırım taşının üzerine çizilmiş doğum pozisyonundaki çıplak kadın, Göbeklitepe'deki tek kadın figürüdür (Şekil 2.13). Bu rakam, bu yapının kutsal bir doğumevi olabileceğini göstermektedir. Gerçekçi betimlenmiş hayvan kabartmaları ve heykellere karşın, erkek insan heykellerinin özensiz icrası ya da T biçimli taş sütunlar üzerinde stilize insan tasvirleri yorumlanması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Üçlü, 2012: 48).

Şekil 3.12: Göbeklitepe'deki Doğum Pozisyonundaki Çıplak Kadın.

Göbeklitepe ile benzer buluntularla Urfa Nevali Çori, Batman Hasankeyf, Siirt Güsir Höyük, Diyarbakır Körtik Tepe'de yapılan arkeolojik kazılarda iskeletleri hocker pozisyonunda

gömülmüş mezarlar ve ev temelleri bulunmuştur. Göbeklitepe'nin bu yerlerden farkı Göbeklitepe'de herhangi bir türbe ve mezar bulunmamasıdır. Ancak Göbeklitepe'nin hemen her yerine dağılmış çeşitli boyutlarda yüzlerce insan kemiği bulunmuştur. Bu kemikler arasında 3 kişiye ait olabilecek kafatası parçalarında kazıma, kesme, oyma ve delme izlerine rastlanmıştır. Bu izlerden, önce kafataslarının soyulup etlerinden ayrıldığı, daha sonra kemik veya çakmak taşından matkaplarla delikler ve oluklar açıldığı anlaşılmıştır. Bu tür delik ve yivlerin iple bağlanarak kafatasının asıldığı ve bu şekilde atalarını anmak için açıldığı düşünülmektedir. D yapısındaki bir taş sütun üzerinde insan yiyen akbaba ve başsız insan betimlenmiştir. Ayrıca akbaba, vücudundan ayrılmış bir insan kafası olarak yorumlanabilecek dairesel bir figürle tasvir edilmiştir (Şekil 2.14). Bulunan insan heykellerinden biri, vücudundan ayrılmış bir insan kafasını kollarının arasında tutan bir pozisyondaydı. Bütün bu kültler Çatalhöyük'te olduğu gibi Göbeklitepe'de de ölülerin kafasını kesip hatıra olarak sakladıklarını ve akbaba benzeri etobur kuşlara yedirdiklerini göstermektedir. Yırtıcı kuşları ölü bedenlerle etlendirme geleneği, Çin'in Moğolistan, Çinghay ve Tibet'in iç bölgelerinde yaşayan Vajrayana Budistleri tarafından hâlâ uygulanmaktadır (Bengisu, 2020a: 5).

Şekil 3.13: D Yapısındaki Bir Taş Sütun.

Arkeolojik sit alanı içerisinde yüzeyde ve kazılarda ele geçen milyonlarca ok ucu, mızrak ucu ve çakmak taşından yapılmış keskin aletler, buranın bir alet üretim merkezi olabileceğini düşündürmektedir. Birbirine çarparak ateş yakmayı sağlayan çakmaktaşı yerel bir malzemedir ve bölgenin kalkerlerinde yumrular halinde bulunurlar. Göbeklitepe'de obsidyenden (volkanik cam) yapılmış başka aletler de var. Analizler, bu aletlerin kaynağının 500 km uzaklıktaki Göllüdağ (Niğde/Kapadokya), 320 km uzaklıktaki Bingöl ve 400 km uzaklıktaki Van Gölü çevresi olduğunu ortaya koymuştur. Böyle bir durum Göbeklitepe'nin daha uzak bölgelerden gelen insanlar tarafından ziyaret edildiğini göstermiştir. Göbeklitepe buluntuları arasında çakmaktaşı ve obsidyen aletlerin yanı sıra taş baltalar, taş boncuklar, topraklama taşları ve üzerinde yılan, kuş, ceylan ve ağaç dalı motifleri bulunan taş levhalar bulunmaktadır (Schmidt and Peters, 2004: 185).

Göbeklitepe, Paleolitik Çağ'ın sonları- Neolitik Çağ'ın başı, buğday üretimine geçilmemiş, diğer bir deyişle tarım devrimini gerçekleştirilmemiş, bölgede bol miktarda bulunan siyez buğdayı ve yabani hayvan etleri ile beslenen ve yetiştirilemeyen avcı ve toplayıcıların bir yeriydi. Böyle bir durum, kazılarda insan kültürü bitkileri (buğday vb.) ile evcilleştirilmiş hayvan türlerinin antik rastlantılarıyla da kanıtlanmıştır. Avlanan yabani türlere ait çok sayıda hayvan kemiği, siyez buğdayı ve diğer tahıl kalıntıları ve bu tahılları un haline getirmek için kullanılan öğütme taşları, Göbeklitepelilerin ekmek yapmayı bildiklerini ve burada yemek şenlikleri düzenlediklerini gösteriyor. Ceylan ve yaban domuzu kemiklerinin daha fazla çakışması, o çağdaki insanların daha çok bu hayvanların etleriyle beslendiklerini göstermiştir. Yapılan kazılarda hacmi 160 litreye ulaşan kalker kaplar bulunmuş ve kaplardaki gri-siyah kaygan madde analizlerinde yabani tahılların ıslanması, öğütülmesi ve fermentasyonu sırasında açığa çıkan kalsiyum oksalat açığa çıkmıştır. Böyle bir durum Göbeklitepe'de alkollü içecek üretim ve tüketiminin göstergesi olarak değerlendirildi (Schmidt, 2007: 240).

Göbeklitepe yapıları mesken değil, dini yapılar, “tapınak” olarak inşa edilmiş kabul ediliyordu. Dairesel planlı (Şekil 2.15), iki taş sütunlu yapının merkezinde dini tören yapıldığı, terasların üzerindeki küçük taş sütunların ise tören izleyicilerini temsil ettiği düşünülmüştür. Ancak yapılan kazılarda ve çatı direkleri için yapılan deneme sondajlarında ev izlerine rastlanması, Göbeklitepe'nin sadece “tapınak” denilen yapılardan ibaret olmadığını ortaya çıkarmıştır. Kazı çalışmalarının ilerlemesiyle birlikte konutların

keşfedilmesi beklenmektedir. Konutların yapılmaması, bu tür anıtları sergileyen bir toplum için şaşırtıcı bir konudur. Göbeklitepe'nin sadece tapınak konseptiyle kalmaması, avcı toplulukların yırtıcı kuşlara ölü yedirmek için törenler düzenlediği, dericilik ve çakmaktaşı aletlerin pazarlandığı veya takas edildiği, bir merkez olarak düşünülmesi gerektiği düşünülmüştür. Ayrıca yemek festivalleri için bir araya gelme alanı olduğu da düşünülmektedir.

Şekil 3.14: Dairesel Planlı Bir Alan.

Göbeklitepe'nin taş sütunları üzerindeki sembollerin ve çeşitli hayvan figürlerinin neyi temsil ettiği henüz çözülebilmemiş değil. Hayvan kabartmalarının sadece sanat ve süsleme amaçlı yapılmadığı, 12.000 yıl öncesinin sembolik dünyasını, hafızasını ve mesajlarını anlatan anlamlar ve hikayeler olduğu düşünülmektedir. Bazı şeyler bu figür ve sembollerle anlatılmak istenmiştir. Bu semboller ve çizimler hiyeroglif benzeri bir yazı dili olabilir. Böyle bir iddia kanıtlanırsa yazının M.Ö. 3.000'de Sümerler tarafından değil, M.Ö. 10.000'de Göbeklitepeliler tarafından icat edildiği anlaşılabacaktır (Bengisu, 2020: 8).

Göbeklitepe, yaklaşık 2000 yıllık kullanımın ardından, milattan önce 8.000 yıllarında yaşam biçimleri değişen son avcılar tarafından milyonlarca metreküp taş ve toprak malzemeyi

inançları bozmadan, heykel ve taş kabartma benzeri sembol dünyasını bozmadan bilinçli bir şekilde gömerek terk etmiştir. Bu sayede en son avcılarının toplanma merkezinin eşsiz anıtları ve eserleri sağlıklı bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Göbeklitepe'nin terk edilmesi, çoğunlukla tarımsal uygulamaların başlaması veya inanç sistemlerinin değişmesi yoluyla kalıcı yerleşim yerlerine geçişe bağlanmaktadır. Göbeklitepe'de 1995 yılından bu yana sürdürülen arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan eserler, Türkiye'nin en büyük müzelerinden biri olan Urfa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Müzede Göbekli Tepe'nin dairesel planlı bir yapısının da 1/1 maketi bulunmaktadır (Schmidt, 2007: 7)

3.3 GÖBEKLİTEPE’NİN SON DÖNEMLERİNDEKİ KEŞİFLER

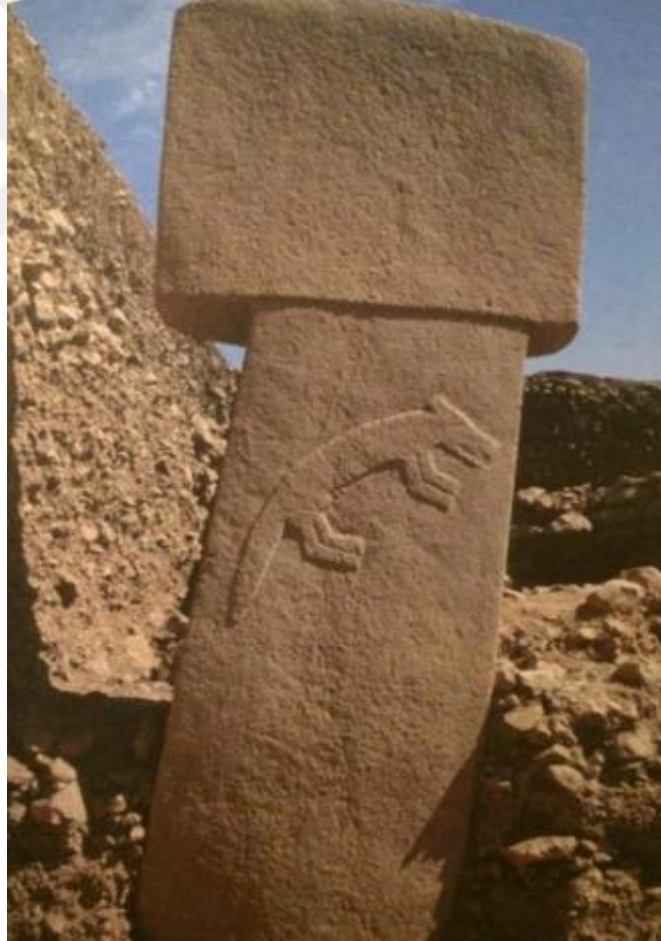
2003 yılında, höyük altındaki toplam yapı sayısını bulmak için bir jeomanyetik araştırma işlenmiştir. Schmidt, kazıları 2014'teki geçişine kadar yönetmiştir. 2017'de sitenin üzerinde koruyucu bir çatı inşa edilmiştir, 2018'de Göbeklitepe UNESCO Dünya Mirası Listesine eklenmiştir.

Schmidt'in kazıları sırasında üç katman belirlenmiştir. Bilinen en geniş dairesel yapılara sahip en eskisi olan Katman III, MÖ 10.000 ve Çömlekçilik öncesi-Neolitik A dönemine tarihlendirilmektedir. Bunun üstünde, dikdörtgen yapılara sahip Katman II, MÖ 9000 ve Çömlekçilik öncesi-Neolitik B dönemine tarihlendi. Üstte en sık olanı, I katman, sitenin bugüne kadar terk edilmesinden bu yana toplanan toprak yığınının oluşmaktadır (Tablo 2.1). Mevcut verilerin büyük miktarda verildiği katman III'te yaygın olarak işlenmiş çalışmalar. Görüldüğü gibi, Neolitik medeniyet başarıları aracılığıyla Göbeklitepe, Huntergatherer ekonomisi ana sistem olduğunda tamamen çömlekçilik öncesi Neolitik'te inşa edildi ve kullanıldı.

Tablo 3.1: Göbeklitepe Katmanları.

Katmanlar	Tarih	Neolitik Aşama	Bina Tipi
Katman III	M.Ö. 10,000-9000	Çömlekçilik öncesi-Neolitik A (PPN A)	Dairesel kamusal alanlar
Katman II	M.Ö. 9000-8000	Çömlekçilik öncesi -Neolitik B (PPN B)	Dikdörtgen kamusal alanlar
Katman I	M.Ö. 8000-Günümüz	-	-

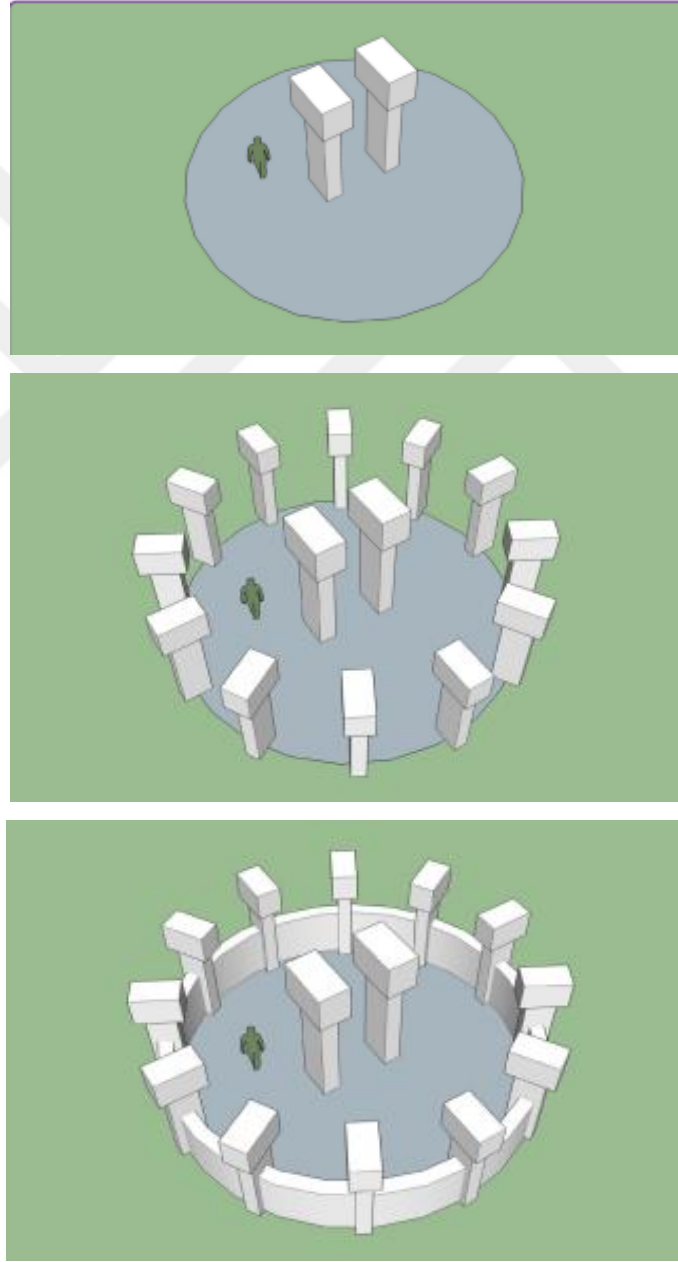
En geniş anlamda Göbeklitepe, teğet düzenlemede farklı yarıçaplara sahip birkaç dairesel yapıdan oluşur. Yapısal özellikler için, sitenin en küçük bileşeni büyük kireçtaşı sütunlarıdır (Şekil 2.16). Bu sütunların şekli uzun prizmatik bir beden ve üstte daha geniş bir prizmatik kafaya sahiptir. Bu T şeklinde sütunlar 5,5m kadar uzun ve 16 ton kadar ağır olabilir. Höyüğün etrafında kireçtaşı ocakları da bulunmuş, bunlardan birinde, 7 m uzunluğunda bitmemiş bir sütun keşfedilmiştir. Tüm sütunların yakınında, boğa, tilki, domuz, örümcek ve yılan veya soyut semboller gibi hayvanlardan zengin kabartmalar vardır. Vahşi hayvanların bir panteonu yaratmak avcı-toplayıcılar için akla gelebilecek gibi görünmektedir. Schmidt'e göre, bu sütunlar antropomorfik açıklamalara sahiptir. Kuşkusuz bazı sütunlar üzerinde açıkça gözlemlenebilir kol ve el kabartmaları bu görüşü desteklemektedir (Çelik, 2022: 52).

Şekil 3.15: Göbeklitepe Sütunu.

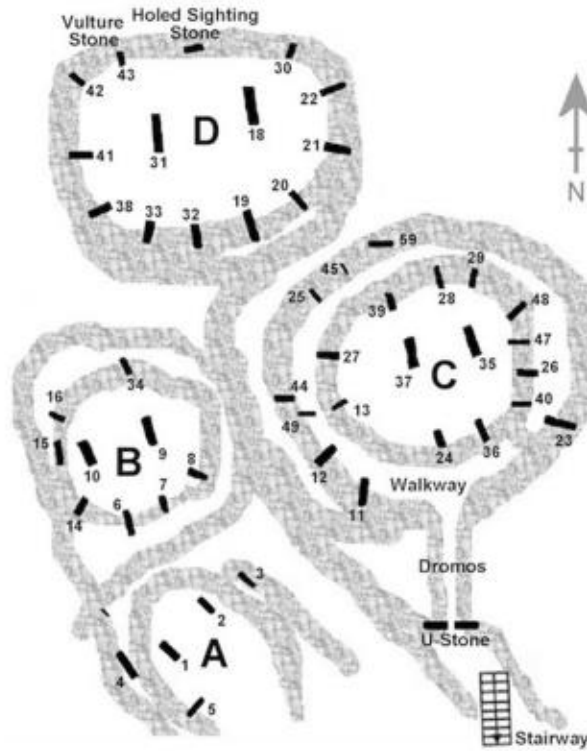
Sütunlar tarafından 30 metreden fazla mevcut çapa sahip dairesel yapılar meydana getirmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, mimari tasarım dili merkeze iki daha büyük sütun

yerleştirmeye ve onları etrafında dönen çok sayıda küçük sütun kurmaya dayanmaktadır. Çevredeki sütunlar arasındaki mesafeler taş duvar ile dolduruldu ve her yapı kaplandı (Şekil 2.17). Bazı yapılarda, çevredeki duvarın altında koltuk benzeri yükseltilmiş bir platform bulunmaktadır. Bunların merkezde gerçekleşen eylemi izleyen seyirci için tasarlandığı düşünülmektedir. Yapıların katları su geçirmez terrazzo malzemesinden yapılmıştır. Çatılar konusunda bir kanıta ulaşılmadığı için, site açık hava kompleksi olarak kabul edilmektedir (Schmidt, 2007: 116).

Şekil 3.16: Göbeklitepe Yapılarının Tasarım Dili (Karacalı, 2018: 66-67).

Bugüne kadar bu dairesel yapıların yedisi kazılmış ve 2003'teki jeomanyetik araştırmaya göre, höyük içinde yirmiden fazlası vardır. Bu büyük yapı kompleksinin bilinen Neolitik kültürler tarafından birleşmesi oldukça şaşırtıcıdır. Sütunların ağırlığı ve ocakların mesafesi düşündüğünde, büyük işgücüne ihtiyaç duyulduğu kesindir. Bu görüşler, inşaat projesi için toplanan ayrı gruplar fikrini desteklemektedir (Mann, 2001: 41). Açılan yapıların dördü ana kazı alanında olup sırayla harflerle etiketlenmiştir (Şekil 2.17). Ayrıca sergiledikleri kabartmalara göre hayvanlarla adlandırılmaktadır. “A” veya “Yılan Yapısı” 1996 yılında bulunmuştur. Bu binanın yapısı dikdörtgene yakındır, ancak dairesel yapılar içinde kabul edilir. “B” veya “Tilki Yapısı” 1998 yılında kazılmış ve çapı yaklaşık 10m'dir. “C” veya “Domuz Yapısı” bir dizi teleskopik dairesel duvardan oluşur ve çapı 30 metrenin üzerindedir. Bu yapılar sadece hacimle değil, aynı zamanda zengin kabartmalarla da ön plana çıkmıştır. Diğerlerinden farklı olarak, “C” alanının uzun bir giriş koridoru ve kesin bir kapı ile desteklenmektedir. “D” veya “Turna Yapısı” oval biçimli olup 20m'nin üzerinde bir çapa sahiptir. “D” alanı bunlar arasında en iyi korunmuş olmuştur (Mann, 2001: 41).

Şekil 3.17: Göbeklitepe Kazı Planı.

İşlevsel perspektiften bakıldığında, Göbeklitepe'de yok olan şey var olan kadar önemli hale gelir. Höyük kısmen kazılmış, ancak yine de yapıların iç kullanımını kanıtlayan hiçbir şey bulunamamıştır. Hem ocakların hem de mezarların olmaması, bu yapıların konut olmadığına işaret etmektedir. Schmidt'e göre, bunlar tapınaklardı ve farklı inançların bir ortak toplanma alanı olabilirdi. Göbeklitepe'nin etki alanındaki yerleşimlerde T şeklindeki sütunlara sahip benzer yapılar bulunmuştur. Ancak, sayıca daha az ve konutlarla çevriliydiler. Schmidt, bunların her yerleşimin tapınakları ve Göbeklitepe'nin hiyerarşinin üstünde bir tapınak kompleksi ve bir hac merkezi gibi bir şey olduğunu ortaya atmıştır. Göbeklitepe sadece yapıda değil, aynı zamanda kullanım sırasında da bir çekim merkezi olarak değerlendirilmektedir. Toplantılar, fikir ve ürün ticaretleri, hatta bayramlar ve kült faaliyetlerinin yapıldığı bir alan olma ihtimali yüksektir. Bu kadar kalabalığı yönetmek sosyal bir hiyerarşiye ihtiyaç duyar ve bu, Çömlekçilik öncesi-Neolitik dönemin eşitlikçi sosyal modelinin geleneksel kabulüne karşı zıt bir görüştür (Schmidt, 2003:5).

Bir başka ilginç nokta, sitenin terk edilmesidir. Çömlekçilik öncesi-Neolitik dönem başlamadan önce Göbeklitepe'nin yapıları toprak ile doldurularak bölge terkedilmiştir. Yapıların ya toprak ile doldurma veya kül ile kapatılması Neolitik dönemde yaygın bir faaliyettir. Bazı akademisyenler, bir yapının doldurulduğunu ve diğerinin Göbeklitepe'de inşa edilmeye başladığını düşünmektedir. Ancak bazı araştırmacılar ise bu yapıların aynı anda kullanımda olduklarını savunmaktadır. Schmidt'e göre, ana kazı alanındaki dört yapı arasındaki ilişki tam olarak net değildir. Ayrıca aynı anda inşa edilebileceklerini savunmaktadır. Alanda işlenen radyokarbon testleri karşıt görüşleri desteklemektedir. Aynı zamanda sitenin kapatıldığı topraklara da aynı test uygulanmasına karşın bir sonuç elde edilememiştir. En azından, kazı alanının çevreleyen duvarından tek bir sağlıklı sonuç alınabilmiştir ve inşaa tarihi olarak MÖ 9984 ± 42 en sağlıklı sonuç olarak kabul edilmiştir (Karacalı ve Urfalıoğlu, 2019: 69).

3.4 KARAHANTEPE VE GÖMÜLÜ BİNALAR

Neolitik Dönem, sadece geçim ve teknolojilerde değil, yeni imgelerle donatılmış, yeni bir sembolizmin modalitelerini geliştiren ve kavramsallaştıran topluluklarda yeni bir yaşam biçiminin başlangıcıdır. Son yıllarda kazılan Neolitik alanların sayısı büyük ölçüde arttı ve her biri, Neolitik Dönemin tamamı boyunca uzanan kapsamlı bir görüntü dizisini ortaya koymaktadır. Bu yerleşimler, mimarlığın başlangıcı sayılabilecek yapısal faaliyetlere sahne

olurken, aynı zamanda mekânın kavramsal dönüşümünün de izlerini taşımaktadır. Binanın yaşanacak bir alandan başka bir anlamının aşılandığı bu dönemde, ilk barınakların yapımını “özel yapılar” izler. Özel yapılar dışında, zemin altına gömme geleneği, bina içlerindeki özel uygulamalar, eskisi ile aynı yerin üzerine bina yapılması vb. uygulamalar bu yeni manevi uygulamaların temel göstergelerindendir. Bu bağlamda belki de en çarpıcı olgu “gömülü binalar” olgusudur. Özellikle Yakın Doğu ve Anadolu'da yaygın olan bu uygulama, 1960'lı yıllardan itibaren pek çok örneğiyle tartışılmaktadır (Türkcan, 2010: 23).

Binaların gömülmesi, insan gömülmesiyle bir şekilde karşılaştırılabilir, bu da binaya yüklenen anlamın gücünü gösterir. Neolitik dönemde gömülen hem mesken hem de özel yapı örneklerinin bulunması bu açıdan ilgi çekicidir. İşlevsel özelliklerini koruyarak yaşam döngüsünün sona erdiği örnekler daha çok özel yapılarda görülmektedir. Bu tür yapıların inşa edilmesi için gereken emek ve zaman dikkate alındığında, Neolitik toplumlar için büyük anlam ifade etmiş olmalıdır (Özdoğan ve Özdoğan, 1998: 583).

Erken Çömlek Öncesi Neolitik Dönem'de başlayan gömülü yapı olgusu Çömlek Öncesi Neolitik Dönem'e kadar devam etmiştir. Binaların hizmetten çıkarılmasına yönelik ritüel uygulama sadece gömülerek yapılmakla kalmamış, yıkım, yakma, temelleri kaldırılmadan bina molozlarının tesviye edilmesi gibi uygulamalar da yapıların kullanımına son verilmesine işaret eden özel sürecin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Elbette bunlardan bazıları, sağlam bir temel oluşturmak için yeniden yapılanma faaliyetleri açısından gereklilikler içerir ya da mülkün kendisiyle ilgili kabul edilmiş olabilir; ancak, ayrıntılı olarak incelendiklerinde, daha önce belirtilen uygulamalardan herhangi biri tarafından kasıtlı olarak yıkım veya yeniden inşa uygulamaları yoluyla binaların kasıtlı kullanımına son verildiğine dair açık göstergeler bulunmaktadır. Örneğin Çatalhöyük'teki yeniden yapılanma faaliyetleri için, yeni binalara sağlam bir temel sağlamak için alt evrelerdeki binalar gömülmüştür (Özdoğan, 2018: 8). Mezraa Teleilat'taki bir başka örnekte, II C tabakasındaki erken Çömlek Öncesi Neolitik Dönem yapıları bodruma, hatta bazen temel seviyesine kadar yıkılmış ve üzerleri kendi moloz taşları ile örtülmüştür. Bu işlem sırasında binalarda veya temellerde özel nesneler bırakılmış ve bazı durumlarda taş molozla kapatılmadan önce toprakla doldurulmuştur. Nitekim Mezraa Teleilat örnekleri binaların kasıtlı bir yıkım sürecinden geçtiğini göstermektedir (Ülger, 2007: 35).

Son yıllarda Göbeklitepe'nin büyük yapıları başta olmak üzere gömülü yapılar üzerine tartışmalar yaşanmaktadır. Bu alanda ortaya çıkarılan yapılar 20 metre genişliğinde ve 6 metre yüksekliğindeyken, gömmek için gereken işçilik ve planlama da bu durumu daha da dikkat çekici kılmaktadır (Karul, 2021: 22).

Şanlıurfa Karahantepe'de 2019 yılında başlayan kazı çalışmaları, gömülü yapı olgusuna dair ayrıntılar veren örnekler ortaya çıkarmıştır. Yapıların kasıtlı olarak gömüldüğüne dair açık kanıtlar vardır. Bu başlık altında ise Karahantepe'de gün ışığına çıkarılan örnekler üzerinde durarak erken Neolitik dönemde gömülü binalara yer verilmiştir. Bu nedenle, bu kısımda bu yapılar ve gömü süreçleri hakkında ön çıkarımlar yapılırken, bu yapı kalıntılarının yapısal özellikleri hakkında güncel değerlendirmelere yer verilmiştir. Karahantepe ve çevresinde yapılan kazılar hala devam ettiği için, değerlendirmeler daha çok görünür buluntulara dayanmaktadır (Karul, 2003: 526).

Şanlıurfa şehir merkezinin 55 kilometre doğusunda, Tek Tek Milli Park alanı içinde yer alan Karahantepe yerleşmesi, 1997 yılı Şanlıurfa Arkeolojik Yüzey Araştırması'nda saptanmıştır. Tek Tek Dağları, Harran ve Viranşehir ovaları arasında, kuzeyde 761 m yüksekliğe ulaşan ve güneyde 500 m'nin altına inen 60 km uzunluğunda alçak bir plato ile yer almaktadır. Dağların kuzey kesimi, kolları olan küçük nehirlerle tanımlanan, dik eğimli sığ bir dağ geçidi oluşturur. Karahantepe'nin bulunduğu kesimde yukarıdan aşağıya doğru genişleyen yatay kireçtaşı tabakalarının oluşturduğu basamaklı tepeler bulunur. Bu vadilerin bir ucu taş duvarlarla kapatılarak uygun avlanma yeri olarak kullanılmış olması son derece olası görünmektedir (Çelik, 2000: 6).

Kireçtaşları yüzeyleri, Karahantepe'deki T şeklindeki sütunların inşası için hem yapı malzemesi hem de hammadde sağlamıştır. Nispeten işlenmesi kolay olan kireçtaşı ana kayanın varlığı, büyük T sütunlarının yanı sıra ana kayaya oyulmuş anıtsal boyutlu yapıların inşasında açıkça belirleyici bir faktör olmuştur. Karahantepe'de arkeolojik dolgular yaklaşık 10 hektarlık bir alanı kaplamaktadır ve T şeklindeki sütunlar için açılan ocaklar dahil edildiğinde ek olarak beş hektarlık bir alanı kaplar. Arkeolojik dolgu kalkerli bir tepe üzerinde başlar ve doğu yamacı boyunca devam eder ve karşı tepenin batı taraçası ile güney düzlüğünde devam eder (Şekil 2.18). Yamaca doğru genişleyen ve alçalan kireçtaşı yüzeylerin kesilmesi, oyulması ve düzleştirilmesinde bazı mükemmel mühendislik çalışmaları yapılmış ve yapılar için en uygun ortam sağlanmıştır (Karul, 2021: 22)

Şekil 3.18: Tek Tek Dağları ve Karahantepe'nin Kuzeyden Görünümü.

Karahantepe'de yapılan yüzey araştırmaları ve jeomanyetik ölçümler, dört ayrı sektörün varlığını göstermiştir. Bunlardan ilk ikisi yüzeyde sütunların üst kısımlarının görüldüğü Batı ve Doğu terasları (iki karşıt teras/iki tepenin eğimi) ve hatta bu taşların dizilmesiyle tanımlanan farklı boyutlarda yuvarlak planlı yapılardır. Batı Teras'ın kuzey çeyreğinin bir bölümünde ana kayaya oyulmuş olarak bulunan yapılara ilerleyen kısımlarda biraz daha detaylı yer verilecektir. Üçüncü bölüm olan Güney Ovası'nın yüzeyinde sütun benzeri kalıntılar görülmezken, ev yapılarıyla ilgili olabilecek öğütme taşları vb. eserler ele geçmiştir. Son bölüm, sütunlar için malzemenin elde edildiği Taş Ocakları bölümüdür. Batı tepenin güneye ve batıya doğru alçalan teraslarında sütun yatakları ve yerinde bırakılmış ya da kısmen işlenmiş T biçimli sütunlar görülmektedir. Bu tahminler esas olarak yüzey gözlemlerine dayanmakla birlikte, hem mevcut topoğrafya hem de ana kayanın kendisi tarafından doğrulanmaktadır (Karul, 2021: 22).

Karahantepe gibi topoğrafyanın çok engebeli olduğu ve prehistorik dönemde yapıların ana kaya topoğrafyası içine inşa edildiği yerleşimlerde, yapıların gelişimini takip eden yapım süreci ancak ana kayanın izlenmesi ile anlaşılabilir. Örneğin, 2019-2020 yıllarında Karahantepe'de ortaya çıkarılan dört yeraltı yapısı, farklı kot ve taban kotlarından oluşmakla birlikte, üçü bir yapı kompleksinin bölümlerini oluşturması bakımından çağdaştır (Şekil 2.19). Karahantepe'deki üç yapının ikisi tamamen kazılırken, üçüncü örneğin yarısından fazlası kazılmıştır. Kazı alanları açılma sırasına göre adlandırılmıştır ve yapılan Geç PPNA ve Erken PPNB olarak tarihlenmektedirler. İlk ikisi (Yapı AA ve AB), tamamen ana kayaya

oyulmuş ve kasıtlı olarak doldurulmuştur. İlk ikisinden daha büyük olan üçüncü yapı (AD Yapısı), batıda ana kayaya oyularak tabanı ana kayaya hizalanmıştır. Bu büyük yapı ile kasıtlı bir yıkım olgusu fark edilmiştir. Yine ana kayaya oyulmuş dördüncü bir yapı (AC Yapısı) kompleksinin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Alanın taşlı üst dolgusu kaldırılmış, ancak bu yapının iç dolgusu henüz kazılmamıştır. Aynı zamanda yapı kompleksinin bir tarafının yıkılmasıyla geri dönüşü olmayan bir süreç gözlenirken, diğer tarafı geri dönüştürülebilir hale getirmek için gömüldüğüne dair buluntular vardır (Karul, 2021: 23).

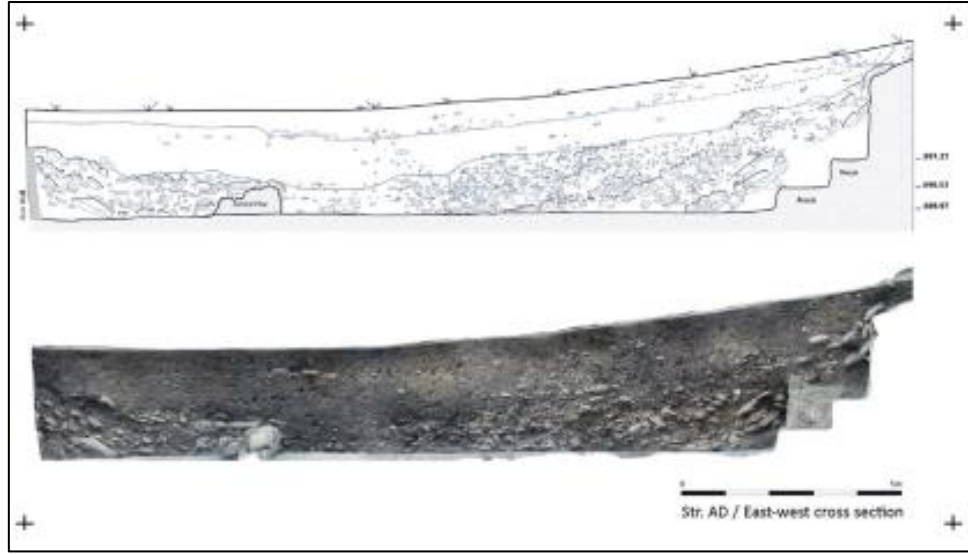

Şekil 3.19: Batı Terası, 2019 ve 2020 Yıllarında Kazılan Binalar.

Şimdiye kadar kazılan yapılar Batı Terası'nın kuzeyinde bulunur. Bu üst teras bölümünde, katmanlı anakaya keskin bir şekilde alçalırken, bu eğimli yüzeyler burada oyulmuş ve yan yana üç yapı ana kayaya gömülmüştür. Bina kompleksinin merkezi birimi, en büyüğü olan Yapı AD'dir. AD Yapısı halen tam olarak kazılmamış olmakla birlikte, kullanımı sona erdikten sonra yapısal plan, iç özellikler ve süreç hakkında fikir veren sonuçlar çıkarılmıştır. Yapının çapı 23 metreyi bulmaktadır ve köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgene yakın bir plana sahiptir. Yapının batı yarısı ana kayaya oyulmuştur; duvarı oluşturan bu kenarın yüksekliği ise 4.3 metredir. Bu tarafta ve duvarın alt ucunda ana kayadan oyulmuş payandalar iki basamaklı sekiler şeklindedir. Yapının diğer yarısı kısmen ana kayaya gömülü veya tamamen bağımsız duran bir taş duvarla çevrilidir. 1.5 metre kalınlığındaki duvar boyunca sütunlar ve iki basamaklı oturma yerleri bulunmaktadır. Ayrıca yapının içinde çökmüş iki sütun daha bulunmakta olup, bu sütunların yapının ortasında karşılıklı olarak oldukça sık bir yatağa oturduğu anlaşılmaktadır. Binanın zemin katı ana kayaya oyulmuştur. AD Yapısı

özellikle iç döşeme açısından çok sofistike bir yapıdır ve bu yönüyle ayrı bir yazının konusudur (Karul, 2021: 24).

Yapının ortasındaki doğu-batı doğrultusundaki profil, yapının içinin nasıl doldurulduğuna dair ipuçları vermektedir. Bu bölümde, yapının merkezine doğru zıt yönlerden eğimli toprak ve taş tabakalarına dikkat çekilmektedir. Profilin batı yarısında, yapının konumlandığı ana kaya yamacıyla uyumlu olarak sürüklenmiş gibi görünen büyük boyutlu taşlar yer almaktadır (Şekil 2.20). Bu taşlar üst üste birkaç sıra oluşturur ve zemine paralel hale geldikçe yapının merkezine doğru eğimleri azalır (Şekil 2.21). Alt kotta bu iri taşların üzerinde daha küçük olanlar, yukarıya doğru daha da küçük olanlar ve en üstte farklı boyutlarda çok düzensiz taşlar içeren kalın toprak dolgulu olanlar gelir. Ana kaya, yapının batı kenarını çevreler ve burada taş duvarlar bulunmadığından, boşluktaki taşların doğal olarak veya kasıtlı olarak yamaçtan sürüklenmesi beklenmelidir. Profilin doğu yarısında dolgu çok benzerken, eğim ters yöndedir. Bu kez yapının doğusunu sınırlayan duvardan yapının içine doğru eğimli katmanlar görülmektedir. Dolayısıyla yapı içindeki dolgunun ana kaya eğimi ile uyumlu bir eğimde değil, çeperden merkeze doğru olması bilinçli bir dolgu işlemi yapıldığını düşündürmektedir. Ayrıca bankların üzerine bırakılan kırık heykeller ve taş objeler yani tabak ve kaplar vb. yapı içinde kasıtlı olarak bırakılmış izlenimi vermektedir. AD Yapısı, hem yapısal hem de işlevsel açıdan, adı geçen diğer yapılardan farklıdır. Bu yapı işlevini tamamladıktan sonraki süreç için de geçerlidir. Aşağıda bahsedildiği üzere diğer yapılarda sistemli bir dolguya işaret eden uygulamalar görülürken, AD Yapısı kullanımdan kaldırılmak üzere yıkılmıştır. Bunun nedeni yapının boyutunun dolgu işlemini zorlaştırması olabilir (Karul, 2021: 25).

Şekil 3.20: AD Yapısı, Caddenin Ortasından Geçen Profilin Çizimi ve Fotoğrafı.

Şekil 3.21: Yapı AD'de Yapının Çeperden Merkeze Doğru Yıkım Sürecini Gösteren Kesit Fotoğrafları.

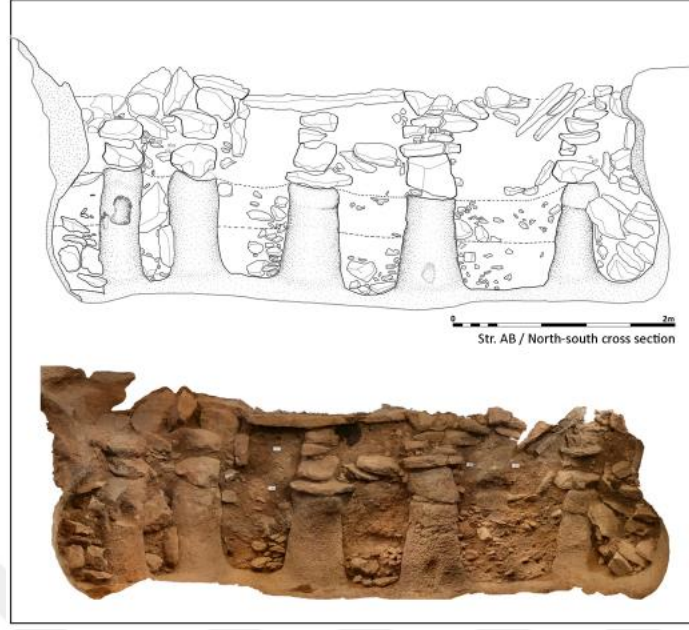
AB Yapısının özel amaçlar için inşa edildiği, baştan tasarlanıp şekillendirilen fallus şeklindeki sütunlar ve ana kayadan şekillendirilmiş bir insan kafası olduğu açıktır (Şekil 22, 23). Nitekim yapı içerisinde hiçbir yerli unsur bulunmamaktadır. Binanın belirli kurallara göre kasıtlı olarak doldurulduğu anlaşılmaktadır. Kullanılan kazı yöntemi, bu sürecin anlaşılmasında belirleyici güç olmuştur. Bu kapsamda yapının sınırları belirlenmiş, kuzey-güney doğrultusunda ikiye bölünerek önce batı yarısının kazısı tamamlanmıştır (Şekil 24). Böylece yapıda kazı sırasında takip edilebilecek bir bölüm oluşturulmuştur (Karul, 2021: 25).

Şekil 3.22: AB Yapısı, Batıdan Görünüm.

Şekil 3.23: Fallus Biçimli Sütunlar ve Ana Kayadan Şekillendirilmiş İnsan Kafası.

Şekil 3.24: AB Yapısı, Caddenin Ortasından Geçen Profilin Çizimi ve Fotoğrafı.

2019 yılında başlayan Karahantepe kazıları, binaların kasıtlı olarak doldurularak gömüldüğüne dair güçlü kanıtlar ortaya çıkarmıştır. Bu fenomen, şimdiye kadar alanın Batı Terasında kazılan her yapıda gözlemlenmiş ve hepsi özel binalar olarak öne çıkmıştır. Terasın güney ve doğu bölümlerinde özel yapıların bu şekilde devam ettiği varsayılırken, Doğu Terasında da aynı özellikler devam etmektedir. Daha düz bir teras olmasına rağmen burada da büyük, özel yapıların olduğu iddia edilebilir. Bu yapıların tamamının aynı anda kullanıldığını söylemek mümkün olmamakla birlikte yerleşimin bu bölümlerinin özel yapılara ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu iki terasın güneyinde yer alan Güney Ovası, yerleşim sakinlerinin yaşam alanı olmalıdır (Karul, 2021: 27).

Sonuç olarak kireçtaşı bu bölgede anakayanın işlenmesi nispeten kolay olmasına rağmen, inşaat açısından birçok sorun teşkil etmektedir. Bu özel yapıların yapımında harcanan emeğin önemi açıkça görülmektedir. Yapı AB örneğinde görüldüğü gibi fallus şeklindeki sütunların ve insan kafasının ana kayadan dikilmesi için bol planlama, tasarım ve yaratıcılık şarttır. Ayrıca yapının karmaşık tasarımının birbiriyle bağlantılı birçok mimari birimden oluşması açıkça ilk kez Karahantepe'de gözlemlenen bir yeniliktir.

4. GÖBEKLİTEPE’NİN SEMBOLİZM VE SANAT İLE İLİŞKİSİ

Göbeklitepe’de şimdiye kadar keşfedilen 100’e yakın T şeklindeki taş sütun ve heykellerin üzerindeki boğa, aslan, tilki, yaban domuzu, ceylan, yaban eşeği, turna, leylek, ördek, akbaba, örümcek, akrep ve aslan gibi hayvan kabartmaları ilgi görüyor. dünyanın en eski plastik sanatları olarak insanların ilgisini çekmektedir. Kazılarda ortaya çıkarılan heykeller, Göbeklitepe’nin dünyanın en eski heykel atölyesi olduğunu gösteriyor. Heykel ve kabartmaların üzerinde mitolojik ya da fantastik hayvan figürleri yer almamaktadır. Betimlemelerin tamamı bölgenin o çağında yaşayan hayvanlara aittir. Heykeller ve taş sütunların üzerindeki aslan, leopar, yaban domuzu, turna, ördek vb. hayvan türleri Göbeklitepe ve çevresinin orman ve sulak alanla kaplı olduğunu göstermektedir 12.000 Yıllar önce. Heykeller ve taş kabartmaların yanı sıra, yaklaşık 2 metrelik insan vücudu üzerinde üst üste yontulmuş farklı figürlerden oluşan “totem” Göbeklitepe’nin en ilgi çekici heykelidir.

4.1 SANAT NEDİR?

Sanat kavramı zaman içinde önemli ölçüde değişmiştir. Tarih boyunca meydana gelen evrim nedeniyle birçok araştırmaya ve tartışmaya konu olmuştur. Kavram, tarihte belirli bir anı olan olay ve ihtiyaçlara göre birçok aşamadan geçmiş ve birçok varyasyona sahip olmuştur. Kavramın hoşgörüsü, tanımları ve sınırlılıkları, her tarihsel ana uyması için yapısını ve biçimini değiştirmektedir (Sarı, 2018: 132).

"Sanat" terimi, başlangıçta günümüzde olduğu gibi aynı anlama sahip olmayan Arapça şnʿ kökünden gelen şanʿa(t) صناعة veya Arapça şanāʿa(t) صناعة “ustalık, hüner, imalat” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Arapça şanaʿa صنع “at yetiştirdi, ustalık ve beceri gerektiren bir iş yaptı” fiilinin faʿāla(t) vezninde masdarıdır. Batı toplumunda ise sanat’ın karşılığı olan “art” kavramı Latince "ars" kelimesinden türetilmiştir. Anlamı aslında daha çok “teknik” ile ilgiliydi. Kavram, sürekliliği olan ancak düz olmayan bir çizgide ilerlemiş ve farklı özellik veya unsurları kuşatan ve tolere eden birçok aşamadan geçmiştir (Gombrich, 1980: 6).

Platon, sanatın rasyonel bir çalışma olmadığını söyler. Antik çağda, tüm sanatın kurallara tabi olması gerektiği düşünülürdü, bu sadece hayal gücünün, ilhamın veya fantezinin

ürünüydü, bu sanatın antiteziydi. Öte yandan antik çağda sanat, bugün sadece güzel sanatlar olarak bildiğimiz değil, aynı zamanda terzilik gibi el sanatlarını da içerdiği için çok geniş bir alana sahipti. Böylece Antik Yunan'da filozoflar, öğrenilebilen ve mükemmelleştirilebilen kendi kuralları olan insan faaliyetleri olarak anlaşılan sanat (tecne) kavramını yansıtmışlardır. Sanatlar, görme ve işitme duyularının daha az, tat, koku ve dokunma duyularının ise daha az olduğu dikkate alınarak, eserlerin algılandığı duyulara bağlı olarak üst ve küçük sanatlar olarak sınıflandırıldı (Kavuran ve Dede, 2013: 24).

Antik Roma'da sanatlar (ars), el emeği gerektiren ve gerektirmeyen faaliyetler arasında bölünmüştür. Aynı ayrım, birincisi mekanik sanatlar ve ikincisi liberal sanatlar olarak adlandırılan Orta Çağ boyunca uygulanır. Yani birbirini daha iyi anlayabilmek için kavramda bir ayrım yaratılmıştır. Uygulamalarına göre sınıflandırılmış iki grup oluşturdular, birincisi liberal sanatlar olarak adlandırdıkları zihinsel çaba gerektiren alanları içeriyordu ve ikinci grup, kaba veya bazen mekanik sanatlar olarak adlandırdıkları fiziksel bir çalışma gerektiren alanlardan oluşuyordu. Antik çağda liberal sanatların, yani tamamen zihinsel olanların, sadece fiziksel çalışmaya dayalı alanlardan çok daha önemli olduğu düşünüldüğünden, bu iki alana çok farklı ve haksız bir şekilde değer verilmiştir (Turgut, 1993: 67).

Daha sonra sanat anlayışı değişmeye devam etmiş, önce güzel sanatlar zanaatlardan ayrılarak daha sonra Rönesans'ta bilimler ile güzel sanatlar arasındaki fark ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Rönesans'ın sonuna kadar sanatçıların çalışmalarına değer vermeye başlandı ve sanat nihayet bilimlerden farklı bir şey olarak görülmeye başlandı ve aynı zamanda toplumda eşit önemde görülmüştür. Bu durum, güzel sanatların gerektirdiği gerekli yeri ve değeri vermek için uygun terim ve kavramların aranması için bariz bir ihtiyaç doğurmuştur. Sanat bağımsız hale gelmiş ve giderek daha saygın bir yer işgal etmiştir (Ünsal, 2018: 111).

Kavramın katılaşp şekillenmesi 16. yüzyıla kadar sürse de görsel sanatlar ve güzel sanatlar tabiri henüz kullanılmamış, tasarım sanatları adıyla bunlara atıfta bulunulmuştur. Tasarım ve çizim gibi ortak noktaları olan tüm uygulamalar, benzer olduğu ve aynı sınıflandırmaya girdiği düşünüldüğünden bu terime dahil edilmiştir. Aynı yüzyılda uzun bir yoldan sonra ve sanat kavramı daha katı ve kısıtlı hale geldiğinde, bugün bildiğimiz "görsel sanatlar" terimi içinde sınıflandırılmıştır. Buna karşın Sanayi Devrimi'nin faydacılığının aksine, estetizm

gibi hareketler, sanatın özerkliğini, sanat için sanatı ve toplumdan soyutlanmış sanatçının bireysel güzellik arayışını önermiştir (Akyürek, 1994: 43-44).

Maniyerizm sırasında sanat, kendisini Rönesans gerçekliğinin normlarından ve temsilinden uzaklaşarak kendisini hayal gücüne, öznelliğe, ilhama ve özgünlüğe açmıştır. Aydınlanma toplumun sekülerleşmesini sağlamış ve on sekizinci yüzyılda sanat dinden bağımsız hale gelmiştir. Bu sayede sanatçı kendi zevkini ve iradesini kendi diliyle özgürleştirmiştir. Romantizmde Sanat, dahi olarak tanrılaştırılan sanatçının duygularını ifade eder (Danto, 2010: 14).

Avrupa'daki sanat kavramı, tarih boyunca birkaç dönemden geçmiştir. İlk dönem MÖ 5.yy'dan MS 16.yy'a kadar uzanır, bu dönemde kavrama önem verilir, sanat kurallara bağlı bir üretim olarak değerlendirilir. Bir sonraki dönem geçiş dönemi idi ve 1500'den 1750'ye ve nihayet 1750'lere kadar uzanır. Bu dönemde sanat temelde güzellik üretmek anlamına gelir. Bu son tanımlama bir süre kabul edilmiş gibi görünse de, daha sonra sanat kavramı yeniden değişerek bu kavrama önem verecek, gelişmeye devam edecek, yeni tartışmalar ve fikir ayrılıklarına neden olacaktır. Sanayi Devrimi'nin faydacılığının aksine, estetizm gibi hareketler, sanatın özerkliğini, sanat için sanatı ve toplumdan soyutlanmış sanatçının bireysel güzellik arayışını önerir (Yılmaz, 2009: 63).

Zamanın geçmesi ve teknolojinin ilerlemesi ile birlikte fotoğraf ve sinematografi gibi güzel sanatlara giriş açısından uzun süre skandallara ve tartışmalara neden olan yeni tekniklerin ortaya çıktığı açıktır. Fotoğraf ve film gibi yeni teknolojilerin gelişile okuma bilmeyen insan oranını giderek azaltan sanat, pedagojik toplumsal işlevinden ve gerçekliğin yansımından uzaklaşmaktadır. Soyut sanatla sanatçı kendi iç dünyasının ifadesine yönelir. Fotoğraf ve sinemayı güzel sanatların bir parçası haline getirmek zorunda kalan çatışma, bu pratiklerin insanların olduğu kadar makinelerin de ürünü olduğu, ancak sanatın yalnızca bir insan faaliyeti olduğunu varsaydığı ve bunun sonucu olduğu fikrine dayanmıştır. Bu tartışma, endüstriyel mimari, afişler veya endüstriyel tasarım gibi kafa karıştıran ve sanatın sınırlarının gerçekte ne olduğunu merak ettiren özelliklere sahip gibi görünen daha birçok alanla ortaya çıkmıştır (Read, 2014: 7).

20. yüzyılda kitle kültürünün zevkleri çok keskin ve değişkendir. Tüketici kanalları, sanatçıları ve eserlerini mitleştirme veya yok sayma yeteneğine sahiptir. Yeni endüstriyel

yeniden üretim teknikleri, sanat eserinin benzersiz ve orijinal karakteri üzerinde bir etkiye sahiptir (Yayıntaş, 2005: 19).

4.2 SEMBOLİZM'İN SANATLA İLİŞKİSİ VE İKONOGRAFI

Sembol, belirli bir düşünceyi, eylemi, gizli anlamı veya bir mesajı temsil eden bir nesnedir. Farklı şekillerde ifade edilebilir. Semboller kelimelerle, seslerle veya görsel imgelerle ifade edilebilir. Bütün bu şekiller, onları ayrı bir önemseyen yaratıcısının fikir ve kanaatlerini aktarmaya hizmet eder. Edebiyatta, sanatta ve bilimde belirli fikirlerin ifade edilmesi ve temsili için sembollerin kullanılmasına sembolizm denir. Kullanım amaçları farklı olabilir. Sembolizm, fikirleri ve nitelikleri gerçek anlamlarından farklı sembolik anlamlar vererek belirtmek için sembollerin kullanılması olarak tanımlanabilir. Fikirlerin sembollere eklenmesi, insanlığın tüm varlığı boyunca gözlemlenebilir. Sembolizm doğası gereği benzersizdir. Her sembol, özel anlamını verdiği farklı bir temayı veya referansı ifade eder. Birçok sembol, farklı kültürlerde ve dünyanın farklı yerlerinde kullanılmaktadır. Sembol, gerçek bir kelimenin veya görüntünün daha derin bir anlamını yansıtabilen veya açık anlamını genişletebilen bir şeydir ve bu nedenle güçlü bir araca dönüşebilmektedir. Sembolizm, din, tarih, siyaset, hukuk veya sanat gibi önemli toplumsal yönleri temsil etmede önemlidir (Sperber, 1975: 13, Jelínková, 2022: 606).

Çalışmamızın içeriğini daha iyi anlamak için bu noktada ikonografiye değinmeliyiz. Sanat tarihinde sembolizmi anlayabilmek için ikonografiyi de anlamak gerekmektedir. Zira İkonografi son zamanlarda en başta ve önde gelen sanat tarihi araştırması yöntemi olarak düşünülebilir. Yirminci yüzyılın son çeyreğinden bu yana, ikonografinin etkinliği, göstergebilim, istatistik veya dilbilim gibi diğer yöntemlerle birleştirilerek genişlemiş bir kavramdır.

“İkonografi” terimi görüntülerin bütünlüğünü belirtir. İkonografi, tanımlanması, sınıflandırılması ve yorumlanması gereken her türlü eserdeki temalar ve motiflerle ilgilenen eski sanata modern bir yaklaşımdır. Dolayısıyla terim, formunun, stiline veya tasarımının aksine bir resmin içeriğini ifade eder. “İkonoloji” terimi, kullanımı büyük ölçüde Avrupa sanat tarihinin Anglo-Sakson Warburg Okulu ile sınırlı olsa bile ikonografi ile yakından ilişkilidir. İkonoloji, kültürel, sosyal ve tarihsel geçmişinin keşfi yoluyla bir resmin temasını açıklamayı ifade eder. İkonoloji bugüne kadar birçok tarihi buluntunun anlaşılması

konusunda büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. “Sembolizm” terimi bir çok tarihi araştırmada nadiren kullanılmaktadır. Bununla birlikte, birçok tarihi buluntuda sembollerin her yerde bulunması elbette iyi bilinmektedir ve araştırmacılar tarafından dikkate alınmaktadır. Teorik tartışmada, sanatın bir sembol sistemi olarak kabul edilebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, neredeyse eşanlamlı olarak “sembol” terimi ile kullanılan “göstergebilim” terimi hakkında bazı arkeolojik tartışmalar vardır. Göstergebilim yaklaşımına göre, bir sanat eseri bir işaret sistemi olarak anlaşılabilir (Müller, 2014: 78).

İkonografi metodoloji ve terminoloji teması ilk olarak 1990 civarında ortaya çıkmıştır. İkonografi geniş bir alana yayılan geniş bir kavramdır. İkonografiyi anlamak için öncelikle modern bakıcı bir resimde görsel bilgilerin nasıl düzenlendiğinin farkında olmalıdır (Müller 2009: 53).

Bir araştırma konusu seçerken, seçenekler son derece çok yönlüdür ve tanrı Horakhty, Scarabs'taki Firavun Motifi gibi tek bir figür türünden bütün bir tapınağın yapısına kadar değişebilir. İdeal olarak, araştırmacılar sadece istatistiksel olarak alakalı bir miktar değil, tüm örnekleri içeren seçilmiş bir konuyu tamamen belgelemeye çalışırlar. Sadece son yıllarda bireysel akademisyenler tarafından her türlü belgeyi depolamak ve aramak için tercih edilen araç olarak elektronik veritabanları kullanılmıştır. İlginç bir şekilde, geleneksel ikonografik çalışma yöntemleri zaman içinde eski haline gelmemiş, ancak araştırmacılar sürekli yeni perspektiflerden resim görme zorluğunu kabul ettikleri için periyodik olarak değiştirmiştir. Metodolojik olarak, ikonografi en çok arkeoloji ve stil analizi ile bazen bir yayını belirli bir disipline açıkça atfeden bir dereceye kadar ilişkilidir (Müller, 2014: 79).

Sonuç olarak ikonografi ve sembolizm, tarihi bir kalıntının okunabilmesi, anlaşılabilmesi için önemli unsurlardır. Bu açıdan çalışmamız içerisinde sanat, ikonografi ve sembolizm ayrılmaz birer unsur olarak görülmektedir.

4.3 GÖBEKLİTEPE BULUNTULARININ SEMBOLLERLE İLİŞKİSİ

Tarih boyunca, dini yerler, çoğunlukla hayatın anlamını ve amacını bulma arayışında ruhani bir görevde olan hacılar için gidilecek yerler olmuştur. Bu merkezler, kendi benzersiz manevi yolculukları için genellikle büyük mesafeler kat eden gezginler için büyük önem taşır. Hac için bazı yaygın yerler arasında Vatikan, Mekke ve Kudüs; Bu sitelerden ilki Göbekli Tepe olabilir mi? Bu soru dünya çapında bir tartışmayı kışkırtmış ve uzmanların

Göbeklitepe'nin inşa edildiği dönem nedeniyle dinin ve insan uygarlığının kökenlerini yeniden düşünmelerine neden olmuştur. Göbekli Tepe dinin doğum yeri olabilir mi? Bu soru (ve daha pek çoğu) çeşitli inançlara mensup inananlarda güçlü duygular uyandırıp bilim adamları arasında hararetle tartışmalara yol açsa da Göbekli Tepe'nin bir ibadet yeri olarak tarihi göz önüne alındığında, bu soru ilginç bir şey. Göbekli Tepe'nin dini bir kalıntı olduğu düşüncesi, insan uygarlığı için büyük önem taşıyor ve Klaus Schmidt dahil olmak üzere birçok arkeolog tarafından kaydedilen kanıtlarla destekleniyor. Schmidt 1994 yılında bölgeye geldiğinde ve 1995 yılında kazıya başladığında, megalitik yapıların daha önce düşünüldüğü gibi herhangi bir yerleşim amacına hizmet etmediği keşfedildi; daha ziyade dini ve ayinsel amaçlarla kullanılmıştır (Özalp, 2019). Tarihöncesi halkların dini inançlarla ilişkisini doğru bir şekilde tanımlayan kesin (en azından üzerinde uzlaşılmış) bir kavram bulunmamakla birlikte, Göbeklitepe'nin yapısı ve sembolleri, neolitik bir halk için bir ibadet yeri olma rolü nedeniyle ışık tutabilir (Özalp, 2019).

Dikkate alınması gereken bir diğer husus, bu inançlar dizisinin ne ölçüde bir din olarak kabul edilebileceğidir. Kazı kanıtlarına göre bunu belirlemek zor olsa da bu insanların bir inanç sistemini takip ettikleri kesinlikle doğrudur. Bu durum, Göbekli Tepe'nin su kaynaklarının olmaması ve Göbekli Tepe'nin genel fiziki yapısından hareketle yerleşim veya yaşanacak bir yer gibi görünmeyen genel görünümünden kaynaklanmaktadır. Fiziksel olarak Göbekli Tepe, insan özelliklerini veya duygularını insan olmayan nesnelere veya varlıklara atfeden antropomorfik bir tasarıma sahip olduğu düşünülen katmanlı, dairesel düzenlemelerdeki çok sayıda T şeklinde sütundan oluşur (Schmidt, 2007: 71). Bu dairesel düzenlemelerdeki sütunlar, iki ve üç boyutlu bileşenlerin yanı sıra düzinelerce başka figür ve sembolün kullanıldığı bir tür heykel tekniği olan kabartmalarla doldurulmuştur. Kabaca çizilmek yerine, bu figürler usta ellere sahip sanatçılar tarafından yapılmış gibi görünüyor. Bu önemlidir, çünkü tarihçiler ve arkeologlar, avcı-toplayıcı bir yaşam tarzı sürdürenlerin, bu tür girift bir şekilde oyulmuş sembolleri ve görüntüleri nasıl yaratacaklarına dair fiziksel yeteneklere ve anlayışa sahip olduklarını düşünmüyorlardı. Bu figürler, tapınağı görsel olarak çekici kılmak veya hiyerogliflere benzer sembolik anlamlar taşımak amaçlı olabilirdi. Bu sembolizm, bir üst güce olan inanın veya inancın ifade edilmesinin başka bir yolu olabileceği gibi basit bir iletişim aracı da olabilir. Çömlekçilik Öncesi Neolitik Çağ'da, bildiğimiz kadarıyla yazı dili tam olarak gelişmemişti ve arkeologlar, sembolizmin bu dönemde ihtiyaçları, istekleri ve düşünceleri ifade etmenin ve iletmenin çok temel bir yolu

olması gerektiğini varsayıyorlar. Semboller ve çeşitli görseller kullanılarak insanlar dini inançlarını da ifade etmiş olabilecekleri için Göbekli Tepe'deki taşların üzerinde onlarca figür, kabartma ve sembol bulunmaktadır. Bu, Göbekli Tepe'nin Çömlek Öncesi Neolitik Çağ'da yaşayan insanlar için büyük bir öneme sahip olduğu teorisine ışık tutmaktadır (Özalp, 2019: 163).

Son yirmi yılda Klaus Schmidt liderliğindeki bir ekip tarafından kazılar, esas olarak dik megalitik levhalar ve pürüzlü taş duvarlardan oluşan büyüleyici bir kabaca dairesel muhafaza dizisini ortaya çıkarmıştır. Düşük ve yüksek kabartma oymaları, çeşitli duruşlardaki birçok zoomorfik figür ve daha soyut semboller de dahil olmak üzere bu megalitleri süslemektedir. Bu oymaların çeşitliliği ve kalitesi Schmidt tarafından tanımlanmıştır, ancak şimdiye kadar anlamları belirsiz kalmıştır. Birçok hayvan kalıntısı da bu alanda ortaya çıkarılmış, özellikle memelileri değil, aynı zamanda birkaç kuş ve ara sıra balık olmak üzere çok çeşitli türleri de kapsayan semboller bulunmaktadır. Yapılan radyokarbon tarihleme analizlerinde muhafazalardan birinden (muhafaza D) bazı duvar sıvalarının organik içeriğinin en eski kalibre tarihi M.Ö., 11.530 ($\pm$ 220) yıllarına karşılık gelir. Bu, Genç-Dryas döneminin hemen sonunda veya kısa bir süre sonrasında denk gelir (Peters ve Schmidt, 2004).

Göbeklitepe'de bulunan semboller şüphesiz ki hala araştırmacılar tarafından tam olarak anlaşılmış değildir. Bu sembolleri gözden geçirdiğimizde D muhafazasında, yukarı ve içe doğru çıkıntı yapan, iç yüzeyine gömülü on bir büyük dik megalitle oluşur. Muhafazanın merkezinin yakınında, her biri bazı antropomorfik özelliklere sahip yaklaşık 15 ton ağırlığında bir çift büyük çekiç şeklindeki megalitler vardır. D muhafazasındaki ana sütun (Sütun 43), muhafazanın kuzey batısına gömülmüştür (Şekil 3.1). Bu sütun Göbekli Tepe'nin akbaba taşı olarak da bilinmektedir (Dietrich, 2011: 14).

Şekil 4.1: D Muhafazası (Sütun 43).

D muhafazasında bulunan Sütun 43 alttan başlayarak, bir kuşun baş ve boynu gibi görünen büyük bir figürü görebilebilir (Ancak araştırmacılar belki de bir ördek, kaz veya kuğu olabileceğini de aktarmaktadır). Bunun üstünde, bir akrepin açık tasviri vardır. Akrepin üstünde başka bir kuşun figürü vardır ancak bu figür gergin kanatlara sahiptir. Aşağı kürklü gaga, sol kanat neredeyse dikey olarak yükseltilmiş ve sağ kanat yatay olarak tutulurken uçuşta bir akbaba veya kartalın açık bir izlenimini verir. Uçan Akbaba/Kartalın sağında başka bir kuşun figürü ortaya çıkmaktadır. Bu sembol bir turna veya flamingoyu andırıyor ve geniş bir açı oluşturmak için ortada bükülmüştür. Bu son kuşun sağ kısmında, aşağı doğru kıvrılan bir yılan veya büyük bir kafalı balık bulunmaktadır. Turna/flamingo ve yılan/balık altında oldukça aşağı eğilmiş kuş benzeri bir şekil görülebilir. Akrep ve uzun boyunlu kuşun solunda, belki de bir köpek veya kurdun başını ve ön bacaklarını görmek mümkün. Son olarak, sütunun dibinde, küçük bir başsız adamın taslağı bulunurken, “aşağı doğru kıvrılan yılan/balık” sağında iki soyut 'H' veya 'T' sembolleri vardır (Mardon, 2021: 77).

Tüm bu figürler içerisinde iki sıra iç içe “V-şekli” bulunur ve bunların üstünde, her biri eşlik eden küçük bir zoomorfik oyma ile üç 'el çantası' satırı vardır. En soldaki 'el çantası' başka bir “bükülmüş-kuş” figürüne eşlik ediyor, ancak bu özel kuş bir öncekinden biraz farklı, çünkü küçük kollara veya kanatlara sahiptir. Orta “el çantasına” vücudunun üzerinde geriye doğru bükülmüş büyük boynuzları veya kulakları olan bir tür, belki de bir ceylan, keçi veya dağ keçisi, dört ayağı üzerinde ayakta veya dik durmuş bir şekilde eşlik eder. Alternatif olarak, diğer yöne bakacak şekilde resmedilirse, sırtının üzerinde uzun bir kuyruk bulunan çömelmiş bir sıçan tasvir edebilir. En sağdaki “el çantası”, bir kurbağa olduğu düşünülen sembol aşağı doğru sürünen bir sahne resmeder (Schmidt, 2010: 37).

Bir diğer sürun olan “Sütun 18” 5 m uzunluğundadır. Sadece sütun kısmı ve taban dekore edilmiştir, kafa kısmında ise bir sembol ya da imge yoktur. Birkaç antropomorfik özellik açıkça görülebilmektedir. Elleri neredeyse büyük bir stilize tokaya sahip bir kayışın üstünde sıkıştırılmış ve görünüşte soyut H ve C sembolleriyle süslenmiştir. Sütunun sağ kolunun altında bir tilki tutulur ve bir broş veya kolye, yukarı dönüşlü bir hilalin üzerinde, başka bir H-sembolünün altında 'delinmiş' bir daireden oluşur. İlginç bir şekilde, bu özel H-sembol aynı zamanda 'delinmiş' (ortada bir çukur vardır) gibi görünmektedir (Şekil 3.2).

Şekil 4.2: D Muhafazası (Sütun 18).

Bir başka buluntu olan Sütun 2’de Üstten başlayarak, yaban öküzü, tilki ve turna oymaları muhafazasından görünmektedir. Sütun 38’de, ise yine yaban öküzü ve turna görülürken aynı zamanda yaban domuzu tasvirine de yer verilmiştir (Şekil 3.3).

Şekil 4.3: D Muhafazası Sütun 2 (Sol) Sütun 38, (Sağ).

D muhafazasında yer alan Sütun 43'te ilk dikkat çeken ise akrep oymasıdır. Araştırmacılara göre bu sembolün verdiği referansa göre sütun 43'te bulunan sembollerin Zodyak sembollerini ifade ettiği ve tıdık astronomik semboller içerdiği düşünülmektedir. Sütun 43'teki akbaba/kartal sembollerinin bugünkü Yay takımyıldızını temsil ettiği düşünülmektedir. Özellikle kartal/akbaba baş ve kanatları arasındaki açı, çaydanlık yıldızlığının (Yay takım yıldızını belirli bir kısmı) sap, kapak ve ibrik ucu ile örtüşmektedir. Ayrıca, aşağı doğru kıvrılan yılan veya balık ile bükülmüş kuş, Zodyak'ın 13. işareti, yani bugünkü Ophiuchus (Yılan taşıyıcısı) takım yıldızına denk geldiği düşünülmektedir. Bu semboller, uyumlu yıldızlıklarıyla oldukça iyi bir eşleşmeye sahiptir ve hepsi yaklaşık olarak doğru göreceli yerlerde gibi görünmektedir. Ancak araştırmacılar Bodur kuşun akrepin sağına nasıl yorumlayacağı konusunda hala emin değildir. Bugünkü Akrep takım yıldızını veya şu anda kullanılmayan başka bir yıldızlığı temsil edebilir (Özalp, 2019).

Sütun 43'ün başka bir özelliği ele alındığında görsel merkezindeki oyulmuş dairenin güneş olarak yorumlanabilir. Bu sembolün bir tarih ilettiği düşünülmektedir, yani bir tarih damgası olarak görülmektedir. Normalde, zodyak dönemi, güneşin, yılın dört evresinden birinde güneşin doğuşunda/gün batımında belirli bir zodyak işaretinin “içinde” konumu ile tanımlanır. Bunlar bahar ekinoksu, yaz gündönümü, sonbahar ekinoksu veya kış

görülebceklerini gösterir. Bunlar arasında boğaların kafaları (Bucrania) ve H şekilleri ve ayrıca bir hilal tarafından çekilmiş bir gözü içerir. Muhafazadaki ikiz sütunlara özgü, U şeklindeki kayış tokaları olan geniş kayışlardır (Şekil 3.5).

Şekil 4.5: D Muhafazasındaki İkiz Merkezi Sütunlar.

Kemerler boyunca süslenmiş, C ve H harflerine benzeyen garip glifler vardır, bu da boyun kolye olarak görüntülenen sembollerle birlikte Göbekli inşaatçılarının son derece gelişmiş bir sembolik senaryo formuna sahip olduğunu gösterir.

Şekil 4.6: Muhafaza D üzerindeki Kayış.

Göbeklitepedeki insanlar son buzul çağının sonunda Güneybatı Asya'da bulunan avcı toplama toplumları arasında beklenenden ötede, gelişmiş bir kültüre aitti. Bunun üzerine, C ve D muhafazalarındaki taşların on iki kat bölümü, göksel bedenlerle, özellikle güneşin ve ayın döngüleriyle bir uyumlaştırmayı önermektedir.

Yerel ufkun net manzarasına sahip bir dağ sırtının zirvesine tünemiş olan Göbekli Tepe'nin megalitik yapılarının bir zamanlar güneş, ay ve yıldızların hareketini hedeflemiş olma olasılığını keşfetmek mantıklı. Akademik dünyanın ilgisini çeken bir konudur.

2012 yılında Boston Üniversitesi'nden bir jeolog olan Robert Schoch, Göbekli Tepe'deki B, C ve D muhafazalarındaki ikiz merkezi sütunların Orion'un kemer yıldızlarının yükselişini gösterdiğini öner sürmüştür. Bu öneri ilgi çekici sede Milan Üniversitesi'nden İtalyan astrofizikçi ve arkeoastronom Giulio Magli tarafından reddedilmiştir. Göbekli Tepe'nin şu anda Orion ile olan ilişkisini kontrol eden Magli, bu hizalamaların çalışması için megalitik muhafazalar için, mevcut herhangi bir tarihli tahminden en az bin yıl daha genç olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Yaklaşık on beş yüz yıllık bir süre boyunca Göbekli Tepe'de yavaş yavaş ortaya çıkan mesleki höyük içinde yirmi veya daha fazla büyük muhafaza inşa edilmiştir. Eski muhafazalar, yaşamlarının sonunda periyodik olarak hizmet dışı bırakılarak, dekonserlendi ve örtüldü, tam anlamıyla mezara gömülmüştür. Onların yerini almak için yeni yapılar inşa edildi, ancak zaman geçtikçe inşaatta kademeli olarak daha küçük ve daha basit hale gelmiştir.

MÖ 8000 civarında kalan son muhafazalar toprak ve molozla kaplanmış ve site terk edilmiştir.

4.4 GÖBEKLİTEPE’NİN SEMBOLİZM VE SEMBOLLER BAĞLAMINDA SANATLA İLİŞKİLENDİRİLMESİ

Göbekli Tepe'nin dikkat çekici ve gizemli yönlerinden biri, büyük taş sütunlara ve heykellere oyulmuş, çarpıcı görüntüler yaratan zengin hayvan ve figüratif olmayan tasvir repertuarıdır (Boric, 2013). Geniş gravür yelpazesi ve sembolizmlerini anlamak için kullanılabilecek farklı analiz biçimleri ve kültürel giriş noktaları nedeniyle, bu soru Göbekli Tepe'yi anlamaya çalışırken önemli olmaya devam ediyor. Bu bölümün amacı doğrultusunda, gravürlerde bulunan bazı ortak temalar tartışılacaktır. Bununla birlikte, aşağıda tartışılanların ötesinde birçok farklı yorum olduğundan ve henüz kazılması gereken birçok oyma olduğundan, bunun bu soruyu yanıtlamanın yalnızca yüzeyini çizdiği belirtilmelidir.

Bu gravürlerde görülen yinelenen bir tema, hayvanların varlığıdır. Dikkat çeken gözlemler arasında bazı hayvanları tehlikeli ve güçlü gösteren detayların varlığı da yer alıyor. Tilkiler, yaban domuzları ve sırtlanlar da dahil olmak üzere bu hayvanların çoğu, açık dişlerle, yükseltilmiş ön bacaklarla ve tehdit edici vücut diliyle oyulmuştur. Aslanlar, ayılar ve kurtlar gibi bazı hayvanların bu şekilde tasvir edilmesi beklenebilirse de, tilki gibi doğası gereği tehlikeli sayılmayan hayvanların bile bu şekilde tasvir edildiğini dikkate almak önemlidir. Bu, bu hayvanların doğası hakkındaki belirsizliği ortadan kaldırır. Yırtıcı ve daha muğlak konumdaki hayvanları tehlikeli olarak sunmak, insanların belirli hayvanların sahip olduğu gücü kullanma arzusunu ortaya çıkarabilir. Bu, bu hayvanların bazılarının, özellikle de iki ayaklı olarak gösterilen kurtların biraz hümanist tasviri ile desteklenmektedir. Ek olarak, bu, mevcut doğal ve sosyal ilişkilerin çokluğunu ve karmaşıklığını tasvir ederek, tasvir edilen hayvanların altında yatan insanlığı vurgulamaya hizmet edebilir.

Hayvanların tasviri ve önemi hakkındaki bu teoriye ek olarak, bazı uzmanlar T şeklindeki sütunların Allah'ı sembolize etmek için yaratıldığına ve sembolik olarak oyulduğuna inanmaktadır. Yazarlara göre, Luvi yazısı icat edildiğinde, dilin başlangıcından önce, MÖ 2000 ile 1400 yılları arasında bazı Anadolu ikonlarını benimsemiş olması mümkündür. Özellikle Göbekli Tepe'de görülen T şeklindeki sütunlar ve H sembolleri ile Luvi alfabesindeki Tanrı ve kapı kelimeleri arasında potansiyel bir bağlantı vardır. Bu analize göre, her mahfazadaki merkezi sütunlar, boğalarla ilişkilendirilen Tanrı'yı sembolize ediyor ve H-sembolleri, onları sembolik bir geçit biçiminde yaşamdan ölüme giden yola başkanlık eden ruhani varlıklar olarak açıkça işaretlemeyi amaçlıyordu. Bu, Göbekli Tepe'nin bir tapınak olarak kullanılmış olabileceğini, belki de özellikle ölümlerin başının kesilmesi ve ölümler diyarından dirilme ile ilgili ayinleri içerdiğini düşündürür (Seyfzadeh & Schoch, 2019: 32). Alanın kazısı devam ettikçe, bu fikri destekleyen veya çürüten ek kanıtlar ortaya çıkarılabilir.

Şimdiye kadar kazılan tüm alanlar benzer bir genel stratigrafik dizi göstermektedir. En eski tabaka olan III. tabaka, daire benzeri yapılarda konumlandırılan monolitik T şeklinde sütunlarla karakterizedir. Sütunlar, duvarların iç tarafına yaslanan kireçtaşı duvarları ve banklar ile birbirine bağlandı. Bu muhafazaların merkezinde her zaman 5 metreden daha yüksek olan iki daha büyük sütun vardır. Daireler 10-20m ölçülür. Bu katman çömlekçilik öncesi Neolitik A'ya tarihlenir ve belki de mutlak tarihlerde 9600-8800 arasında en erken çömlekçilik öncesi Neolitik B'ye ulaşır. III. Katman binaları kasıtlı olarak kullanımlarına son verilmiştir. III Katman, M.Ö. 8800-8000 Cal arasındaki süre olan erken ve orta çömlekçilik öncesi Neolitik NB'ye tarihlenen II. Katmanı örter. Bu katman daha küçük, dikdörtgen binalar ile karakterizedir. Sütunların sayısı ve yüksekliği de azalır. Göbekli Tepe'nin mimarisinin en etkileyici unsuru T şeklinde sütunlardır. T şekli, yandan görülen insan vücudunun soyut bir tasviridir. Bu yorum için kanıtlar, bazı merkezi sütunlardaki kemerler ve içtenlikler gibi silahların, ellerin ve kıyafetlerin tasvirleridir. Muhafazaların içinde açık bir sütun hiyerarşisi vardır. Merkezi sütunlar 5,5 m yüksekliğe kadar, daha önce tarif edilen antropomorfik elementlere sahipler. Çevredeki sütunlar daha küçüktür, ancak hayvan kabartmalarıyla merkezi olanlardan daha zengin bir şekilde dekore edilmiştir. Bu sütunlar her yapıda merkezi sütunlara bakmaktadır ve aralarındaki banklar bir tür toplantının izlenimini vermektedir. Göbekli Tepe'de Neolitik Ocağı alanları iyi bilinmektedir. Kireçtaşı platosunda sahaya bitişiktirler. Kapsanması gereken maksimum mesafeler 600-700mdir.

Bununla birlikte, arazi düzensiz ve yukarı doğru eğimlidir ve megalitler etkileyici boyuttadır. İnsan gücünün etkisi oldukça yüksek görünüyor (Dietrich and Notroff, 2015: 77).

Araştırmalar muhafazaların asla gerçekten bitmediklerini göstermiştir. Göbekli Tepe'de kalıcı yapıdan ösz etmek zordur çünkü düzenli bir yapı söküm ve rekonstrüksiyon aktivitesi vardır. Büyük olasılıkla sahada çalışma eylemi inşaatçıların merkezindeydi ve ihtiyaca göre dünli olarak yeniden şekillenmiştir. Göbekli Tepe'nin yerleşim izi olmadığından, yerinde bulunan insan sayısının doğrudan değerlendirilmesi olasılığı yoktur. Birkaç grubun bina faaliyetlerini gerçekleştirmek ve inşaatçılara tedarik etmek için bir süre iş birliği yapması gerektiği görülmektedir. Buna karşın Göbekli Tepe'de insanların toplandıklarına dair birçok kanıt ortaya sürülmüştür. Bu insanların Göbekli Tepe'de neden iş için toplandıkları sorunun bir cevabı, muhafazanın dolgularından gelmektedir. Dolgu olarak kullanılan malzeme, yakındaki taş ocaklarından kireçtaşı moloz, çakmaktaşı eserler ve kemik iliğine ulaşmak için parçalanmış hayvan kemiklerinden oluşur, açıkça yemek kalıntıları. Dört çemberin en büyüğü olan tek başına muhafaza, yaklaşık 500 metreküp enkazla kaplanmıştır. Kalıcı yerleşim izleri olmadığından, bu kolayca orada toplanan insanların inanç sistemlerine dayanan büyük, ritüelleştirilmiş çalışma bayramları fikrini güçlendirir. Bu kavram Dietler ve Hayden tarafından derinlemesine araştırılmıştır ve kolektif çalışma için üretilen en azından geçici supra-grup uyumunu açıklamak için iyi bir çalışma hipotezi sunmaktadır (Dietrich and Notroff, 2015: 78).

Arkeozoolojik veriler, yılın belirli zamanlarında yapılan büyük ziyafetler fikrini desteklemektedir. Göbeklitepe'de yer lana ceylan figürü büyük et hayvanlarını temsil eder. Bu tür göçmen olduğu için, sonbaharın sonlarında, uzun, kuru yazdan sonra yağmur suyunun da mevcut olacağı büyük ölçekli bir et arzını mümkün kılar. İkinci önemli tür, Alman dağlarını çevreleyen Meadows'ta tüm yıl boyunca bir hayvan olan Auroch'lardır. Tek bir Auerochs, daha küçük bir grup insan için yeterli et sağlayabilir. Tabii ki her iki kaynak da faydalı olarak kullanılabilirdi. Peki neden bol miktarda ceylan varken tehlikeli auroch'ları avlıyor? Aurochs'un iş ziyafetlerinden farklı durumlarda hedeflenmesi ve belki de farklı insan gruplarıyla ilişkili gibi görünen muhafazalarla daha fazla ilişkili olması daha olası görünmektedir (Dietrich, et al, 2017: 92).

Şimdiye kadar kazılan muhafazalar, her bir dairenin ikonografisinde belirgin bir şekilde tasvir edilen hayvan türlerinde bir varyasyon göstermektedir. Muhafazada bir yılan hâkim

olurken, muhafazada B tilkileri baskındır. Muhafazada C domanları devralır ve muhafazada D kuşları önemli bir rol oynarken, H Muhafazası çok sayıda vahşi kedi barındırır. Bu farklılıkları topluluk kalıplarının mecazi ifadesi olarak yorumlamak, muhtemelen belirli muhafazaları oluşturan farklı gruplara işaret edebilir. Bu varlıkların karakteri şu anda tartışmaya açıktır. Bilgiye erişimin kısıtlanması ve ritüellere katılım Göbekli Tepe'de onaylanabilir görünmektedir. Genel düzeyde, yerleşimlerden bilinen bazı nesne sınıfları eksiktir. Kil figürinleri Göbekli'de yoktur. Bu gözlem, kil figürinlerinin bol olduğu, sadece 'kült binasında' eksik olduğu Nevali çori ile karşılaştırıldığında önem kazanıyor. Kil ve taş heykeller bu nedenle, biri eval alana ve diğeri özel 'kült binalara' bağlı iki farklı fonksiyonel grup oluşturabilir. Buradaki İkonografiler sadece erkektir (Notroff, et all, 2016: 66).

Sütunlar genellikle zengin bir şekilde dekore edilmiştir. Ancak bazı durumlarda, görüntüler açıkça dekorasyonun çok ötesine geçer. Düz rahatlama birkaç tasvirin anlatı karakteri, tüm batı geniş tarafı çeşitli motiflerle kaplı olan sütun 43 tarafından vurgulanmaktadır. Bu, muhafazanın işlevlerinin bir yönü için bir ipucu olabilir. Masallar ve mitler için kayıt sistemi olabilir. Bu hikayelerin ve muhafazalarla ilişkili olan genel temayı tanımlamak da mümkündür. Rölyefler üzerinde tekrar eden bir motif, hayvanlar arasındaki insan kafalarıdır veya daha önce Sütun 43'te görüldüğü gibi başsız insanlardır. Özel muamele ve kafataslarının çıkarılması, çömlek öncesi neolitikte ölüm ritüeli için bir temsil olabilir. Neolitik grupların ölüm veya ata kültüyle bağlantı, Göbekli Tepe'nin muhafazalarının en olası işlevi gibi görünmektedir. Zengin dekorasyonları ile, şölen içeren ritüel olarak tekrarlanan olaylar sırasında güçlendirilen bu grupların kimliklerinin önemli yönleri taşındaki anıtlardır (Dietrich and Notroff, 2015: 78).

Göbekli Tepe'de birkaç sosyal fenomenin etkileşime girdiği açıktır. Dini inanç, muhtemelen farklı grupların üyelerinin iş birliği ile gerçekleştirilebilecek sabit maliyetli bina faaliyetlerine ihtiyaç yaratmıştır. Sosyal uyum sağlayan büyük ticari ve din, bayramları tarafından iş birliği sağlandı. Bu gruplar, dairesel binalarda tutulan hoş olmayan inisiyasyon ritüelleri yoluyla kimliklerini güçlendirdiler (Hayden, 2012: 126). Bu grupların, sembolik hayvanlar ve taşa oyulmuş ve korunmuş mitolojinin önemli yönleri ile işaretlenmiş karakteri şu anda belirsizliğini korumaktadır. Göbekli Tepe'de sadece erkek avcılar görünür hale geldikçe ve inisiyasyonun yanı sıra büyük bir rol oynamış gibi görüldüğü gibi, gizli topluluklar için kurulmuş olması başka bir olasılıktır. Festival ve ritüel böylece en eski

Neolitik sırasında kooperatif eylemi için büyük teşvikler olarak ortaya çıkmaktadır (Dietrich and Notroff, 2015: 78).

2009 yılında, Göbekli Tepe'nin eski katmanı olan III'ün en iyi korunmuş binası olan muhafaza D tamamen gün yüzüne çıkarılmıştır. Muhafazaların yeniden doldurulması sırasında antropomorfik heykellerin başları gibi özel nesnelerin kasıtlı olarak sütunların yanına bırakıldığını zaten bilinmektedir. Böylece, bu alanlarda iş ilerlediğinde özel dikkat gösterildiği anlaşılmaktadır (Köksal-Schmidt ve Schmidt, 2011: 54).

Şekil 4.7: Hayvanlar Arasında Ayrılmış Bir İnsan Kafasının Parçası.

Muhafazanın merkezi sütunlarından biri olan sütun 18'in hemen kuzeyinde, yakında çok büyük bir taş levha ortaya çıktı. Alt tarafında birkaç kabartma görülmektedir. Bulun durumunun belgelenmesinden sonra levha nihayet döndüğünde, çok ayrıntılı bir manzara görünür hale gelmiştir.

Şekil 4.8: Muhafaza D Taş Döşeme, Bir İnsan Kafasının Tasviri.

Bu buluntu parçalıdır. Korunmuş görüntülere geçici olarak sırtlan olarak tanımlanabilen büyük bir avcı hakimdir. Arkasında, çok belirgin bir gagalı bir akbaba kanatlarını yayar. Akbaba'nın üstünde, üçüncü bir hayvanın bacakları görünürken, dördüncü bir hayvanın bacakları ve gövdesi sırtlanın üzerinde tasvir edilir. Döşemenin kırılma kenarında bir görüntü başka bir görüntü tespit edilebilir: görünüşte ayrılmış bir insan başı. Başın hayvan tasvirleriyle bir anlatı sahnesinin parçası olup olmadığı belirsizliğini koruyor. Her durumda, Göbekli Tepe'den ve diğerçömlek öncesi neolitik alanlarından- kuş veya dörtlü pençelerinde insan kafalarını gösteren bir dizi görüntü bilinmektedir. Bu nedenle benzer bir tasvir sürpriz olmaz (Becker, et al, 2012: 15).

2007'den itibaren Göbekli Tepe'nin güneybatı tepesinde yeni kazı alanları açıldı. Amaç, sitenin mimarisini daha iyi anlamaktı. Ve gerçekten de yakında genç katman II için karakteristik binalar ortaya çıktı.

Şekil 4.9: Antropomorfik Heykel.

Sütunların yanındaki heykellerin kasıtlı olarak gömülmesi Göbekli Tepe'de iyi bilinen bir fenomendir. Heykelin odanın geri kalanından bulunduğu alanın fiziksel olarak ayrılması kasıtlı bir yerleşim izlenimini daha da güçlendirir. 66 cm yüksekliğinde heykel, T-şekilli sütunların duruşundan farklı olarak, bükülmüş kollar ve eller karnında bir araya getirilen bir kişiyi gösterir. Kişi yukarı bakıyor ve bir şapka takıyor. Yüzün daha fazla detayı ve heykelin ön tarafı, sadece restorasyondan sonra görünür olacak, çünkü kalın bir Sinter tabakası onları kaplıyor. Bacaklar yoktur, bunun yerine heykelin yere yerleştirilmesine izin veren konik bir taban vardır (Dietrich, 2017'a).

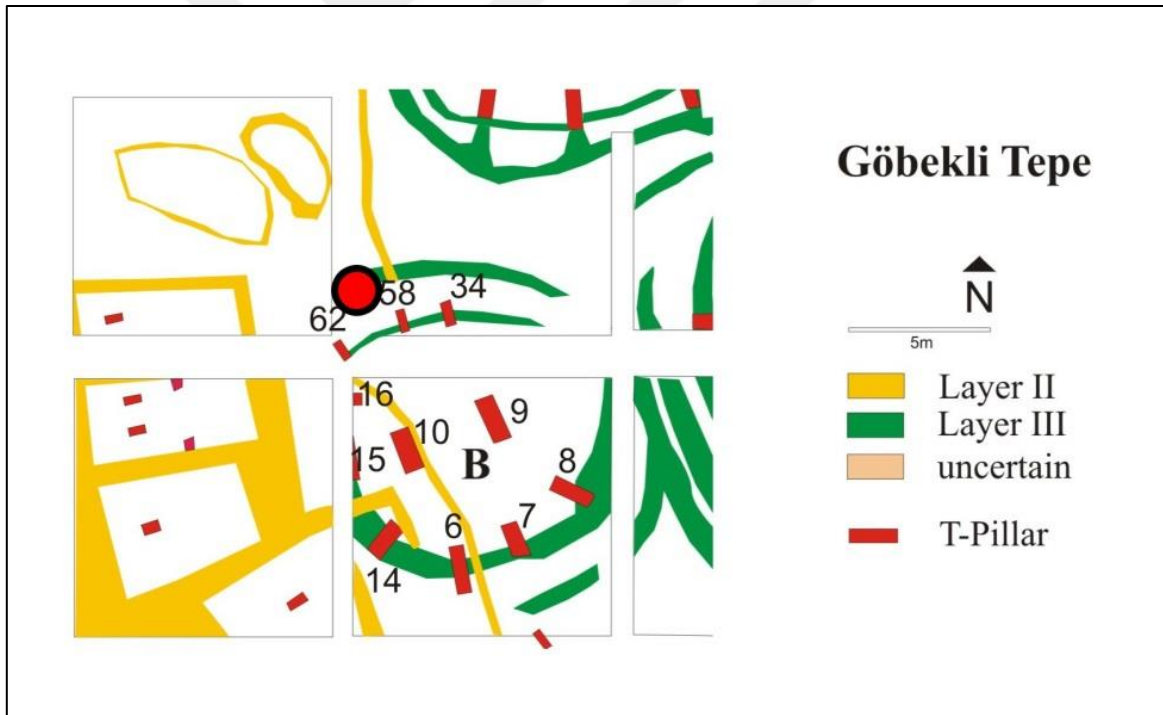
Son zamanlarda, Edinburgh Üniversitesi Mühendislik Okulu'nun iki araştırmacısı olan M. Sweatman ve D. Tsikritsis tarafından yayınlanan (hakemli) bir makale, Göbekli Tepe muhafazalarının aslında uzay gözlemcileri olduğunu ve bazı kabartmaların tasvir ettiğini öne sürdü. Göbekli Tepe'nin T şeklinde sütunlarının çoğunda bulunan oyulmuş kabartmaların bir seçimi, gerçek yıldız takımyıldızlarının tasviri olarak bağlantılıdır ve yorumlanır. Özellikle, sitenin zengin ve karmaşık ikonografisinin olağanüstü (ama aslında istisnai olmayan) bir örneği olan Sütun 43, bir meteor duşu ve çarpışmasının kaydı olarak yorumlanır- Dünya'da yaşam için oldukça ciddi sonuçları 13.000 - 12.000 yıl önceye dayanmaktadır (Sweatman and Tsikritsis, 2017: 240).

Şekil 4.10: D Muhafazasında Gök Olaylarını Temsil Eden Kabartmalar.

Olası bir astronomik bağlantı ve mimarinin ve özellikle karakteristik sütunların yorumlanmasıyla ilgili tartışmalar, Göbekli Tepe ile ilgili araştırma tarihi kadar eskidir, ancak bu tür fenomenlerin gerçek bir göksel yönelimi veya gözlemi için ikna edici bir kanıt verilmiş olmayabilir. Her zaman bu tartışmaları dikkate almaya değerdir ve hala tartışmaya açıktır (Sweatman and Tsikritsis, 2017: 240).

2011'den başlayarak, Göbekli Tepe'de çalışma, bölgenin dayanıklı bir şekilde korunmasını sağlamak için bir membran barınak yapısı tutan dikişleri içermek için birkaç derin sondajların kazılmasına odaklanılmıştır. Beş metreden fazla derinlikte olan sondajlar, bize sitenin stratigrafisi hakkında benzersiz bilgiler sunmuştur. Bu kanıtların değerlendirilmesi şu anda devam ediyor ve yakında bir site oluşum modeline yol açacaktır. Ancak, bunun yanı sıra, yatay uzatmada sınırlı olmasına rağmen, sondajların çoğu da dikkate değer bulgular üretmiştir.

Şekil 4.11: Kuzey Duvardaki Porthole Taşının Belirtilen Konumu Olan Muhafazanın Şematik Planı.

Şekil 4.12: Porthole Taşı, Muhafaza B'nin Kuzeyi.

2011 yılında, B Mahayının kuzeyinde kazılan derin bir sondajda keşfedildi. Bu muhafazanın şimdiye kadar bilinmeyen bir kısmını ve sütunlarından iki tanesini daha fazla, anakanın hemen dışında, muhafazanın dışındaki birkaç duvar keşfedildi. Bunlardan birinde, dekore edilmiş bir porthole taşı yerinde duruyordu. Taşın ortasındaki subrektiküler delik, görünüşe göre atlama anında tasvir edilen iki antitetik tilki ile çevrilidir. Ne yazık ki, sondaj duvar tarafından çevrili odayı keşfetmek için genişletilemedi. Bu nedenle, Porthole Stone'un binanın girişini gerçekten işaretlediği veya hayvanların bir odada önemli içeriğe sahip bir niş 'korumaları' olup olmadığı belirsizliğini korumaktadır (Dietrich, 2017a).

Göbekli Tepe'deki 2009 ve 2010 kazı mevsimlerinde, Tell'in kuzeybatı tepesinde birkaç yeni siper açıldı. Pulluk ufku altında, daha önce beklendiği gibi, dikdörtgen odalar ortaya çıkmıştır. Göbekli Tepe'deki genç katman II'nin karakteristik özellikleri olarak değerlendirilen bu odalar, yeni siperlerin doğu kesiminde aniden sona erer. Devam eden

kazılarda Tortunun rengi aniden kırmızımsı bir tona dönüşmesi, Göbekli Tepe'de bu, eski bina katmanı III'ün dolum tortularındam ulaştığının açık bir göstergesidir (Dietrich, 2017a).

Ne yazık ki, diğer kazı alanları ve site üzerinde kalıcı barınak yapılarının inşası için hazırlık, kazı ekibinin tüm dikkatini çektiği için, ilerleyen yıllarda kuzeybatı tepesinde bu alanlarda çalışmaya devam edilmemiştir. Bununla birlikte, tarafın katman mimarisi hakkında yeni bilgilerin yanı sıra, 'kuzey-batıdaki' çalışmalarımızdan iki önemli keşif yapılmıştır.

Şekil 4.13: Göbekli Tepe Kuzeybatı Tepesi Alanlarından Anıtsal Bir Porthole Taşı.

Birincisi, genel olarak sitenin yorumlanması için çok önemli bir ayrıntı: Görünüşe göre, güneydoğu depresyonundaki ana kazı alanındaki durum benzersiz değil. Orada, Katman II binalar büyük ölçüde anıtsal muhafazalar alanını dışlamaktadır. Kasıtlı bir seçim gibi görünüyor, çünkü kabaca yarı dairesel bir 'teras duvarı', fiziksel olarak A-D muhafazalarının konumunu işaretleyerek Tell'e amphitheatre benzeri bir görünüm vermektedir

İkincisi, alanlardan birinde çok önemli bir bulgu yapıldı. Keşif anında daha büyük bir iş taş gibi görünen şey kazılar sonucu anıtsal bir porthole taşına dönmüştür. Merkezi açıklığa sahip bu tür birkaç taş sahadan bilinir ve muhafazalara veya diğer binalara giriş olarak rol oynayabilirlerdi (Schmidt, 2011: 51).

Şekil 4.14: Anıtsal Porthole Stone Üzerindeki Heykellerin Detayı (Photo O. Dietrich).

Bununla birlikte, kuzeybatı bölgelerinden gelen yeni porthole taşı tamamen farklıydı ve sadece C'nin muazzam ölçüleriyle ilgili değildir buluntu 3x3m ebatlarındadır. Birincisi, daha önce bulunan tüm örneklerden farklı olarak, iki açıklığı vardır. İkincisi, üç C ile zengin bir şekilde dekore edilmiştir. 0.5m uzunluğunda dörtlü heykel (boğa, koç ve bir vahşi kedi) ve 1,5 m uzunluğunda bir yılan ve bir dizi bardak. Ne yazık ki, taş yerinde değildi, yani orijinal mimari bağlamında değil. Ancak dekorasyonlar açıkça, girişi buna göre korunması gereken önemli bir binanın parçası olması gerektiğini göstermektedir (Schmidt, 2011: 52).

Göbekli Tepe'nin sütunları hakkındaki kuzeybatı yamacında bulunan H muhafazasında P 66 üzerinde birçok simge bulunan başka bir buluntudur. Bu sütunun en belirgin dekorasyonu, büyük boynuzlu bir canavar, muhtemelen bir geniş tarafta kaba çizgilerle oyulmuş bir yaban domuzudur. Hayvan yan görünümde tasvir edilir, bacakları esnektir ve dili ağızdan sarkır. Birlikte alınan tüm bunlar, hayvanın ölü tasvir edildiği anlamına gelebilir. Altında, muhtemelen benzer durumda daha küçük bir hayvan gösterilmiştir.

Şekil 4.15: Sütun 66 Muhafaza H.

Genellikle Göbekli Tepe'deki kabartmalar için hazırlık çizimlerinin göstergesi olan kaba çizgilerle yüzeye çizilirler. Dahası, büyük hayvanın başının üstünde, belki bir kuşun daha eski bir rahatlamanın geri kalanı ve birkaç belirsiz çizgi görünür. Sütunun yerleşimi olağan

düzenlemeden sapıyor, merkezi sütunlara “bakmıyor”, ancak onlar için parralel duruyor. Birlikte ele alındığında, tüm ipuçları eski bir sütunun ikincil kullanımına yönelir.

Göbekli Tepe'deki her kazı mevsimi yeni dikkate değer bulgular ortaya koyuyor ve explainacak nesnelerin genel spektrumu oldukça iyi bilinse de sürprizlerle de karşılaşılıyor. Bunlardan biri 2009 yılında keşfedilen ve 2010 yılında Kuzey Amerika'nın yerlilerinin totem direklerini yüzeysel olarak anımsatan büyük bir heykeldir (Köksal-Schmidt ve Schmidt, 2010: 75).

Şekil 4.16: Göbekli Tepe'de Totem Direği.

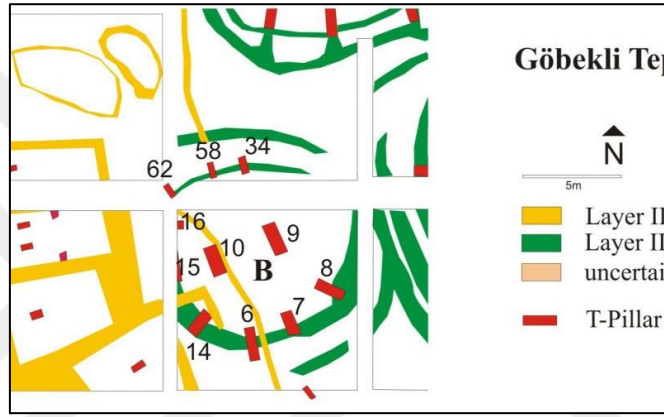
Heykel, II. Katman II'nin dikdörtgen bir odasının kuzeydoğu duvarında yerleştirilmişti uzunluğu 1,92 metredir. Direk, birbiri ardına üç ana güdü içerir. En üstteki güdü bir yırtıcı, muhtemelen bir ayı veya büyük bir yırtıcı tasvir eder. Başın ön kısmı antik çağda yok edilmişti; Molanın yüzeyi ince bir kireçtaşı kaplaması ile kaplıdır. Kafanın altında, kısa bir boyun, kollar ve eller görünür. İnsan gibi şekilleri dikkat çekicidir. Önemli bir şekilde, insan kafasını tutan vahşi bir canavar resmi, Nevali Çori ve Göbekli Tepe'den birkaç heykelden iyi bilinmektedir. Bu nedenle, “Löwenmensch” (veya ayı / aslan / leopar) tarafından tutulan

kafanın kayıp yüzünün bir insan olması çok muhtemeldir (Köksal-Schmidt ve Schmidt, 2010: 75).

B muhafazasının zemin planı, yaklaşık 10 metre iç çapı olan yuvarlaktır. Şimdiye kadar iki merkezi sütun ve çevredeki halka duvarında toplam sekiz sütun keşfedildi. Bu sütunların çoğu tartışılmamıştır ve bunların hiçbirisi, ön (yani 'karın') taraflarına göre, stola benzeri bir giysiyi tasvir ettiği düşünülen yükseltilmiş yan paralel bantlarla süslenmez.

Şekil 4.17: Muhafaza B'de Sütun 6.

Şekil 4.18: Muhafaza B'nin Şematik Planı.

B muhafazasının güney kısmındaki sütun 6, dörtlü bir hayvanın sütunun başının küçük tarafında yukarıdan rahatlamasını gösterir. Bir sürüngene benziyor, ancak leoparları tasvir edebilecek benzer çömlek öncesi neolitik tasvirleri de vardır. Sütun shaftında bir yılan sürünerek tasvir edilir. Tüm kabartmaların sütunun arka tarafında bulunduğunu, yani merkezi sütunlara karşı karşıya gelmediğini, sütun 6'nın muhtemelen ikincil kullanım vakasını temsil ettiğinin açık bir göstergesi olduğunu belirtmek gerekir.

Ayrıca B muhafazasının güneyinde yer alan Sütun 7, başının sağ tarafında büyük ölçüde yok edilmiş bir baş vardır. Ayrıca aynı sütunun shaftında görülebilen eski bir hasar vardır ve başı bir noktada yeniden şekillendirilmiş gibi görünmektedir, aslında tipik “T” den daha fazla “γ” e benzemektedir. Sütun 8, güneydoğu halka duvarında bulunur ve şimdiye kadar herhangi bir kabartma üretmemiştir. Doğu Yüzüğünde Duvar Sütunu 14 sadece kısmen kazılmıştır. Bununla birlikte, başının sağ tarafında, büyük ölçüde halka duvarıyla kaplı başka bir dörtlü hayvanın, belki bir tilkinin kabartmasını taşır. Sütun 15, doğu duvarında da merkezi

sütunlara paraleldir. Bu, halkanın sütunlarının merkezi sütunlarla karşı karşıya kaldığı diğer dairesel muhafazaların düzenine kıyasla olağandışıdır. Sütun 15'in de şimdiye kadar hiçbir kabartması yoktur. Sütun 16 hala bir Baulk'ta büyük ölçüde gizlenmiş olsa da, 34 ve 58 sütunlar henüz tamamen kazılmamıştır.

Şekil 4.19: Sütun 9-10 Muhafaza B.

Her iki muhafaza B, Sütunlar 9 ve 10, bir tilki tasviri taşır ve neredeyse dekore edilmiş binanın kabartmalarına hakimdir. Sütun 9'un batı geniş tarafındaki tilki büyük, yaklaşık 110 cm ölçüsündedir. Sütun 10'daki tilki bu kabartmayı pozisyon ve ölçümlerde takip eder. Altında bir domuz ve üç köpeğin sıg gravürleri görünür, muhtemelen daha sonra eklenen bir av sahnesi vardır. Bu iki merkezi sütun arasında, birkaç metrekareyi kapsayan bir alanda bir terazzo zemini ortaya çıkmıştır. Bu, şimdiye kadar şimdiye kadar (özenle yumuşatılmış) doğal anakayadan oluşan Göbekli Tepe'de keşfedilen diğer çömlek öncesi neolitik A muhafazalarının çoğu için önemli bir farktır. İlginç bir şekilde, merkezi sütun 9'un önünde bir taş kâse keşfedilmiştir. Tam olarak muhafaza B'nin tabanını oluşturan terazzo içine gömülü, bu kâseye giden küçük bir kanal, burada her ikisi arasında gerçekleşmiş gibi görünen ritüellerde olası rolünün altını çizer.

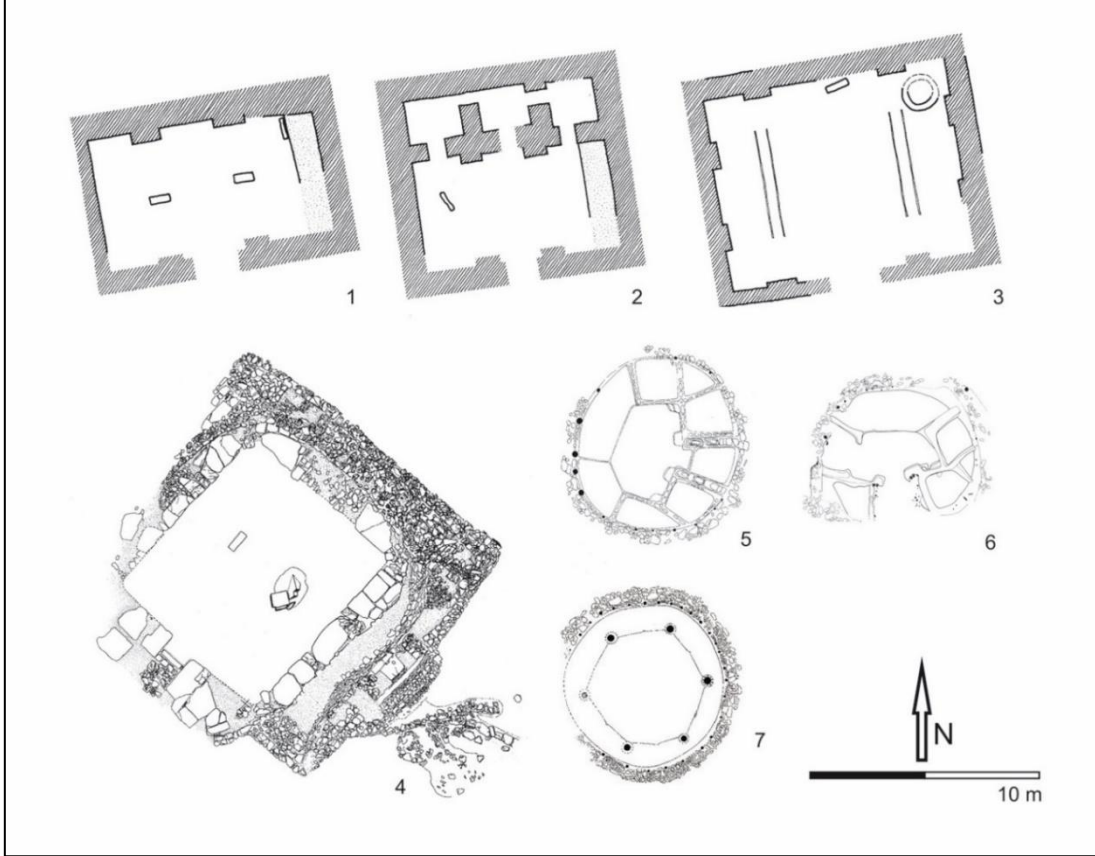

Şekil 4.20: Muhafaza B'nin Kuzeyinde Yer Alan Porthole Stone.

Göbekli Tepe'nin batı yamacındaki bir dizi çukur, yağmur suyu toplamak için sarnıçları temsil edebilir; Her ne kadar kesin tarihleri henüz belirlenemese de, toplam 153,12 metreküp kapasitesi ile insanların daha uzun süre orada kalmaları için yeterli su biriktirmiş olabilirler, ancak muhtemelen tüm yağmursuz yaz boyunca değil. Keşfinden itibaren Göbekli Tepe'nin şaşırtıcı mimarisinin yorumlanması, 'özel amaçlı binalar' (Sondergebäude), 'kutsal' ve hatta 'tapınaklar' terimleri etrafında odaklanmıştır. Doğal olarak, bu yorum çizgisi sorgulanmıştır. Burada daha önce tartışıldığı gibi, tarih öncesi fenomenlerin materyal kalıntılarını tanımlamak için oldukça sıkı tanımlanmış bir tarihsel terminoloji ve karmaşık manevi kavramlar kullanmak gerçekten zordur. Daha da fazlası, kült, ritüel ve nihayetinde din, sıklıkla belirtilen ancak nadiren arkeologlar tarafından açıkça tanımlanan kavramlardır (Dietrich, 2017).

Bölgedeki son 20 yılın araştırması, daha kapsamlı bir şekilde kazılan MÖ 10. ve 9. binyılın hemen hemen her yerleşim alanının yaşam alanlarına ve atölye alanlarına mekansal bir ayrım gösterdiğini ve görünüşe göre ortak veya ritüel aktivite merkezi olan özel binalar veya halka

açık alanlar ürettiğini ortaya koymuştur. Bu özel amaçlı binaların karakteristik özellikleri, iç duvarlardaki banklar, zengin ve ayrıntılı iç bağlantı parçalarının yanı sıra (taş) heykeller ve bazen insan mezarları gibi olağanüstü tesisler ve bulgulardır-Nevalı çori'nin 'terazzo binasının' örnekleri olarak, Çayönü'nün 'kafatası', 'Terrazzo' ve 'Flagstone Binaları' veya Jerf El Ahmar ve Mureybet (kuzey Suriye) 'de ortak binalar, sadece bazılarını adlandırıyor.

Şekil 4.21: Çömlek Öncesi neolitik 'Özel Amaçlı Binaları' 1. Çayönü, 'Faklam Taşı Binası' 2. Çayönü, 'Kafatası Binası', 3. Çayönü, 'Terrazzo Binası', 4. Nevali çori, 5. Jerf El Ahmar, 6. mureybet, 7. Jerf El Ahmar.

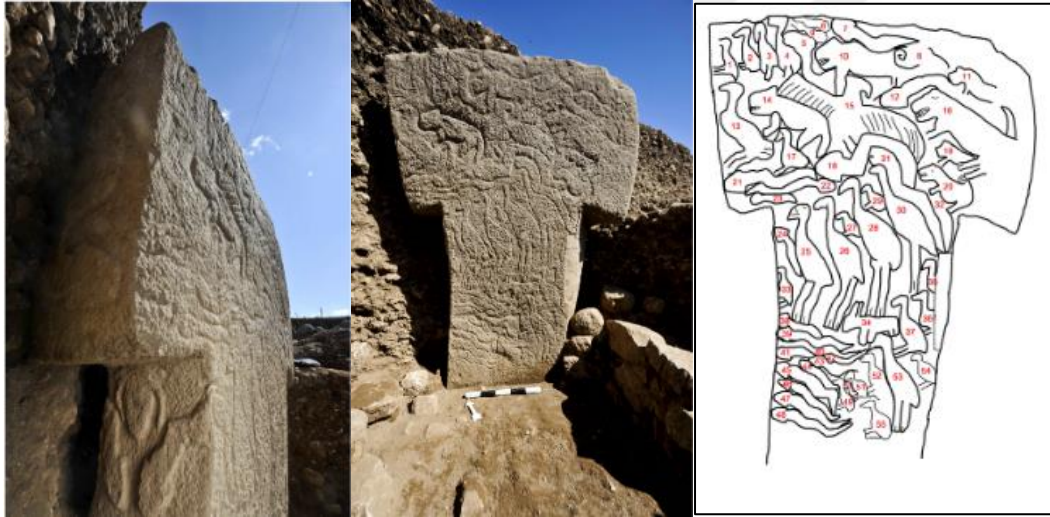
Şekil 4.22: Nevalı Çori'de 'Terrazzo Binası'.

Göbekli Tepe'de bu iyi belgelenmiş tipik yerli çölek öncesi neolitik mimarisinin izleri henüz kanıtlanmamıştır. Ancak sitedeki yapılar, genellikle yerleşim yerlerinde istisna olan seçkin ortak 'özel amaçlı' binaların özelliklerini ve yerleşimlerini açıkça yansıtmaktadır. Bununla birlikte, Göbekli Tepe'de, bu bina türü bir istisna değildir, ancak genel kural- diğer yerleşim alanlarına kıyasla neredeyse aşırı temsil edilirken, bu yerleşimlerden bilinen tüm nesne sınıfları (örneğin kil figürinleri gibi) neredeyse tamamen yoktur.

Özetle, bizim bakış açımızdan, Göbekli Tepe'yi kült ve ritüel ile ilgili özel amaçlı yapılardan oluşan tuhaf bir yer olarak, bina, kullanım, yapışöküm ve mezarın farklı ve sabit yaşam döngüsü ile oluşan tuhaf bir yer olarak yorumlamak için geniş bir kanıt var gibi görünmektedir. Bu aşamaların tümü, sonuncusu, yani sembolik nesnelerin gömülmesi ve birikmesi ile ilgili olanların arkeolojik kayıtlarda doğal olarak en iyi görülebildiği spesifik ritüel eylemlerle işaretlenmiş gibi görünmektedir. Geriye kalan, büyük ölçüde bu binaları ve bir bütün olarak siteyi ele almak için yeterli terminoloji sorunudur. 'Tapınak' özel kült mimarisi için teknik bir terim olarak anlaşılırsa, gerçekten Göbekli Tepe için bu label düşünülebilir. Terim Batı algımızda bir Tanrı'nın bulunduğu bir yer olarak tanımlanırsa, belki 'kutsal alan' daha tarafsız bir açıklama olacaktır; Alternatif olarak, 'özel amaçlı

binaların' yardımcı inşası (Sondergebäude) kültürel olarak bağlı mezheplerin herhangi bir tuzagından kaçmak için kullanılabilir. Ancak her durumda bir şey kesin: Göbekli Tepe'nin binalarının "çok nizami" olduğu fikri, mevcut kanıtların şimdiye kadarki en ikna edici yorumu değil (Dietrich and Notroff, 2015).

Göbekli Tepe'nin sütunları ve tasvirleri hakkında en yoğun olanı belki deh muhafızında yer alan sütun 56'dır. Sütun 2,15 m yüksekliğe kadar kazılır, şaftı 0,94 m genişliğindedir, kafa 1,55 m ölçer. Bu sütunun güneybatı genişliği tamamen kabartmalarla kaplıdır. Toplam 55 hayvan o kadar yakından dolu tasvir edilmiştir ki, birinin taslağı bir sonraki görüntünün konturuyla birleşir. Birçok tasvir silüetlere indirgenir, hangi hayvan türlerinin her örnek için başarısız olmadan tasvir edildiğini tam olarak belirlemek zordur (Schmidt, 2013: 146).

Şekil 4.23: Sütun 56 Muhafaza H.

Üst kısımda bir grup ördek tasvir edilir, ardından yılanlar ve dörtlü hayvan sayısı, büyük olasılıkla felidlerdir. Bunlar arasında, büyük bir av kuşu tespit edilebilir ve pençelerinde bir yılanı tutar. Kuş ve altında tasvir edilen yılanlardan biri, muhafazanın merkezine değil, ters yöne bakarak, diğer hayvanların görüntüleme ekseninden sapar. Sütunun şaft vinçlerinde ve yine ördek benzeri su kuşları tasvir edilir, aşağıda tekrar yılanlar izlenir. Milin daha dar tarafı, iki yılan eşliğinde bir bucranyum gösterir; Kafanın dar tarafında bir yılan kıvrımı var. Sütunun diğer geniş tarafı, daha fazla ördek şeklindeki tasvir önerebilecek hafif çizgiler gösterir. Şu anda kazı hendisinin Baulk tarafından büyük ölçüde gizlendiği için sütunun bu tarafına daha fazla ışık tutmak için daha fazla kazı gerekecektir (Schmidt, 2013: 146).

Sütun 56, Göbekli Tepe'nin muhafazalarında tek sütunların çok zengin dekorasyonu için bir başka örnek. Bir yılanı kavrayan ve başka bir yöne bakarak tasvirin simetrisini kesen büyük av kuşu, en önemli unsur gibi görünüyor ve diğer sütunlarda da kanıtlanmış gibi, tüm topluluğun oldukça anlatı karakterini gösterebilir.

Göbekli Tepe'nin T-parçacıklarındaki ayrıntılı ve karmaşık, genellikle sözde anlatı kabartmaları, sitenin en büyüleyici özelliklerinden biridir (elbette etkileyici anıtsallığının yanında). Yorumunun önemli sorusu, ikonografi ve yaratıcılarının dünya görüşünde ne anlama geldiğini anlamamızla iyi ilişkilidir. İlgili hayvanlar, potansiyel öncesi neolitik avcı topluluklarındaki belirli segmentleri temsil ediyor mu, gerçek olayları tasvir ediyorlar mı yoksa manevi kavramların daha mitolojik bir açıklamasını mı veriyorlar?

Özgün doğalcı kabartmalar arasında, ağırlıklı olarak hayvanları doğaya yakın bir ilişki ve dikkatli bir şekilde gözlemlemeye tanıklık eden bir doğrulukta tasvir eden kuşlar özel bir rol üstleniyor gibi görünmektedir. Ördekler ve turnalar gibi su kuşları, aynı zamanda leylekler, ibises ve akbabalar, bu taş çağındaki resim kitabında tekrar eden bir motiftir. Özellikle, tasvir edilen hayvanların bu dikkatli ve özel natüralist temsili nedeniyle, Göbekli Tepe'de en eski keşfedilen T-parçacıklarından biri olan Sütun 2'deki bir görüntü en başından itibaren şaşkıncı (Schmidt 2012, 116-119).

Şekil 4.24: Sütun 2, Göbekli Tepe. Yaban Öküzü, Tilki ve Turna Kabartmaları.

2003 yılında Nerissa Russell ve Kevin J. McGowan, potansiyel öncesi Neolitik Çatalhöyük'tan önemli bir turna kemiği bulgusu hakkında en büyüleyici bir makale yayınladılar (Russell ve McGowan 2003). Bu merkezi Anadolu yerleşim alanı, 8. ve MÖ 7. binyılın ortasına (çölek öncesi neolitik B'den çömlekli Neolitik'e) dayanmaktadır ve özellikle ikonografi açısından Göbekli Tepe ile bazı önemli bağlantılar gösterir. Burada özellikle ilgi çekici olan, Çatalhöyük'un Doğu Höyüğü'ndeki bir birikmeden gelen tek bir ortak turna sol kanattır. Bu kemikler bir sığır boynuzu çekirdeği, iki vahşi keçi boynuzu, bir köpek kafası ve taş bir topuz başı ile birlikte bulunmuştur. Sadece bu sığır, sırtlan ve turna ilişkisi, Göbekli Tepe'den Sütun 2'deki tasvir ile dikkate değer bir korelasyon olabilir. Yine de turna kemiğinin analizi daha da ilginçtir: kanadın çok az eti olan bir parçasıdır, ancak büyük uçuş tüyleri bağlıdır. Sonuç olarak, bu kemikler üzerindeki kesim işaretleri basit kasap atıklarını göstermez, ancak kanadı eklemlerde ayırma niyeti gösterir. Ayrıca, kesme hareketleri

görünüŖe göre bir veya iki deliğın kemikler arasındaki ciltten delindiğini göstermektedir. Elbette kanadın birçok Ŗeye monte edilebileceğini hayal edebilse de yazarlar makul bir Ŗekilde bunun bir kostümün parçası olabileceğini öne sürüyor- kesim işaretleri ile kanıtlanan deliklerden geçen lifler, Örneğın bir kişinin omzu (Russell ve McGowan 2003, 447-448).

Bu bağlamdaki en ilgi çekici yönlerden biri, turnaların danslarıyla ünlü olmasıdır. Üreme çiftleri ve tüm turna grupları bu karmaşık hareketleri gerçekleştirir. Dansları sosyalleşme ve çift bağlama amaçlarına hizmet eder, aynı zamanda saldırganlığı önler. Kuşlardan biri başlar başlamaz, diğerkleri katılıyor- evet, bir insan dansı başlatırsa bile yaparlardı. Dans, çömlek öncesi neolitik dönem avcı grupları arasında ayrılmaz bir sosyal davranış olarak vurgulanabilir, toplumsal birliğı vurguladı ve grup uyumunu yoğunlaştırdı (Garfinkel 1998 Russel ve McGowan, turna danslarının, belki de kendi klan veya insanlığın menş mitlerini yeniden canlandırmak için taklit edilebileceğini düşündürmektedir (Russell ve McGowan 2003, 451-453) (Şekil 3.20). İlgili ritüel danslar gerçekten tarihi ve etnografik bağlamlardan bilinmemektedir ve geniş bir coğrafi ve kronolojik aralıktan kanıtlanmıştır.

Şekil 4.25: Vinç Dansı Dans Etmek.

Sonuç olarak Göbekli Tepe'nin muhafazaları, her bir dairenin ikonografisinde belirgin bir şekilde tasvir edilen hayvan türlerinde bir varyasyon göstermektedir. Muhafazada bir yılan

hâkim olurken, muhafazada B tilkileri baskındır. Muhafaza C domanları devralır ve muhafazada D kuşları önemli bir rol oynamaktadır. Bu farklılıkları topluluk kalıplarının mecazi ifadesi olarak yorumlamak, muhtemelen belirli muhafazaları oluşturan farklı gruplara işaret edebilir. Farklı muhafazalar farklı sosyal varlıklara hizmet etmiş olabilir. Bu varlıkların karakteri şu anda tartışmaya açıktır. Ancak bazı ipuçları vardır. Bilgiye erişimin kısıtlanması ve ritüellere katılım Göbekli Tepe'de onaylanabilir görünmektedir. Genel düzeyde, yerleşimlerden bilinen bazı nesne sınıfları eksiktir (Schmidt 2010, 70). Örneğin, bükülmeler ve kemik noktaları neredeyse tamamen yoktur. Onlarla yapılan görevler muhtemelen burada uygulanmadı ve nüfusun onları taşıyan kısmının da yoktu. Ayrıca, kil figürinleri Göbekli'den tamamen yoktur. Bu gözlem, kil figürinlerinin bol olduğu, sadece taş heykelleri ve T-şekilli sütunları ile 'kült binada' eksik olduğu Nevali çori ile karşılaştırıldığında önem kazanır (Hauptmann 1993, 67; Morsch 2002, 148).

4.5 GÖBEKLİ TEPE: ANTİK BİR KEŞİFTEN SANATIN İLHAM KAYNAĞINA

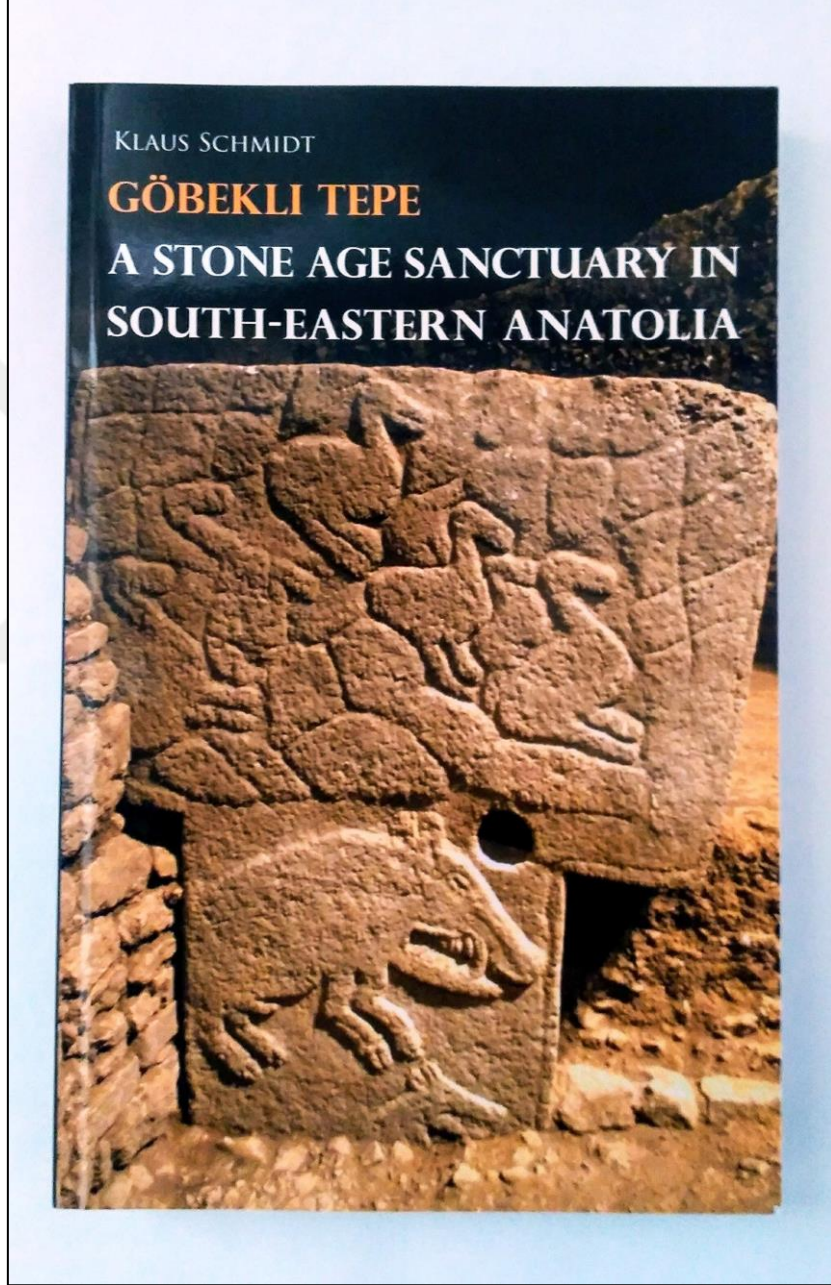
Göbekli Tepe, insanlık tarihine ışık tutan ve büyüleyici bir keşiftir. Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan bu arkeolojik alan, M.Ö. 9600-7300 yıllarına kadar uzanan bir geçmişe sahip olan dünyanın en eski tapınak komplekslerinden biridir. Göbekli Tepe'nin ortaya çıkması, sadece arkeologları değil, aynı zamanda sanatçıları, yazarları, belgesel yapımcılarını ve diğer yaratıcı zihinleri de etkilemiştir. Bu antik mekân, günümüz sanatında ilham kaynağı olmuş ve birçok esere konu olmuştur.

Göbekli Tepe'nin ilham verdiği sanat eserleri:

Göbekli Tepe'nin mistik ve gizemli atmosferi, birçok sanatçıyı etkilemiştir. Sanatçılar, Göbekli Tepe'nin tasarımlarını, figürlerini ve sembollerini eserlerine yansıtarak bu antik tapınağın ruhunu yakalamaya çalışmışlardır. George Steinmann tarafından yaratılan "Göbekli Tepe Performans" adlı enstalasyon, tapınağın enerjisini canlandırmayı amaçlamaktadır. Julien Charrière'in "Towards No Earthly Pole" adlı enstalasyonu ise Göbekli Tepe'nin mistisizmini modern bir bakış açısıyla yansıtmaktadır. Sanatçı Suzanne Jongmans'ın "Archaeology of the Future" serisi, antik ve modern dünyalar arasındaki bağlantıyı araştırırken Göbekli Tepe'den ilham almıştır. Bu sadece birkaç örnek olup, birçok sanat eseri Göbekli Tepe'nin etkisiyle ortaya çıkmıştır.

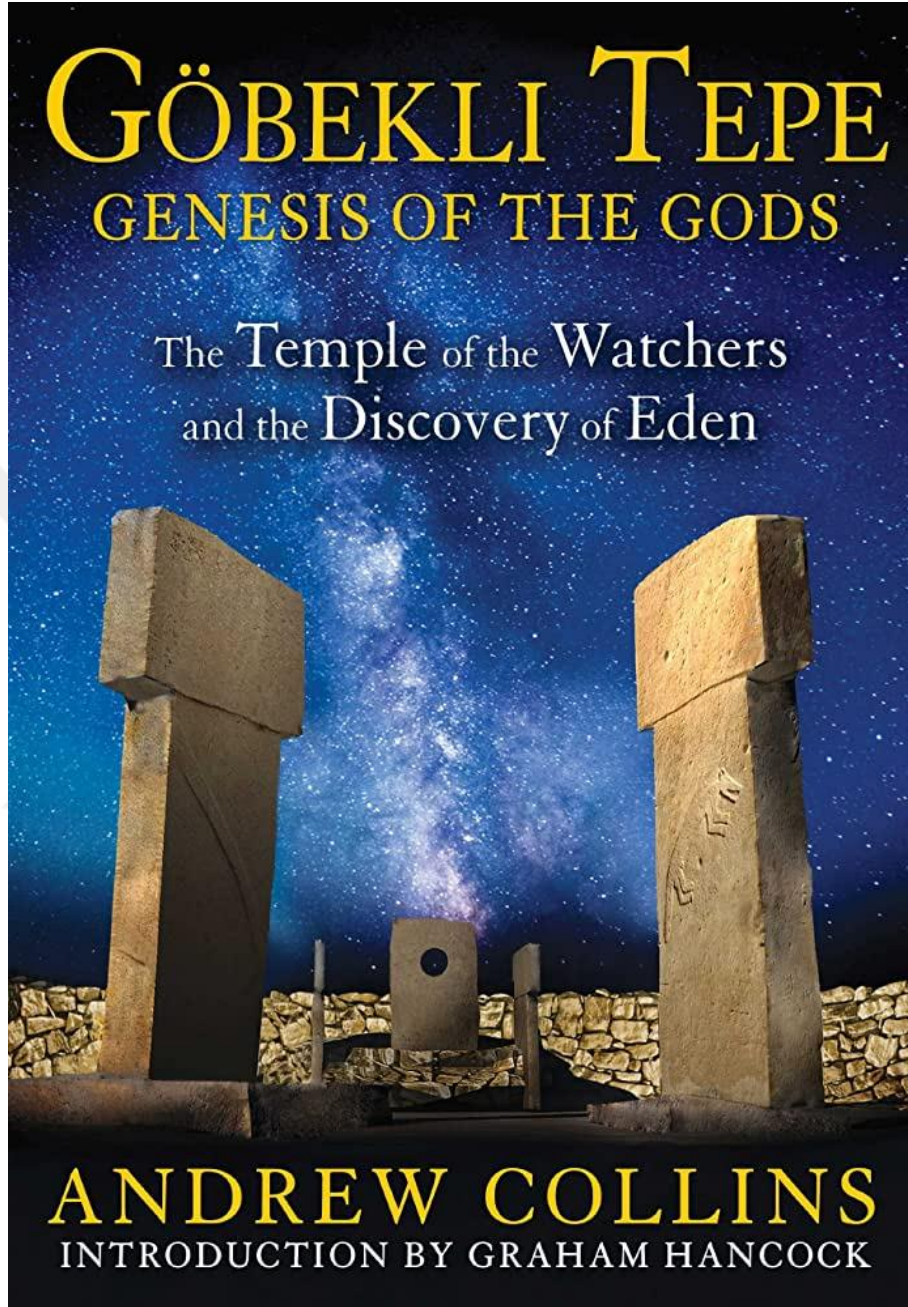
Göbekli Tepe'nin ilham alan yayınlar:

Göbekli Tepe'nin keşfi ve araştırmaları, birçok kitap, makale ve özel yayınla belgelenmiştir. Klaus Schmidt'in "Göbekli Tepe: The Stone Age Sanctuaries" adlı kitabı, bu antik tapınağın keşfi ve önemini ele almaktadır.

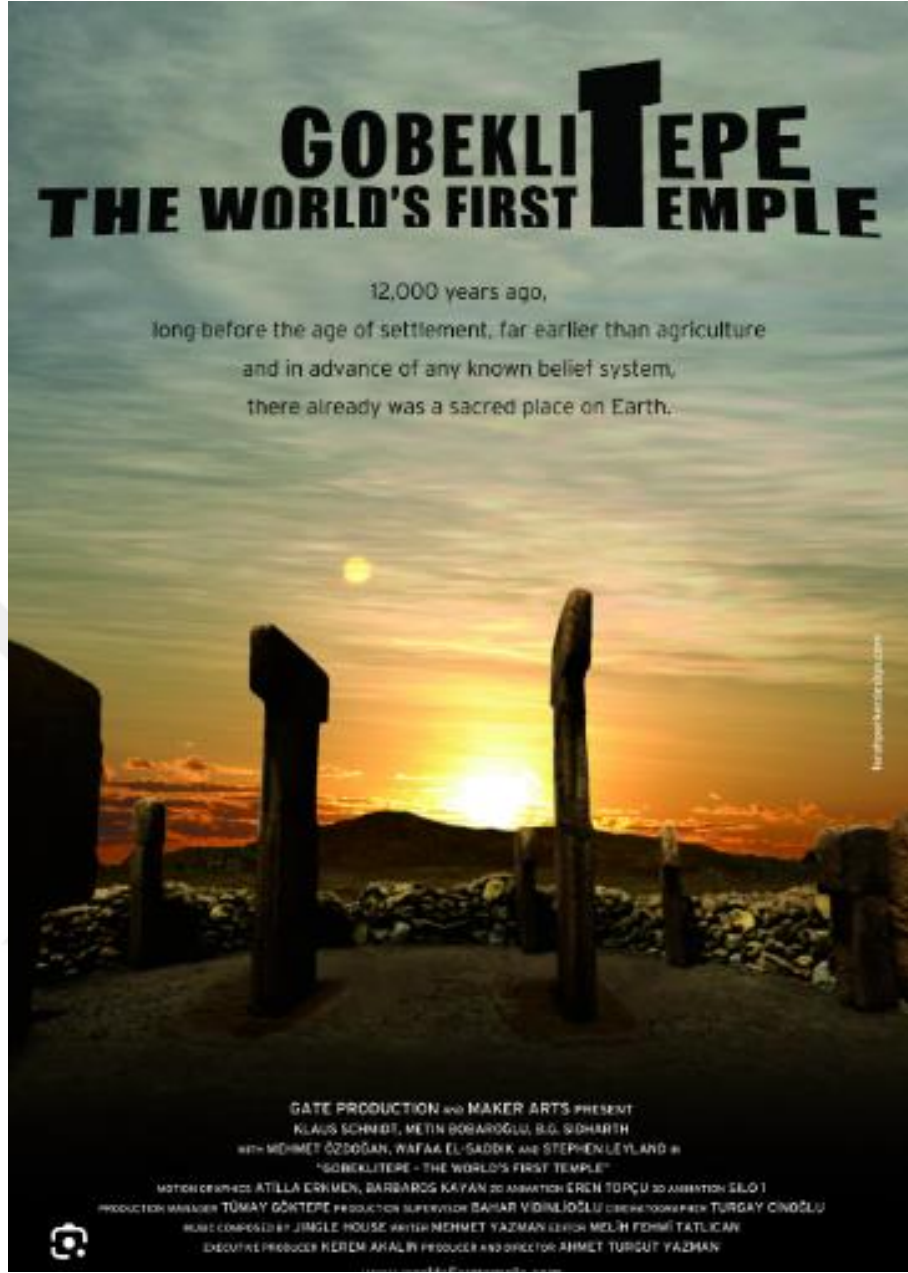
Şekil 4.26: Klaus Schmidt'in "Göbekli Tepe: The Stone Age Sanctuaries" Adlı Kitabı.

Andrew Collins'in "Göbekli Tepe: Genesis of the Gods" adlı kitabı ise Göbekli Tepe'nin mistik yönlerini ve mitolojik bağlantılarını araştırmaktadır.

Şekil 4.27: Andrew Collins'in "Göbekli Tepe: Genesis of the Gods" Adlı Kitabı.

Jens Notroff ve Oliver Dietrich'in "Göbekli Tepe: A Topographical Survey" adlı makalesi, tapınağın topografik yapısını incelemektedir. National Geographic dergisinin "Göbekli Tepe: The World's First Temple" adlı özel sayısı ise tapınağın keşif sürecini ve önemini geniş bir kitleyle paylaşmaktadır.

Şekil 4.28: National Geographic Dergisinin "Göbekli Tepe: The World's First Temple" Adlı Özel Sayısı.

Göbekli Tepe'nin ilham alan diziler ve belgeseller:

Göbekli Tepe'nin gizemi ve tarihi, birçok televizyon dizisi ve belgeselde ele alınmıştır. National Geographic tarafından hazırlanan "Göbekli Tepe: The World's First Temple" belgeseli, tapınağın keşfi ve anlamını derinlemesine araştırmaktadır. BBC'nin "Lost Worlds: The First Christians" belgeseli, Göbekli Tepe'nin de yer aldığı antik yerleri ele almaktadır. "Sacred Wonders" adlı BBC belgeseli ise Göbekli Tepe'nin yanı sıra diğer kutsal mekanları

inceler. Ayrıca, "Ancient Aliens" adlı History Channel dizisi, Göbekli Tepe'nin tarihi ve gizemleri üzerinde tartışmaları içermektedir. Son olarak netflix tarafından çekilen "Atiye" dizisi, TRT çocuk tarafından Rafadan Tayfa olarak bilinen çizgi filmin sinema filmi olarak göbekli tepeyi konu alan bir bölüm hazırlamıştır. Göbeklitepe'yi konu alan doyurucu bir diğer yapım ise belgesel türünde TRT Belgesel'in özgün yapımlarından biri Gizemli Tarih isimli belgesel dizisinin ilk bölümü olan Göbeklitepedir.

Göbekli tepeden ilham alan diğer eserler:

Andrew Rogers'ın "A Day On Earth" heykeli: Andrew Rogers, Göbekli Tepe'nin tarihi ve mistik atmosferinden etkilenerek "A Day On Earth" adlı heykeli yaratmıştır. Bu heykel, Göbekli Tepe'deki T biçimli sütunlardan esinlenerek oluşturulmuş büyük boyutlu bir yapıdır.

Şekil 4.29: Andrew Rogers'ın "A Day On Earth" İimli Eseri.

David Roberts'ın "Göbekli Tepe" tablosu: David Roberts, Göbekli Tepe'nin antik yapısını ve mistik havasını resmettiği "Göbekli Tepe" adlı tablosunu oluşturmuştur. Bu tablo, Göbekli Tepe'nin silüetini ve detaylarını içeren bir görsel sunmaktadır.

Mary Mattingly'nin "Göbekli Tepe" fotoğraf serisi: Mary Mattingly, Göbekli Tepe'nin doğal çevresini ve arkeolojik kalıntılarını belgelemek için bir fotoğraf serisi oluşturmuştur. Bu

seride, Göbekli Tepe'nin çevresindeki manzara ve yapılar etkileyici bir şekilde fotoğraflanmıştır.

Tania Kovats'ın "Göbekli Tepe" heykeli: Tania Kovats, Göbekli Tepe'nin sembolik önemini vurgulayan bir heykel yaratmıştır. Bu heykel, Göbekli Tepe'nin T biçimli sütunlarının stilize bir temsiline dayanır ve antik döneme atıfta bulunur.

Bu örnekler, Göbekli Tepe'nin sanatçılar için ilham verici bir kaynak olduğunu ve farklı sanat disiplinlerinde çeşitli eserlerin ortaya çıktığını göstermektedir. Göbekli Tepe'nin tarihi ve kültürel önemi, sanat dünyasında hala keşfedilmeyi bekleyen birçok potansiyel sunmaktadır.

Göbekli Tepe, antik bir tapınak kompleksi olarak insanlık tarihinde büyük bir öneme sahiptir. Bu gizemli mekân, günümüz sanatını ve yaratıcılığı etkileyen bir ilham kaynağı olmuştur. Sanat eserleri, yayınlar, diziler ve belgeseller Göbekli Tepe'nin büyüleyici atmosferini ve tarihsel derinliğini yansıtmaktadır. Bu antik tapınak, modern dünyada hâlâ birçok insanın ilgisini çeken ve keşfedilmeyi bekleyen bir sırdır. Göbekli Tepe, geçmiş ile günümüz arasında köprü kurarak, sanat ve kültür alanlarında sürekli bir ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.

Bunların dışında Ned Pamphilon 2017 yılında “Göbeklitepe: Türkiye’nin Kültür Tacında Yepyeni Bir Mücevher” adlı bir sergi açarak Göbeklitepe’yi insanlara kendi elleriyle anlatmıştır. Sanatçı sergiye yönelik düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: “Göbeklitepe’yi yalnızca toz toprağın içinde bulunmuş T şekilli bir grup kalıntı olarak mı görmeliyiz, yoksa Türkiye’nin kültür tacındaki bir diğer değerli taş olarak mı? Suriye sınırına böylesi yakın bir noktada, Şanlıurfa’da bulunan Göbeklitepe, son dönemde büyük değişimlerin ortasında kısıp kaldı. Belki de şimdi burası, bölgede ve ötesinde daha barışçıl tasavvurların oluşmasına katkıda bulunabilir. İnsanlık tarihine yönelik bu taptaze anlayış, yeni bir Rönesans’ın tohumlarını ekebilir.”

4.6 MEGALİT VE DAİRESEL FORMLU ÖRNEKLER: GÖBEKLİ TEPE VE ANTİK TAŞ YAPILARI

Antik çağlardan günümüze, insanlık tarihi boyunca yapılan arkeolojik keşifler, geçmiş medeniyetlerin izlerini takip etmemize ve kültürel mirasımızı anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu keşiflerden bazıları, büyük taş yapılarının ve dairesel formlu tapınak komplekslerinin varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu makalede, magalit ve dairesel formlu örneklerin bir tanesi olan Göbekli Tepe'yi inceleyeceğiz. Göbekli Tepe, Türkiye'nin Şanlıurfa ilinde yer alan ve insanlık tarihinin en eski tapınak komplekslerinden biri olarak kabul edilen bir arkeolojik alandır.

4.6.1 Antik Taş Yapıların Esrarengiz Dokusu

Magalit, büyük taşların dikilmesiyle oluşturulan antik yapıları ifade eden bir terimdir. Bu yapılar genellikle tek taş sütunlardan oluşur ve dairesel veya oval formda düzenlenir. Magalitik yapılar dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunmuştur ve en dikkat çekici örneklerinden biri İngiltere'deki Stonehenge'dir.

Şekil 4.30: Stonehenge.

Stonehenge, büyük taşların bir araya getirilerek oluşturduğu dairesel bir yapıdır ve astronomik gözlemler için kullanıldığı düşünülmektedir. Diğer magalitik yapılar arasında Avrupa'nın farklı bölgelerindeki dolmenler ve menhirler bulunmaktadır.

4.6.2 Göbekli Tepe: Antik Bir Tapınak Kompleksi

Göbekli Tepe, magalitik yapıların en önemli örneklerinden biridir ve yaklaşık 12.000 yıl öncesine tarihlenmektedir. Göbekli Tepe'nin önemi, M.Ö. 9. binyıla kadar uzanan bir geçmişte ortaya çıkarmasıdır. Bu antik tapınak kompleksi, büyük taş sütunlardan oluşan dairelerden oluşur. Her bir daire, T şeklinde dikilen büyük taş sütunlardan oluşur ve bu sütunların üzerinde hayvan figürleri ve diğer kabartmalar bulunur. Göbekli Tepe'nin tam olarak ne amaçla kullanıldığı hala tam olarak anlaşılamamış olsa da dini veya ritüel amaçlarla kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca, Göbekli Tepe'nin yapıldığı dönemde tarımın henüz başlamamış olması, bu antik tapınak kompleksinin büyük bir organizasyon ve toplumsal işbirliği gerektirdiğini göstermektedir.

4.6.3 Göbekli Tepe ve Diğer Magalitik Yapılar Arasındaki Bağlantılar

Göbekli Tepe'nin varlığı, antik dönemde farklı bölgeler arasındaki kültürel etkileşimi gösteren önemli bir kanıttır. Magalitik yapılar dünyanın farklı bölgelerinde bulunduğu halde, Göbekli Tepe'deki büyük taş sütunlar üzerindeki hayvan figürleri, diğer magalitik yapılarla benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikler, Göbekli Tepe'nin diğer antik tapınak kompleksleriyle bir tür kültürel bağlantı içinde olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, Göbekli Tepe'nin keşfi, insanlığın dini ve ritüel uygulamalarının kökenlerini anlamamızı sağlamış ve antik dönemin sanatsal ve mimari becerileri hakkında bilgiler sunmuştur.

Şekil 4.31: Göbeklitepe ve Stonehenge.

Göbeklitepe'nin taşlarından tasvir bulunmamakta. Göbeklitepe'yi avcı-toplayıcı bir toplum yaptı. İkisi de tapınaktı. Bu yerlerin ikisi de dikey taşlardan oluşuyordu. İkisi de bilimsel ve tarihsel manalar içeriyordu. Tarihin en eski yapılarından ikisidir. Göbeklitepe Stonehenge'ye göre daha eski bir yapıdır. Stonegeden 7000 yıl daha yaşlıdır. Sosyal yapılanma açısından 2 toplulukta benzerlik gösterir. Çünkü 2 kavim de çok büyük tapınaklar inşa etmişlerdir. Bunları da bir örgütlenme olmadan yapamazlardı. Nedenine gelicek olursak Stonehenge'nin ağırlığı 40 tonu bulan 30 taşın kilometrelerce uzaktaki taş ocaklarından getirilmesi bir örgütlenme olmadan yapılması neredeyse imkansızdı. Bilindiği gibi Stonehenge topluluğu astronomiyi mükemmel bir şekilde kullanıp, Güneş'in yaz gündönümünde ortada bulunan taşların ortasından geçirdiği ve yıldızlarına göre yapının

konumlandırılmasıdır. Ama bu taşlar da hayvan figürleri ve doğaya ait herhangi bir figür dikilitaşlara rastlanamamıştır. Göbeklitepe’de ise daha gelişmiş bir astronomi vardır. Dolayısıyla algılayış biçimi vardır. Zira boğa, yılan ve akrep gibi mitolojik anlamı olan simgeleri dikmiş oldukları taşlara gelişigüzel bir şekilde işlemedikleri gözükmemektedir. Hepsinin bir anlamı ve bir mesaj verme gibi amaçları bulunmaktadır.

Magalitik yapılar ve dairesel formdaki antik tapınak kompleksleri, insanlık tarihinde önemli bir yere sahiptir. Göbekli Tepe gibi örnekler, antik dönemdeki toplumların sanatsal, dini ve sosyal yapılarını anlamamızı sağlar. Bu yapılar, insanlık mirasının önemli bir parçası olarak korunmalı ve gelecek nesillere aktarılmalıdır. Göbekli Tepe'nin keşfi ve diğer magalitik yapılar, insanların geçmişleriyle bağlantı kurmasına ve tarihlerini anlamalarına yardımcı olurken, aynı zamanda sanat ve mimarinin evrensel bir dil olduğunu gösterir.

5. SONUÇ

Göbekli Tepe'deki taşların biri hariç tümü, Kilisik heykelinin insan benzeri şekline uyan T şeklindedir. Bazen kolları ve elleri de vardır. Muazzam boyutları bir tanrıya yakışır. Bu taşlar tamamen insanlar tarafından şekillendirilmiştir. Bu nedenle, T biçimli sütunlardansa taş heykellerden bahsetmek daha iyidir. Taş heykeller, Üst Paleolitik ve Halaf kültürünün tanrılarıyla uyumlu özelliklere (pars pro toto) sahip kabartmalara sahiptir. Ayrıca, Üst Paleolitik dönemden tanrıların hayvan şekilleri olabilen hayvan imgeleri ve kısmen hayvan ve kısmen insan olan melez tanrıların görüntüleri de vardır. Tanrıların resimlerinin yanında da sıklıkla semboller bulunur. Tüm taş heykellerde kabartma yoktur, ancak kabartmasız taşların o dönemde boyandığı açıktır.

12b. Tanrılar ve atalar Muhtemelen insanlar Göbekli Tepe'de altı tanrıya inanıyorlardı. Bu tanrılar, Batı Avrupa'daki Üst Paleolitik dönemde ve/veya Halaf kültüründe olduğu gibi yeniden doğuş inancına uygundur. Önde iki devasa, yakl. D taş dairesinin ortasındaki 5.5 m yüksekliğindeki T biçimli taş heykeller sırasıyla Ay Tanrıçası'nın pars pro toto'su olan hilal ve Gök Boğa'sı'nın pars pro toto'su olan bucranium'dur. Üst Paleolitik'te, kendilerini ikiye böldüğünde ilahi Hermafrodit tarafından yaratılan ilk ilahi çifttirler. Göbekli Tepe'deki bu ilahi çiftin en belirgin yerde en büyük taş heykelleri aldıkları aşikar. Göbekli Tepe'de Gök Boğa, Üst Paleolitik'ten gelen bizon yerine hayvan formundaki bir yaban öküzüdür. T şeklinde olmayan tek taşta bir yaban öküzü ve bucranium da bulunur. Bu taşın şekli, yuvarlak tepesi nedeniyle bir fallusa karşılık gelir. Üst Paleolitik'te fallus, Cennet Boğası'nın karakteristik vücut kısmı ve pars pro toto'sudur. Fallus ve bucranium, Halaf kültüründe Cennet Boğası için pars pro toto'dur.

Taş daire D'nin ortasındaki Ay Tanrıçası, iki yanında hilal aylarla çevrili H şeklinde semboller bulunan bir kemer takıyor. Bu H sembolü neredeyse tüm tanrıçaların yanında bulunur. Bana göre bu, yeraltı dünyasının (sembolün merkezinde) yanlara giriş ve çıkış için kapılarla bir stilizasyonu gibi görünüyor. Sembol, ölen kişinin ruhunun yeniden doğuş için kat etmesi gereken yolu gösterir. Benim görüşüme göre, yeniden doğuş verme yeteneğini ifade ediyor. Ay Tanrıçası söz konusu olduğunda, H sembolü onun eşi Cennet Boğası'nın yardımıyla yeniden doğuş yapma yeteneğini gösterir. Muhtemelen Üst Paleolitik'ten Ay Tanrıçası gibi ölü bitki örtüsüne sahiptir. Göbekli Tepe'den Ay Tanrıçası'nın bir hayvan formu, yine H simgesiyle tasvir edilen anne İbis'tir. Ay Tanrıçası'nın ikinci hayvan formu,

Göbekli Tepe'deki bazı taşların üzerinde yüzü aşağı dönük olarak tasvir edilen ilahi dişi aslandır. Tüm tanrılar gibi ağırlıksızdır ve başı gökten yere eğik bir Gök Tanrıçası gibi görünür. Bu formda yeniden doğmaz. Dişi aslanların yanında H sembolü eksik. Bir dişi aslan olarak Ay Tanrıçası, Eski Mısır tanrıçası Sechmet ve Sümer Gökyüzü Tanrıçası İnanna ile pek çok ortak yönü olan bir avcı ve savaşçı olabilir.

Ancak Göbekli Tepe'nin en önemli tanrısı Yılan Tanrıça'dır. O tanıdığım en eski Yılan Tanrıça ve muhtemelen Mezopotamya'nın Halaf ve Obeid kültüründen Yılan Tanrıça Nammu gibi bir yaratılış tanrıçası. Yaratılışın gerçekleştiği ilk denizdi ve ilksel denizi kişileştiren büyük deniz yılanıydı. Kocası yoktur, ancak bir bakire olarak kozmik An-Ki dağımı doğurur, daha sonra gök kubbesi (An) ve yeryüzü (Ki) bölünerek yaratılmıştır. Nammu ayrıca kil topaklarından çeşitli insan türleri yaptı.

H sembolü Göbekli Tepe'deki Yılan Tanrıça'nın yanında da bulunabilir. Muhtemelen Ay Tanrıçası ve Gök Boğa'yı gece gökyüzünde periyodik olarak görünmez oldukları için yeniden doğurmuştur. Bu bariz yokluk ölü olarak görülebilirdi. Yeniden doğduktan sonra, ay yeniden "yeni" bir ay olarak başlar.

Göbekli Tepe'den gelen diğer üç tanrı, aynı zamanda Ana Tanrıça olan Kuş Tanrıçalarıdır. Hepsi anne (civcivli) ve kısmen kuş, kısmen insan olan tanrıçalar olarak tasvir edilmiştir. Bunlardan ikisi Turna Tanrıçasıdır. Civcivleri ve insan bacakları gibi bükülen bacakları olan yetişkin ve genç bir turna olarak tasvir edilirler. Yeniden doğuş inancı bağlamında ölü hayvanların ve insanların ruhlarını yeniden doğuran yeraltı dünyasından Ana Tanrıçalar olarak görülebilirler. Batı Avrupa'nın erken Üst Paleolitik döneminde, yeraltı Ana Tanrıçaları, kısmen veya tamamen bir yetişkin ve genç bir mamut şeklini alabilen dolgun ve ince bir kadın olarak tasvir edildi. Magdalenian'da (yaklaşık MÖ 13.000), Mezin Ukrayna'dan Ana Tanrıçalar, Kuş Tanrıçaları olarak tasvir edildi. Bunlar Göbekli Tepe'deki Turna Tanrıçalarının ataları olabilir. Muhtemelen Turna Tanrıçaları, Sümer'den kanatlı ve kuş pençeli Ana Tanrıçalar gibi anne ve kızıdır: Ereshkigal ve Nungal. Cennetin Boğası neredeyse kesin olarak aynı zamanda Turna Tanrıçalarının da ortağıdır. Muhtemelen Göbekli Tepe'deki tek erkek tanrıdır ve Batı Avrupa'nın Üst Paleolitik döneminde de yeraltı dünyasından Ana Tanrıçaların ortağıdır.

Göbekli Tepe'de bir Akbaba Tanrıçasına da inanıyorlardı. O da kısmen insan olan bir anne olarak tasvir edilmiştir. Yanında başı kesilmiş bir insan vücudu veya kafası yatıyor. Akbaba Tanrıçası'nın yanında H sembolü eksik. Yani yeniden doğurmaz.

Böyle bir Akbaba Tanrıçası benim için daha önceki dönemlerden bilinmiyor. Ancak Çatal Höyük'te (yaklaşık MÖ 8.000) melez Akbaba Tanrıçalarının tasvirleri, burada başları kesilmiş bedenleri parçalamak üzereydi. Amacı, ölen kişinin hızlı bir şekilde yeniden doğuşunu teşvik etmek olabilir. Ölen kişinin ruhunun, bedeni bozulmadığı sürece bedende kaldığı ve ancak o zaman bir Ana Tanrıçanın onu yeniden doğurabileceği manevi dünyaya gittiği varsayılmış olabilir. Ölen kişinin başı (ruhun oturduğu yer), başın gömülmesini beklerken geçici olarak bir ata heykeli olarak kullanılabilir. Bu tür cenaze törenleri Halaf kültüründe de gerçekleşmiştir.

Göbekli Tepe'de insanlar atalarına da tapıyorlardı. Ayı, tıpkı Kuzey Kutbu çevresindeki avcı toplayıcıların yaptığı gibi, uzak bir ata olarak kabul edilmiş olabilir. Neandertallerin mağara ayısına tapınması ve Batı Avrupa'daki Üst Paleolitik dönemden kalma ayı sanatı bu vizyona uygundur.

Atanın canlandıracağı umuduyla bir ata imgesi yapıldığından, taş heykeller tanrılar tarafından canlandırılmak amacıyla yapılmış olabilir. Bu olursa, kişi tanrılarla iletişim kurabilir. Bana göre bu, taş çemberlerin en önemli işlevi gibi görünüyor. Taş çemberlerin muhtemelen eğitici bir işlevi de vardı.

Taş heykellerdeki rölyeflerin biri hariç tümü ziyaretçinin solunda ve önünde olduğundan, taş daireye gelen ziyaretçilerin daire içinde güneş ve ayın dünya etrafında dönüyormuş gibi görüldüğü yönde yürümüş olmaları muhtemeldir. .

Göbekli Tepe'de iskele deliği olan taşların varlığı, batıda ölen bir kişinin ruhunun bir kapıdan geçerek yeraltı dünyasına girmesi ve daha sonra bir kapıdan yeniden doğmak üzere yeraltı dünyasını terk etmesi gibi, kişinin böyle bir iskele deliğinden doğuda (cennet kapısı) geçtiği ritüelleri gösterir.

REFERANSLAR

- Abrams, M.H., (2002). A Glossary of Literary Terms, Thomson Wadsworth Press, Boston.
- Akçakaya, N. (2018). Renk ve Sembollere Dair Sosyolojik Bir İnceleme.SEFAD. Sayı 39. s. 373-388.
- Akdeniz, F., (2022). Lacan ve Levinas'ta Dilin Kurucu İşlevi, FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 0 (34), 105-121
- Aktaşlıoğlu, Ş.Y. (2022). Göbeklitepe'den Bugüne Resim ve Sembollerin Gelişimi, Dini Ve Toplumsal Etkileri, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Akyürek, E., (1994). Orta Çağ'dan Yeniçağ'a Felsefe ve Sanat, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Almazroaee, G.K.S., (2021), A Comparative Study Of Symbolism In Heart Of Darkness And *Wuthering* Heights, İstanbul Yeni Yüzyıl University Institute Of Social Sciences, M.A. Thesis, İstanbul.
- Antmen, A. (2009). 20.Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar, Sel Yayıncılık, İstanbul
- Baghos, M., (Mart 2022). The Symbolic World of Göbekli Tepe and the First Cities: An Eliadean Approach, Published on The Symbolic World website on 22/02/2022, Erişim Tarihi: 27.02.2023, <https://thesymbolicworld.com/2022/02/22/the-symbolic-world-of-gobekli-tepe-and-the-first-cities-an-eliadean-approach/>
- Becker, N., Dietrich, O., Götzelt, T., Köksal-Schmidt, Ç., Notroff, J., Schmidt, K., (2012), Materialien zur Deutung der zentralen Pfeilerpaare des Göbekli Tepe und weiterer Orte des obermesopotamischen Frühneolithikums, ZORA 0(5), 14-43.
- Balıkçı, E., (2014). Anadolu'da ilk Tapınak: Göbeklitepe, Bilim ve Teknik Dergisi, Göbekli Tepe Eki (560), 48-51.
- Bengisu, E., (2020). Geçmişten Günümüze İnanç Kavramının Dini Yapılar Üzerinden İrdelenmesi: Göbeklitepe Örneği, Maltepe Üniversitesi, İç Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bengisu, E., (2020a). Human History and Göbeklitepe, International Journal of Social, Political and Economic Research, 7(1), 1-10.

- Boric, D. (2013). Theater of predation: beneath the skin of Göbekli Tepe images. In *Relational Archaeologies* (pp. 42-64).
- Chapman, J., (1991). The creation of social arenas in the Neolithic and Copper Age of south-east Europe: The case of Varna, Paul Garwood; D. Jennings; Robin Skeates; J. Toms (eds.), *Sacred and Profane*, (içinde 152-171), Oxbow Books, Oxford.
- Curry, A. (2008). GöbekliTepe: The World's First Temple? *Smithsonian Magazine*, 0(319), 278-280.
- Çelik, B. (2000). A New Early-Neolithic Settlement: Karahan Tepe, *The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, Neo-Lithics*, 2(3), 6-8.
- Danto, A. C., (2010). *Sanatın Sonundan Sonra*, (Çev. Zeynep Demirsü), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Demir, S., (2009). Göstergebilim, Umberto Eco ve Yapıtları Bağlamında Göstergebilime Katkıları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Dietrich, O., 2017a, Buried face-down. A statue from Göbekli Tepe's southwestern hilltop, Tepe telegrams, <https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/tag/iconography/>
- Dietrich, O. (2011). Radiocarbon dating the first temples of mankind: comments on 14C-dates from Göbekli Tepe. *Zeitschrift für Orient-Archäologie*, 4, 12-25.
- Dietrich, O. (2016). Göbekli Tepe – The first 20 Years of Research , Erişim Tarihi: 19.01.2023, <https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/2016/06/02/gobekli-tepe-the-first-20-years-of-research/>
- Dietrich, O., & Notroff, J. (2015). A sanctuary, or so fair a house? In defense of an archaeology of cult at Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, In *Defining the Sacred: Approaches to the Archaeology of Religion in the Near East* (pp. 75-89). Oxbow Books.
- Dietrich, O., and Notroff, J., (2015). A sanctuary, or so fair a house? In defense of an archaeology of cult at Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe. In: Nicola Laneri (eds.), *Defining the Sacred: Approaches to the Archaeology of Religion in the Near East*. Oxford: Oxbow, 75-89.

- Dietrich, O., and Notroff, J., (2015). A sanctuary, or so fair a house? In defense of an archaeology of cult at Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe. In: N. Lanerie (ed.), Defining the Sacred. Approaches to the Archaeology of Religion in the Near East. Oxford & Philadelphia: Oxbow 2015, 75-89.
- Dietrich, O., Notroff, J., Schmidt, K., (2017). Feasting, Social Complexity and the Emergence of the Early Neolithic of Upper Mesopotamia: A View from Göbekli Tepe, in: R. J. Chacon and R. G. Mendoza (eds.), Feast, Famine or Fighting? Multiple Pathways to Social Complexity. Studies in Human Ecology and Adaptation 8, New York: Springer, 91-132.
- Ergüven, M. (2003). Kurgu ve Gerçek, Gendaş Kültür, İstanbul.
- Gombrich, E. H. (1980). “Sanatın Öyküsü”, (Çev. Bedrettin Cömert), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Gresky, J., Haelm, J., and Clare, L. (2017). Modified Human Crania from Göbekli Tepe provide evidence for a new form of Neolithic skull cult, Science Advances, 3 (6), Erişim Tarihi: 14.01.2023, <https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.1700564>
- Harari, Y. N. (2014). Sapiens: A Brief History of Humankind, PRH Publication, Canada.
- Hayden, B., (2012). Corporate Groups and Secret Societies in the Early Neolithic, A Comment on Hodder and Meskell. Current Anthropology, 53(1), 126-127.
- Jelínková, K., (2022). Legal Symbolism in Fine Art, ČASOPIS PRO PRÁVNÍ VĚDU A PRAXI, XXX (3), 605-626.
- Karacalı, A. O. (2018), Neolitik Yakındoğu ve Göbeklitepe Mimarisi, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Karul, N. (2003). Mezraa Teleilat Yerleşmesi ve AB Yapısı. Mehmet Özdoğan, Harald Hauptmann, Nezih Başgelen (Ed.), Köyden Kente Yakın Doğu’da ilk Yerleşimler II (s.525-532), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Karul, N., (2021). Buried Buildings at Pre-Pottery Neolithic Karahantepe, Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 0(82), 21-32
- Kavuran, T. ve Dede, B. (2014). Platon Ve Aristoteles’in Sanat Etiği, Estetik Kavramı Ve Yansımaları, Sanat Dergisi, 0 (23), 47-64.

- Kızıllı, H., (2018). Dinî Sembolizm Üzerine, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9 (20), 327-351.
- Knowles, M., and Moon, R., (2006). Introducing Metaphor. Routledge Press, Oxon.
- Koca, B., (2017). Kavramsal Sanat, İnönü Üniversitesi Kültür Ve Sanat Dergisi, 3 (2), 97-103.
- Köksal-Schmidt, Ç., Klaus Schmidt, K., (2010). The Göbekli Tepe “Totem Pole “. A First Discussion of an Autumn 2010 Discovery (PPN, Southeastern Turkey), Neo-Lithics 1(10), 74-76.
- Köksal-Schmidt, Ç., Schmidt, K., (2011). Yeni buluntular ve bulgularla. Göbekli Tepe. Neue Funde und Befunde, Arkeoloji ve Sanat – Journal of Archaeology and Art, 0(137), 53-60.
- Mann, C.C., (2011). The Birth of Religion: The World’s First Temple, National Geographic, 219(6), 39-59.
- Mardon, A., Ahmed, S.B., Sameen, A., Mappanasingam, A., Quesnel, S., Thangarajah, T., Sunderji, S., Mappanasingam, A., Lyeo, J.S., Hudani, A., Pareesa, A. and McMartin, S., (2021). Göbekli Tepe: A Glimpse into Humanity's Distant Past,
- Mutlu, S., (2017). Neolitik ve Kalkolitik Dönem Batı Anadolu Antropomorfik Figürinlerinde Cinsiyet Ve Sembolizm, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Müller, M. (2009), “Divinities in Frontal View: Stylistic Criteria as Bearers of Meaning,” Göttinger Miszellen 220: 51–59.
- Müller, M., (2014). Iconography and Symbolism, Hartwig, 0(V1), 78-97.
- Notroff, J., Dietrich, O., Schmidt, K., (2016). Gathering of the Dead? The Early Neolithic sanctuaries of Göbekli Tepe, Southeastern Turkey, in: Colin Renfrew, Michael Boyd and Iain Morley (Hrsg.), Death shall have no Dominion: The Archaeology of Mortality and Immortality – A Worldwide Perspective. Cambridge: Cambridge University Press (2016), 65-81.
- Özalp, H. (2019). What Does Göbekli Tepe, The World’s Oldest Temple, Tell Us In Terms Of Religion And Theology, Gök Medrese İlahiyat Araştırmaları -2- Ruh Ölüm

- ve Ötesi, (Özalp, H., Pakoğlu, A., eds.), içinde 159-178, Pikatron Medya, İstanbul.
- Özdoğan, M. (2018). Humanization of Building. The Neolithic Ritual of Burying the Sacred, *Origeni*, XLI (1), 7-24.
- Özdoğan, M., and Özdoğan, A. (1998) Buildings of Cult and the Cult of Buildings. Güven Arsebük, Machteld J. Mellink, Wulf Schirmer (Ed.), *Light on Top of The Black Hill- Studies Presented to Halet Çambel*, (s. 581-593), İstanbul: Ege Yayınları.
- Peters, J., & Schmidt, K. (2004). Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: a preliminary assessment. *Anthropozoologica*, 39(1), 179-218.
- Peters, J., and Schmidt, K. (2004). Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: a preliminary assessment. *Anthropozoologica*, 39(1), 179-218.
- Peters, J., Schmidt, K., Dietrich, O., Pöllath, N., & Smith, C. (2014). Göbekli Tepe: agriculture and domestication. *Encyclopedia of Global Archaeology*, 3065-3068.
- Poon, S.T.F., (2017). Symbolic Perception Transformation and Interpretation: The Role and Its Impact on Social Narratives and Social Behaviours, *IAFOR Journal of the Social Sciences*, 3(1), 59-72
- Read, H., (2014). *Sanatın Anlamı*, Hayalperest Yayınevi, İstanbul.
- Sarı, E., (2018). Sanat Olgusunun Tarihsel Süreçte Değişen Tanımı, İşlevi ve Değeri Üzerine, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XLV (2018/2), 131-154.
- Schmidt, K. (1995). Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic: Göbekli Tepe and Gürcütepe. *Neo-Lithics*, 2(95), 9-10.
- Schmidt, K. (2000). Göbekli Tepe, southeastern Turkey: A preliminary report on the 1995-1999 excavations. *Paléorient*, 45-54.
- Schmidt, K. (2003). The 2003 Campaign at Göbekli Tepe (Southeastern Turkey), *NeoLithics*, 2(03), 2-8.

- Schmidt, K. (2007). Göbekli Tepe (p. 105). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Schmidt, K. (2007). Göbekli Tepe (p. 105). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Schmidt, K. (2011). Göbekli Tepe: a Neolithic site in southeastern Anatolia. In The Oxford handbook of ancient Anatolia.
- Schmidt, K. 2007. Göbekli Tepe, En Eski Tapınağı Yapanlar, Çev. Rüstem Aslan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Schmidt, K. and Peters, J., (2004). Animals in The Symbolic World Of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-Eastern Turkey: A Preliminary Assessment, *Anthropozoologica* 39(1) 179-218.
- Schmidt, K., (2010) Göbeklitepe, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı – Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, Eds: Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Schmidt, K., (2013). “Adler und Schlange” – “Großbilder” des Göbekli Tepe und ihre Rezeption, in: Ü. Yalcin (ed.), *Anatolian Metall VI. Der Anschnitt*, Beiheft 25, Bochum 2013, 145-152.
- Schmidt, S., (2011) Göbekli Tepe, in: Mehmet Özdoğan – Nezih Başgelen – Peter Kuniholm (Hrsg.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research. The Euphrates Basin*, Archaeology and Art Publications: 50-52.
- Seyfzadeh, M., Schoch, R. (2019). World’s First Known Written Word at GöbekliTepe on T-Shaped Pillar 18 Means God. *Archaeological Discovery*, 7, 31-53
- Sperber, D., (1975). *Rethinking Symbolism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sperber, D., (1975). *Rethinking Symbolism*. Cambridge University Press, 1975, pp. 12–47.
- Struck, P.T., (2004). *Birth of the Symbol*, Princeton University Press, Princeton.
- Sweatman, M.B. and Tsikritsis, D., (2017). Decoding Göbekli Tepe with Archaeoastronomy: What does the fox say?, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 17(1), 233-250
- Symons, A. (1919). *The symbolist movement in literature*. London: Oxford

- Talalay, L., (1993). Deities, Dolls, and Devices Neolithic Figurines from Franchthi Cave, Greece, fasc. 9, Indiana University Press, Bloomington ve Indianapolis.
- Taşkıran, H. (2012). Prehistorya; tarihöncesi arkeolojisi. N. Kazancı ve A. Gürbüz (Ed.) Kuvaterner Bilimi içinde (171-193). Ankara üniversitesi yayınları.
- Tillich, P., (2002). Din Dilinin Doğası, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 11(2), 227-236.
- Turgut, İ. (1991). Sanat felsefesi. İzmir. Bilgehan Matbaası.
- Turgut, İ., (1993), Sanat Felsefesi, Üniversite Kitabevi Yayınları, İzmir.
- Türkcan, A.U. (2010). From Shelter to Temple: The Neolithic Temple Buildings and their Development in Mesopotamia. Burcu Erciyas (Ed.), Studies in Southeastern Anatolia Symposium Proceedings. Settlement Archaeology Series 3, (p.21-36), Ege Yayınları, İstanbul.
- Uluocak, Ş., (2011). Sosyo-Kültürel Yapı ve Kültür Coğrafyası Kavramları Üzerine Yapılandırıcı Bakış Açısından Model Önerileri, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2011 Bahar (14), 253-278.
- Üçlü, M.S., (2012). Göbekli Tepe (Xerawreşk) Uygarlığı. Vesta Yayıncılık.
- Ülger, S. (2007). Yakındoğu İlk Neolitik Kültürlerinde Yapı Kültü ve Yapıların Gömülme Sorunu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünsal, E., (2018). Sanat ve Hayat Bağlamında, Sanat/Zanaat Söylemi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(1), 109-124.
- Wellek, R., (1973). Symbol And Symbolism In Literature, Dictionary of the History of Ideas, From Volume IV, 1968, 1973 Charles Scribner's Sons, New York, Erişim: 05.02.2023, https://westernciv.com/wpcontent/uploads/2015/05/SYMBOL_AND_SYMBOLISM.pdf
- Wheelwright, P. E. (1962). Metaphor and reality. Bloomington: Indiana Univ. Press.
- Wilkinson, K. (2019). Semboller ve İşaretler, Çeviren Seda Toksoy, İstanbul, Alfa Yayınları.

Yayıntaş, A., (2005). Türkiye’de Çağdaş Sanat İçinde Fotoğrafın Bugünkü Konumu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yılmaz, M., (2009). Sanatın Felsefesi Felsefenin Sanatı, Ütopya Yayınevi, İstanbul.

Yılmaz, Y., (2021). Tarihöncesinde Sanat ve Bağlamları, Tykhe, 6(11): 178-215.

Yizraeli Noy, T. (1989). Gilgal I: A Pre-Pottery Neolithic site, Israel. The 1985- 1987 seasons. Paléorient, 15(1), 11–18

